

**AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK DEMOGRÁFIAI ÁTMENET  
MAGYARORSZÁGON ÉS KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN**

Készült az OTKA 400 kutatási program keretében

BUDAPEST  
1995/1

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL  
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:

dr. Miltényi Károly

ISSN 0236 - 736 - X

Összeállította:

Hablicsek László

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL  
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK  
KUTATÁSI JELENTÉSEI

54.

## TARTALOM

ELŐSZÓ .....	7
BEVEZETÉS .....	9
I. AZ ELSŐ DEMOGRÁFIAI ÁTMENET .....	11
II. AZ ELSŐ DEMOGRÁFIAI ÁTMENET MAGYARORSZÁGON .....	13
III. ESETTANULMÁNYOK AZ ELSŐ DEMOGRÁFIAI ÁTMENETRŐL.....	26
3.1. FINNORSZÁG ÉS MAGYARORSZÁG .....	26
3.2. AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG .....	34
IV. DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK A FEJLETT EURÓPAI ORSZÁGOKBAN 1970 UTÁN .....	40
V. A MÁSODIK DEMOGRÁFIAI ÁTMENET.....	47
VI. DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK ÉS ELŐRESZÁMÍTÁSOK MAGYARORSZÁGON 1990-TŐL.....	59
6.1. NÉPESSÉGELŐRESZÁMÍTÁS, 1993–2020 .....	59
6.2. A CSALÁDOK ÉS HÁZTARTÁSOK ELŐRESZÁMÍTÁSA .....	70
6.3. A GAZDASÁGI AKTIVITÁS ELŐRESZÁMÍTÁSA.....	75
ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK .....	80
IRODALOM.....	81
A SZERZŐNEK AZ ÖSSZEÁLLÍTÁSHOZ FELHASZNÁLT, AZ OTKA 400 ÁLTAL RÉSZBEN, ILLETVE EGÉSZBEN FINANSZÍROZOTT TANUL- MÁNYAI.....	84

# ELŐSZÓ

Ez a kötet az Országos Tudományos Kutatási Alap által 400. számon finanszírozott kutatás kibővített zárótanulmánya. A kutatási pályázat az 1991–1994 közötti időszakra szólt és "Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában" címet viselte.

A kutatás fő célja az volt, hogy egyfelől folytassa az első demográfiai átmenetről szóló vizsgálatokat, másfelől – különös tekintettel az Európa közsépső és keleti felében lezajlott politikai rendszerváltozásokra – vizsgálja az ún. *második demográfiai átmenetet*, amely a legfejlettebb európai országokban az 1970-es évek közepétől bontakozott ki. Hívja fel a figyelmet az ebből következő, a politikai rendszerváltozás és a kibontakozó gazdasági és társadalmi váltás által érintett országokban *is* feltételezhető demográfiai változásokra.

A politikai rendszerváltozás hangulata természetesen a kutatást sem hagyta érintetlenül és ebből adódott, hogy még az olyan tudományterületet is, mint a demográfia, amely talán más területeknél kevésbé "preideologizált", áthatotta egyfajta pozitív várakozás, legalábbis abban a tekintetben, hogy Magyarországon az 1980-as évek elejétől kibontakozó demográfiai válságjelenségekben bizonyos "enyhülés" következik be. Azt nem lehetett feltételezni, hogy a válságjelenségek máról-holnapra kiküszöbölhetőek. Mégis váratlan fejleménynek lehet tekinteni, hogy Magyarországon és az összes többi, gazdasági-politikai rendszert váltó országban milyen gyorsan, milyen mértékben és mennyire kedvezőtlenül alakulnak át a demográfiai jellemzők.

Ilyen körülmények mellett a kutatási tematikában is előtérbe kellett állítani az azonnali figyelemfelhívást a bekövetkezett változások várható kihatásainak felmérése, előrebecslése útján. Ezért ez az OTKA téma, amely egy alapozó kutatásnak indult a második demográfiai átmenet fokozatos kibontakozásának prekonceptiójával, részben "előreszámító" projektté is vált.

Úgy tűnik, hogy az 1990-től bekövetkezett – nemcsak demográfiai – változások a társadalomtudományokban általában és a demográfiában is egyfajta "éresi" folyamatot indítottak el. A tények és tapasztalatok alapján ugyanis arra lehet következtetni, hogy a rendszerváltozás során hatványozottan növekszik a csapdaveszély, a mozgástér pedig beszűkülni látszik. Óriási nehézségekbe ütközik annak a szűk mezsgyének és az ahhoz alkalmazható eszközöknek a megtalálása, amelyen haladva az átmenet zökkenői jelentősen csökkenthetőek, az erők eredője pedig előremutat egy perspektivikus, vagy egyszerűen csak *fenntartható fejlődés* irányába. Hatalmas, interdiszciplináris információtömeg mozgatása, feldolgozása révén, komplex elemzések keresztülvitelével tűnik csak reményteljesnek a mai helyzetben azoknak a reálisan vállalható jövőképeknek, útvonalaknak a megrajzolása, amelyek mégoly váratlan fejlemények esetén is időtállóaknak, végigjárhatóaknak mutatkoznak.

Talán úgy lehet jellemezni a mai helyzetben a kutatás dilemmáját, hogy egy új polihisztorság időszakát éljük, amelyben egyelőre teljesen nyitott az a kérdés, hogy egyáltalán meg tudunk-e birkózni az egyre részletesebb és átfogóbb ismeretanyaggal, arról nem is szólva, hogy születik-e ebből szintézis.

Ezek a dilemmák kutatási témánkat is jellemzik. Egyfelől szükségét éreztük annak, hogy kiterjesszük a vizsgálati tematikát egy komplexebb, több területet átfogó jövőkép-felvázolás irányába, ugyanakkor ezen az úton egyre újabb és újabb, önmagukban hallatlanul fontos elágazásokkal találkoztunk.

Éppen ezért úgy érezzük, hogy ez az összeállítás semmiképpen nem tekinthető egy projekt befejezésének, lezárásának, inkább egy haladási riportnak fogható fel azon a területen, amit a népességtudomány demográfiai átmenetnek nevez.

A szerző megelégedne azzal, ha az Olvasóban a haladás irányát illetően pozitív benyomások, a további vizsgálatokhoz csatlakozási szándékok keletkeznének.

Budapest, 1995. április

## BEVEZETÉS

Nem ismerünk még egy olyan korszakot a történelemben, amikor az emberiség létszáma olyan meredek ütemben gyarapodott, mint az elmúlt néhány évszázadban. A 16. század végi, 600 millióra becsült világnépesség mára meghaladta az 5,5 milliárdot, s az előrejelzések szerint a létszámnövekedés folytatódik, 2050-ig legalább a jelenlegi másfélszeresére. A Földön már ma is több ember él, mint a kőkorszaktól 1900-ig együttvéve.

A népeségtudomány *demográfiai átmenetnek* nevezte el ezt a folyamatot, amelynek egyik velejárója a népesség megsokszorozódása. Szokásosan úgy fogalmazzák meg, mint a preindusztriális társadalomból az indusztriális társadalomba vezető út demográfiai *vetületét*, amely hallatlan változásokkal jár nemcsak a népesség számában, hanem az ezt közvetlenül befolyásoló demográfiai tényezőkben, a *termékenységben*, *halandóságban*, esetenként a *vándorlásokban* is, valamint a népesség egyéb jellemzőiben, melyek közül talán a legkiemelkedőbb a *korösszetétel* teljes átalakulása az átmenethez kapcsolódó *öregedési folyamat* következtében.

Az egyes országok megfigyelése alapján a szóban forgó (első) demográfiai átmenet 50-100 év alatt zajlik le. Ezen idő alatt a gyermekszám átlaga 6-ról 2-re csökken, az újszülöttek várható élettartama 30-ról 70 évre emelkedik. A népességben a fiatalok aránya felére csökken, az idősek aránya négy-hatszorosára nő. Az átmenet időtartama alatt a népesség száma legalább megkétszereződik, számos ország esetében az induló létszám 5-10-szeresére növekszik.

A demográfiai átmenet *egyenlőtlenül* megy végbe a Föld régiói és országcsoportjai között. Ebből is kiemelkednek a legfejlettebb európai országok, ahol az átmenet a legkorábban kezdődött és a XX. század közepére *lényegében befejeződött*. Hasonló a helyzet a közép-kelet-európai országokban is, ahol egy rövidebb átmenet során az 1960-as, 1970-es évekre tehető az átmenet befejeződése. Egészen más a helyzet a többi, főleg fejlődő országban, ahol az átmenet jórészt még tart és ez a fő forrása a *világnépesség robbanásszerű növekedésének* a második világháború után.

Visszatérve az európai országokhoz, önkéntelenül is adódik a kérdés: *mi van, mi lesz az átmenet befejeződése után?* Két lehetőség között dönthetünk: tekintsük az újabb európai népességfejlődési tendenciákat a klasszikus értelemben vett (első) demográfiai átmenet következő szakaszának, vagy tekintsük ezt a demográfiai átalakulást lezártnak és egy új, *posztindusztriális* népességfejlődési folyamatot értelemezzünk és vizsgáljunk. Noha a kérdés még nem teljesen tekinthető lezártnak, kialakult a *második demográfiai átmenet* fogalma, amely időben követi a klasszikus, immár *első* sorszámmal ellátott demográfiai átmenetet és egyre sokasodik azoknak a vizsgálatoknak a száma, amelyek e második átmenet elméleti keretében folynak.

Az első demográfiai átmenethez képest a második egyszerre *folytatás és tükrökép*. Tovább csökken a gyermekszám, most már mélyen az *egyszerű utánpótlást biztosító szint* alá. Ugyanakkor tovább növekszik az élettartam, s a népesség még sokkal idősebbé válik. Viszont a népesség száma távlatban *stagnál vagy csökken*. Megnövekszik az átmenet-elméletben eddig elhanyagolt *vándorlás* szerepe a népességutánpótlásban.

Az 1990-et követő politikai rendszerváltozások Európában és a gazdasági átmenet során megfigyelt demográfiai változások indukálják, hogy *különös figyelmet fordítsunk a második demográfiai átmenet által adott vizsgálati keretre a volt szocialista országokban és természetesen elsősorban Magyarországon*.

Összeállításunk, mely a kérdéskörrel foglalkozó, az OTKA 400. sz. téma által támogatott kutatások eredményeinek egy szerkesztett összefoglalója, az első és a második demográfiai átmenet szűkebb, a demográfiai alapfolyamatokat előtérbe állító gondolati keretében készült és az alábbi főbb kérdésekkel foglalkozik:

- *Az első demográfiai átmenet jellemzői, magyarországi lefolyása*
- *Az első demográfiai átmenet magyarországi megvalósulása az európai tendenciák tükrében, kiemelve két országot: Ausztriát és Finnországot*
- *A második demográfiai átmenet jellemzői és az újabb népességi tendenciák Európában, azon belül Közép-Kelet-Európában*
- *Magyarország demográfiai jövője a legújabb népesség-, a család- és a gazdasági aktivitási előreszámítások alapján*



# I. AZ ELSŐ DEMOGRÁFIAI ÁTMENET

A XIX–XX. században a világnépesedésben – előbb a ma fejlettnek számító országokban, később az ún. fejlődő világban is – *fordulat* következett be. A korábbi, magas halandósági és termékenységi szint történelmileg viszonylag rövid idő alatt igen alacsony értékekre süllyedt. Ezt a folyamatot nevezzük *első demográfiai átmenetnek*.

A demográfiai átmenet létrejötte történelmileg egybeesik az ipari termelésre történő áttéréssel, a polgári társadalmak kialakulásával, általában a társadalmi modernizáció folyamatával. Ezek vetületeként, részfolyamataként értelmezhető, a kölcsönhatások bonyolult rendszerén keresztül. Komplex, az egész demográfiai fejlődést átfogó, meghatározó folyamatról beszélhetünk. Nem szűkíthetjük azt le kizárólag a termékenység és a halandóság átalakulására. A megvalósult átmeneteknek olyan általános ismérvei is vannak, mint a népességszám jelentős megnövekedése, a nemek arányának eltolódása a nők javára, a korösszetétel öregedésének folyamata, a család szerepének, jellemzőinek megváltozása, a nukleáris családtípus tömeges megjelenése, a népesség területi elhelyezkedésében bekövetkezett változások, az urbanizáció folyamata, szélesebb aspektusban az iskolázottság, a képzettségi struktúra, a foglalkoztatottság, a foglalkozási struktúra teljes átalakulása is ide lenne sorolható (Andorka, 1987).

Szűkebb értelemben az első demográfiai átmenetnek négy szakaszát szokás megkülönböztetni, amit az átmenet említett *klasszikus sémájának* is nevezünk (Valkovics, 1982).

Az *első* szakasz az átmenetet megelőző hosszabb történelmi periódus, melyet a magas, tendenciájában változatlan halandósági és termékenységi szint jellemez. Mérsékelt ütemű a népesség növekedése, fiatal a korösszetétel. Szokás ezt a szakaszt csökkenés előtti (predeclin) periódusnak is nevezni.

Az átmenet *második* szakaszában a termékenységi szint továbbra is magas, a halandóság ugyanakkor csökkenni kezd. Ennek hatására a népességszám növekedése igen jelentősen felgyorsul, *demográfiai robbanás* következik be. Ez a szakasz történetileg egybeesik az agrártársadalmak felbomlásának, az ipari társadalmak kialakulásának kezdetével.

A *harmadik* szakaszt a *termékenység és a halandóság együttes csökkenése* jellemzi egészen alacsony szintek eléréséig. A népességszám növekedése mérséklődik, majd jelentősen lelassul. Ez az ipari társadalom kifejlődésének, a társadalmi modernizációnak, a hagyományos érték- és normarendszer *felbomlásának* időszaka.

Végül az átmenet *befejező* szakaszában a halandóság és a termékenység alacsony szinten stabilizálódik. A modell szerint egymás hatását kiegyensúlyozzák. A népességszám szintén stagnál. Ez lenne a klasszikus elmélet szerint a fejlett ipari társadalom demográfiai képlete.

Az átmenet első három szakaszát a fejlett országok múltbeli népességfejlődésének vizsgálata alapján határolták el. A negyedik szakasz, miután még sehol sem valósult meg, logikai konstrukciónak tekinthető, amelyben kifejeződik a demográfus hozzáállása a népesedés perspektíváihoz. *Már a népességszám állandósága sem vezethető le semmiképpen pusztán demográfiai meggondolások alkalmazásával, nem is szólva a stacionér népesség modell szerinti kialakulásáról, ami a valóságban egyszerűen képtelenség.*

Az átmenet befejező szakaszát, a modern viszonyok közötti stacionér jellegű népességfejlődést ma már logikai konstrukciónak, meg nem valósuló elképzelésnek tekintjük. Ellenkezőleg, *alapvető kérdéssé az vált, hogyan viszonyuljunk a termékenységnek a nyugati országok jelentős részében 1970-es évektől kezdődött nagymértékű visszaeséséhez.* Az 1980-as évekre olyan, hagyományosan magas termékenységű országokban is, mint Spanyolország vagy Olaszország, drasztikusan csökkent a születések száma. *Olyan előrebecslések készülnek, melyek a népesség 20–30 százalékos fogyásával is számolnak.*

Az első demográfiai átmenet klasszikus sémája szerint értelmezhető befejező szakasznak legnagyobb problémája a statikussága. Ez dinamikusan fejlődő társadalmakban csaknem elképzelhetetlen.

Az átmeneti séma nem utal a korösszetétel változásának törvényszerűségeire, közvetve mégis meghatározza azt. Ennek a meghatározásnak a lényegét az átmenet előtti magas, befejezésénél pedig alacsony "stacionér" szakasz összehasonlítása adja. A (zárt) stacionér jellegű népességet ugyanis többek között az jellemzi, hogy korösszetételét kizárólag a halandóság határozza meg. A halandósági tábla stacionér népességének és a tényleges népességnek a korösszetétele azonos. *Ezért a népesség öregedése a korösszetétel változásának nem csupán a valóságban megfigyelhető átfogó folyamata, hanem a klasszikus demográfiai átmenet belső jelensége, következik az átmenet modelljéből.*

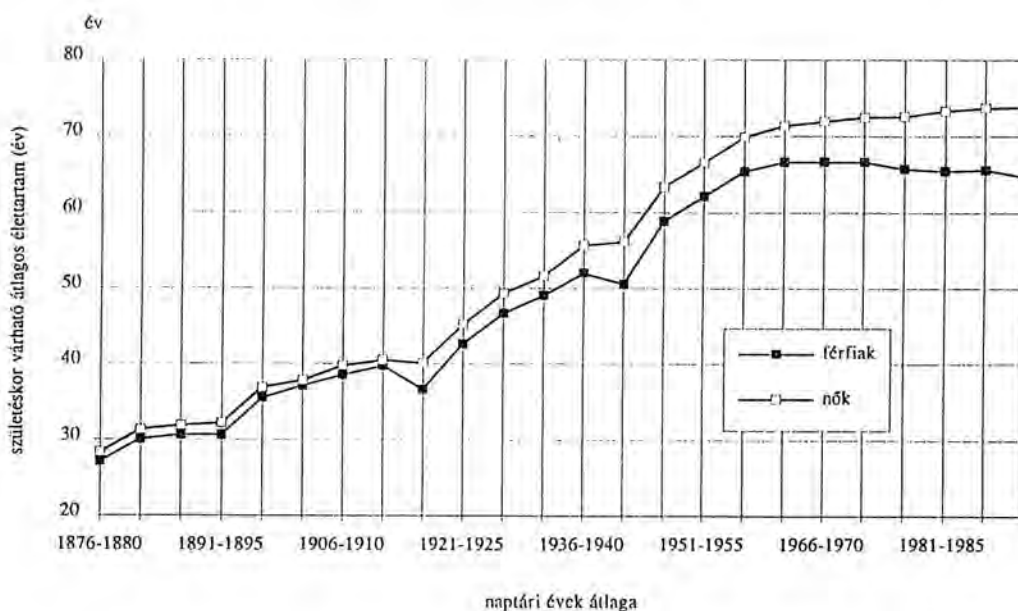
## II. AZ ELSŐ DEMOGRÁFIAI ÁTMENET MAGYARORSZÁGON

Hogyan szakaszolható a magyarországi első demográfiai átmenet, hogyan alakultak az egyes komponensek a különböző szakaszokban Magyarországon? Ezeket a tényeket foglaljuk össze a demográfiai átmenet szemléleti keretei között.

### *A halandóság alakulása, 1876–1985*

A halandóság színvonalának mérésére a legösszefogottabb mutatószám a *születéskor várható átlagos élettartam*, illetve annak reciproka, a stacionér népesség halálozási aránya. Magyarországon ez a mutató 1876-tól 1986-ig 36 ezrelékről 14 ezrelékre csökkent, maga a születéskor várható átlagos élettartam 28 évről 69 évre nőtt, mindkét nemre számítva.

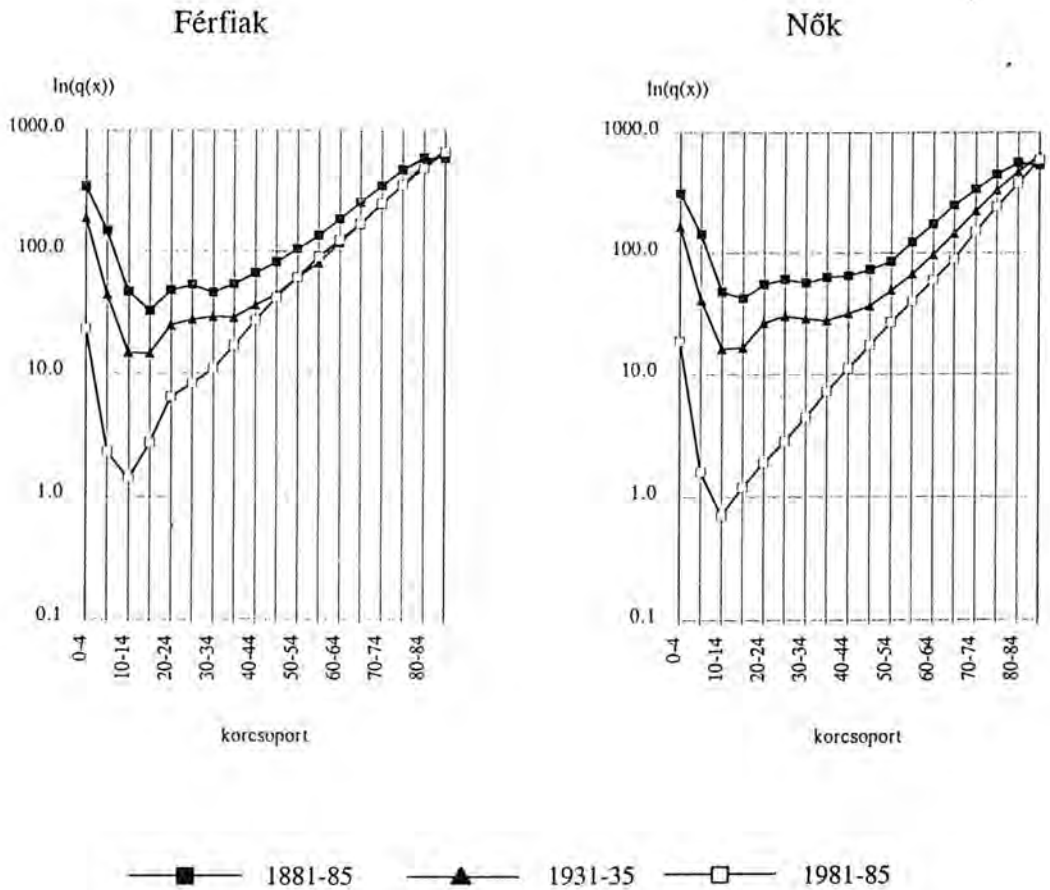
Jelentős különbség volt a változás mértékében a *nők javára*. A női és férfi születéskor várható élettartamok közötti differencia 1876–80-ban alig több mint egy év volt, kevesebb, mint amit szokásosan biológiai hatással magyaráznak (2–2,5 év). Az 1981–85 közötti időszak átlagában a különbség csaknem 8 évet tett ki (I. ábra).



### *I. A férfiak és a nők születéskor várható átlagos élettartama, 1876–1993 (évek átlaga)*

A *korspecifikus halandóság* csökkenése döntően a 60 éven aluli népességben, elsősorban a csecsemő- és gyermekhalandóságban, majd a fiatal felnőttkorúak (15–39 évesek) mortalitá-

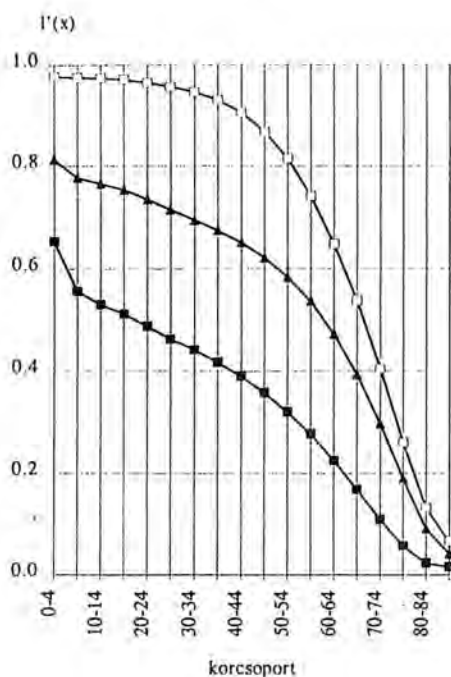
sában jelent meg. A 0–4 évesek elhalálozási valószínűsége 1876–1880-tól 1980-ig 1/18-ad részre, az 5–9 éveseké 1/80-ad részre, a 10–14 éveseké 1/50-ed részre csökkent. Még a 35–39 éveseknél is több mint az 1/5 részre. A magasabb életkorokban a csökkenés mértéke egyre kisebb. A 80–84 éveseknél már kevesebb mint 30 százalékos, de a nőknél még itt is jelentősebb mértékű, mint a férfiaknál. Az átmenet teljes időtartama alatti (1876 előttről számított) halandóságcsökkenés feltehetően minden korcsoportban még annál is nagyobb volt, mint az az ábrákból mérhető (II. ábrák).



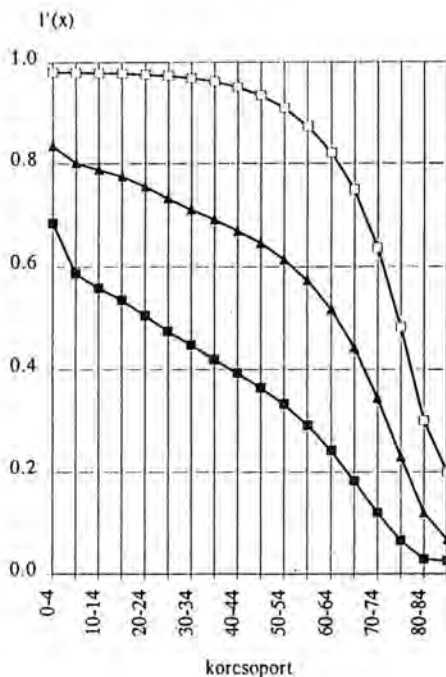
*II. Elhalálozási valószínűségek korcsoportonként  
egy-öt éves időszakok átlagában (ezrelék)*

A halandósági szint csökkenése szemléletesen mutatkozik meg a születéstől egyes életkorokig továbbélők arányában. 1876–1880 között a továbbélés valószínűsége 10–14 éves korig éppen 50 százalék, 35–39 éves korig 38 százalék, 60–64 éves korig 20 százalék és az újszülötteknek mindössze 2 százaléka érte meg a 80 éves kort. Ugyanezek az arányok 1981–85-ben 98, 95, 73 százalék és az újszülöttek egynegyedének van arra esélye, hogy 80. születésnapját ünnepelhesse (III. ábrák).

## Férfiak



## Nők



1881-85    
  1931-35    
  1981-85

### III. A továbbélés valószínűségei születéstől korcsoportok szerint egyes öt éves időszakok átlagában

A halandóság alakulásában *világos szakaszosság* mutatkozik, mind az együttes változást, mind a nemenkénti különbségek fokozódását tekintve. Az induló, 1876–80 közötti értékek közvetlenül az 1872–73. évi kolerajárvány után jönnek létre, vagyis az 1881–85 közötti ugrás (az élettartam 3 évvel nő) akár természetesnek is tekinthető. Ezután azonban mintegy 15 éven keresztül a változások csak minimálisak, 1891–95 a becslések szerint a korszakos halandóság a 0–4 éveseken kívül szinte minden korcsoportban kisebb-nagyobb mértékben vissza is esett. Ezt követően ugrás utáni lassú emelkedés jellemző egészen az első világháborúig. *Ebben az időben a halandóság javulását döntően befolyásolta a csecsemőhalandóság alakulása.*

A következő periódus (1921–1939) úgy határozható el, hogy kezd eltérni a 0–4 éves korúak és az "idősebb" gyermekek halandóságcsökkenésének üteme az utóbbiak javára. Ez majd az 1945 utáni időszakban gyorsul fel és terjed ki a korcsoportok nagyobb-körére is. Általában az 1945–1960 közötti időszakot lehet a magyarországi halandóság leggyorsabb átalakulási szakaszának tekinteni. Ekkor az 5 éves korig életben maradtak továbbélési esélyei is igen

nagymértékben megnövekedtek. *Ezzel zárható le a modern halandóság kialakulása Magyarországon.*

Jellemző vonása a *halandóság nemek szerinti különbségeinek*, hogy a növekedés szintén szakaszosan megy végbe és az ugrások a két világháborúhoz kapcsolódnak. A nők és a férfiak születéskor várható átlagos élettartama közötti eltérés 1911–15-ig megmaradt az 1876–80 közötti 1–1,5 éves szinten. Az első világháború alatt megnőtt 3,5 évre. Ez volt jellemző egészen a második világháborúig. Itt megint keletkezett és az 1960-as évekig megmaradt egy új, 4,5 évnyi differencia. A demográfiai átmenet alatti teljes különbségnövekedésnek csaknem fele azonban az utóbbi 25 évben jött létre. *Így jutunk el a magyarországi halandóság legújabb szakaszához, melyet a csökkenés visszafordulása, azon belül a férfi és a női halandóság tendenciájának szétválása jellemez.*

*A férfiak korszpecifikus halandóságának emelkedéséről az adatok szerint az 1960-as évek első fele óta beszélhetünk.* Először a 40–44 évesek korcsoportjában kezdett emelkedni az elhalálozás valószínűsége. Az emelkedés gyorsan áterjedt a 30–84, majd a 20–84 (!) éves népességre. A visszafordulás mértékei korcsoportonként eltérőek, egyes korcsoportokban igen lényegesek. Az 1981–85 közötti évek átlagában a férfiak elhalálozási valószínűsége 40–44 éves korban nagyjából az 1945-ös, 45–49 éves korban az 1935-ös, 50–54 éves korban az 1930-as, 55–59 éves korban az 1925-ös szinten volt, *tehát gyakorlatilag a születésükkor érvényes viszonyok szintjén.*

A férfiak halandóságában egy enyhe visszafordulás létrejött a két világháború között is, 1931–35-ben, hasonlóan számos európai országhoz. Ugyancsak emelkedett a halandóság a legfejlettebb országokban az 1950-es évek folyamán. A mértékeket és az időtartamot tekintve az új szakasszal egyik sem hasonlítható össze.

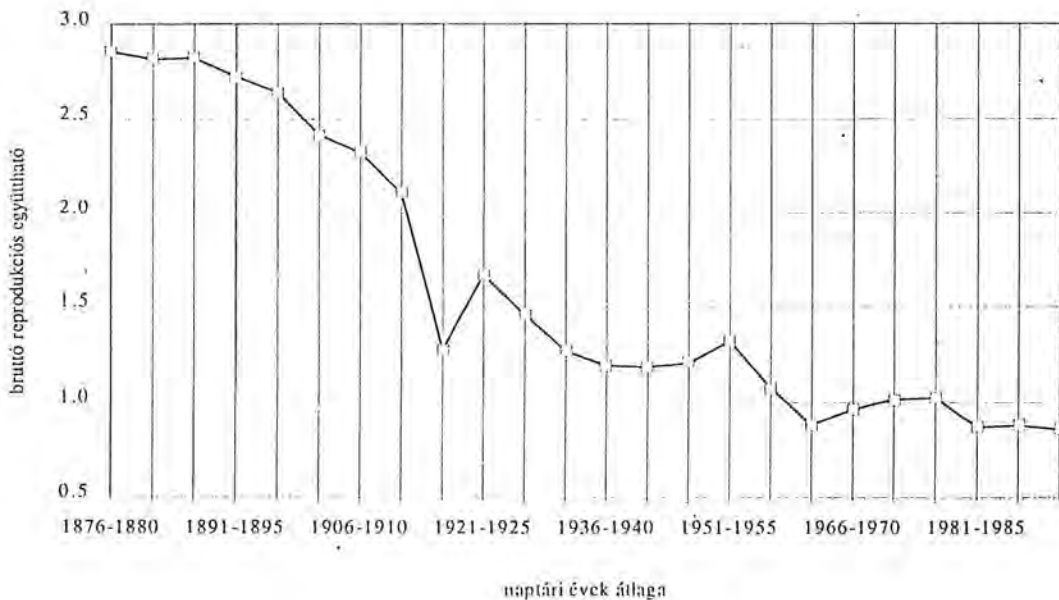
*Kimondható, hogy Magyarországon az első demográfiai átmenet végén a halandóságban nem várt fordulat következett be, amelyet nem túlzás epidemiológiai válságnak nevezni.*

#### *A termékenység alakulása, 1876–1985*

A gyermekszám alakulásának jellemzése a *bruttó reprodukciós együttható* alapján történik, amely a leánygyermek átlagos számának felel meg.

A termékenység színvonala Magyarország mai területén – a leányszületések naptári időszakra vonatkozó intenzitásával, a bruttó reprodukciós együtthatóval mérve – 2,9-ről 0,9-re, tehát harmadára csökkent 1876-tól 1986-ig. Az 1876–80 közötti időszak adata csak hozzávetőlegesen tájékoztat az átmenet előtti termékenységi színvonalról. Valójában a gyermekszám még ennél is magasabbnak vélelmezhető a XIX. század első felében. Az anyakönyvi felvételekből származó eredmények és nyers mutatók alapján a leánygyermek átlagos száma meghaladta a 3-at. Még ennél is nagyobb érték rekonstruálható a számítógépes szimuláció módszereivel a XIX. század eleji Magyarországon.

A termékenység színvonala viszonylag lassan kezdett csökkenni. Jelentőssé a századforduló után vált, amikor a mutató értéke ötévenként 2 tizeddel süllyedt. A változás 1915-ig már olyan jelentős, hogy *visszafordíthatatlan tendencia* kialakulásáról beszélhetünk. Ehhez jött hozzá az *első világháború körüli szintzuhanás*. A világháború alatti alacsony gyermekszámot a háború utáni időszakban csak részben pótolták, a termékenység a háború előttinél lényegesen alacsonyabb szintről csökkent tovább. A bruttó reprodukciós együttható 1926–30 között már csak fele a 4–5 évtizeddel azelőtti értéknek. Ezután az átmenet üteme lelassul, majd emelkedés – 1946–1955 – után szintén zuhanásszerűen érünk el az 1961–65 közötti, akkor világviszonylatban egyedülálló mélyponthoz. Ezzel a termékenység átmeneti szakasza lezárható, a következőkben már a *jelentős hullámzások mellett, egység alatti stagnálás, lassú további csökkenés időszaka* következik (IV. ábra).



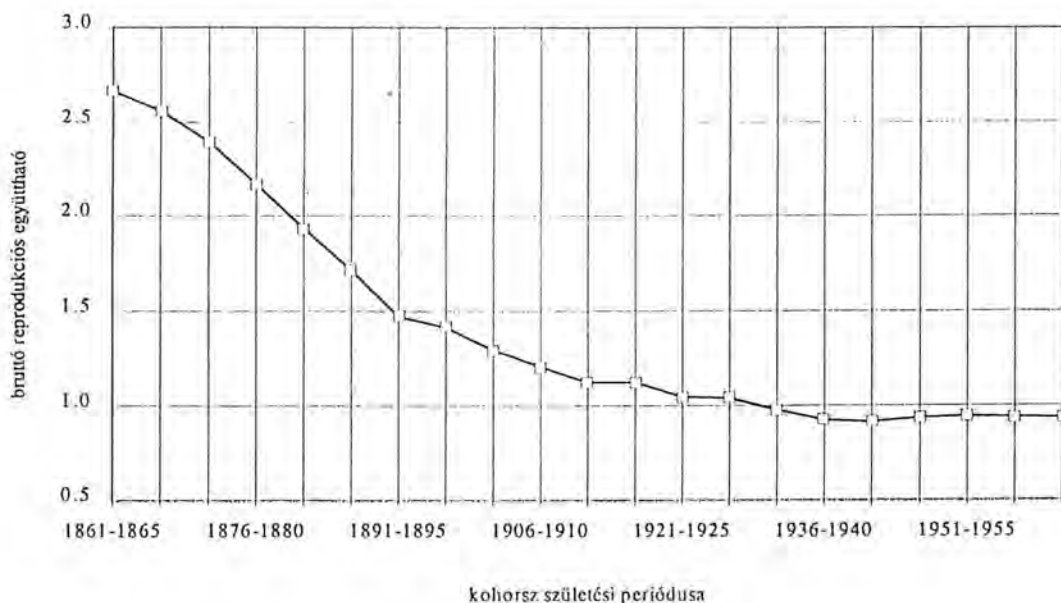
#### IV. A bruttó reprodukciós együttható alakulása 1876–1993 között (időszakok átlagai)

Látható, hogy a termékenység magyarországi átmenete nem az átmenet-modell által sugallt "inherens" folyamat. A bruttó reprodukciós együttható az 1960-as évektől 1,0 alá került. **A gyermekszám a halandóságnál nagyobb mértékben süllyedt az első demográfiai átmenet időszakában Magyarországon.**

A gyermekszám süllyedése nagyobb hullámokon keresztül ment végbe. A sort az első világháború alatti születéskiesés nyitotta meg. Az 1930-as évektől indult el a termékenységben egy olyan hullámzás, amely az egész későbbi időszakra jellemző lesz. 1945 után a bruttó reprodukciós együttható emelkedni kezdett, 1951–55 között viszonylag magas értéket ért el. Utóbbiban benne volt az ismert "népessépolitikai" intézkedések hatása is. Az 1960-as évekre termékenységi mélypont, majd magasabb (1970-es évek) és alacsonyabb (1980-as évek) termékenységi színvonalú időszakok következtek.

## A születési évjáratok termékenysége\*

A születési kohorszok termékenységi színvonalának alakulása *sokkal egyenletesebb*, mint a naptári időszakokban. Eltekintve a kisebb csökkenési egyenetlenségektől, a süllýedés teljesen "szabályos". *Egység alatti színvonalon fejeződik be*, legalábbis az előreszámítás szerint. Az 1931–35-ben születettektől számítható a termékenység fő átmeneti szakaszának lezárulása. Az ezt követő évjáratok termékenységi színvonala rendkívül stabil, első benyomásra minden további változást kizár. Ez a szint (0,93) magasabb, mint az 1980-as évek átlaga (V. ábra).



### V. A bruttó reprodukciós együttható alakulása a nők születési kohorszaiban (a nem befejezett termékenységű kohorszokban becsléssel kiegészítve)

A becslések szerint az 1861–66-ban született – tehát termékenységi történetüket 1876–80 között kezdő – női kohorsz bruttó reprodukciós együtthatója 2,7. Alacsonyabb, mint az 1876–80 évek naptári értékeinek átlaga. A különbség azonban nem nagy, ezért ettől az időszaktól kell számítani a demográfiai átmenet megkezdődését a nők születési kohorszaiban.

A születési kohorszok termékenységének színvonalát általános értelemben nem befolyásolták a naptári időszakok eltérő körülményei. Az átmenetben még az első világháborús születéskiesés sem zavarja meg a trendet, a kohorszok bruttó reprodukciós együtthatójának lecsökkenésében az 1931, illetve az 1961 utáni erős hullámvázás sem érződik.



A magyarországi gyermekszám lecsökkenésében a transzverzális és kohorsztermékenység különbözőségét így foglalhatjuk össze. *A naptári időszakokban mért gyermekszám hullámzóan, a kohorszokban viszont egyenletesen csökkent. A női életút egyes szakaszainak változó körülményei a végső gyermekszám szintjét, tendenciáját nem befolyásolták. Ha a kohorsz a fiatalabb életkorokban több gyermek vállalására lett ösztönözve, lerövidítette termékeny periódusát. Ha valamilyen okból fiatal életkorban a gyermekvállalás elhalasztására kényszerült, a propagatív periódus más részén részben pótolta ezt. A gyermekek végső számát így az életciklus átlagos körülményeivel hozhatjuk összefüggésbe, melyek a tények szerint folyamatosan váltak egyre kedvezőtlenebbé a gyermekvállalás szempontjából.*

*A népesség számának és korösszetételének alakulása 1881 és 1990 között*

A mai országterületen a népesség száma 1881-ben 5,1 millió fő volt, 1981-ben pedig 10,7 millió fő, tehát száz év alatt a népesség száma megkétszereződött. Ugyanilyen arányban nőtt a népesség a megelőző egy évszázadban is. Az átmenet során tehát – amennyiben azt 1876-tól számítjuk – *összességében mérsékelt nagyságú népességszaporulat* érvényesült. Ez a hazai népességfejlődés egyik ismérve nemzetközi összehasonlításban.

A népességszám alakulásában világosan felismerhető *egy kezdeti gyorsabb, majd egy későbbi lassuló szakasz*. Az 1881 és 1916 közötti 35 évben a növekedés már 50 százalékos, ugyanannyi, mint a következő 65 évben. Az ötévenkénti szaporulat a legnagyobb nagyságokat 1886 és 1911, valamint 1951 és 1956 között mutatja, 400 ezer fő feletti értékekkel. 1981-ig a tényleges szaporodás 1981-ig két ízben, a két világháború alatt volt negatív, a természetes szaporodás csak az első világháború alatt és 1945-ben. *A szaporodás mértékei 1961-től alacsonyakká váltak. 1981-től hosszabb távra népességcsökkenési periódus kezdődött el.*

*A népesség korösszetételének alakulására kettősség jellemző: az öregedés, vagyis a népességárányok eltolódása az idősebb korcsoportok felé, valamint az egyes korcsoportok létszámának jelentős és újratelemelő hullámváltozásai.*

1881-től 1981-ig a 0–14 évesek száma félmillióval, 25–26 százalékkal nőtt, a népesség számának gyarapodásánál lényegesen kisebb mértékben változott. Az 1981. évi 2,4 milliós létszámot a korcsoport már igen korán, 1901-ben elérte. Az 1901–1961 közötti időszak átlagában meg is haladta. A népességelőreszámítások szerint e korcsoport létszáma minden változatban csökken és a jövőben alacsonyabb lesz, mint akár a klasszikus demográfiai átmenet kezdetén, 1880 körül volt (1. tábla).

A munkaképes korúak, a 15–59 évesek létszáma a népesség gyarapodásával azonos mértékben mintegy kétszeresére nőtt az elmúlt száz évben. Egyenletes növekedésről 1941-ig beszélhetünk, a második világháború, de különösen 1971 után a növekedés üteme csökken, 1981–86-ban pedig abszolút létszámcsökkenés is bekövetkezett. Az 1986. évi

előreszámítások szerint a korcsoport nagysága 2021-ben az 1941 és 1966 közötti szinten várható.

*1. A népesség néhány mutatószámának alakulása, 1881–1990  
Együtt (ezer fő, százalék)*

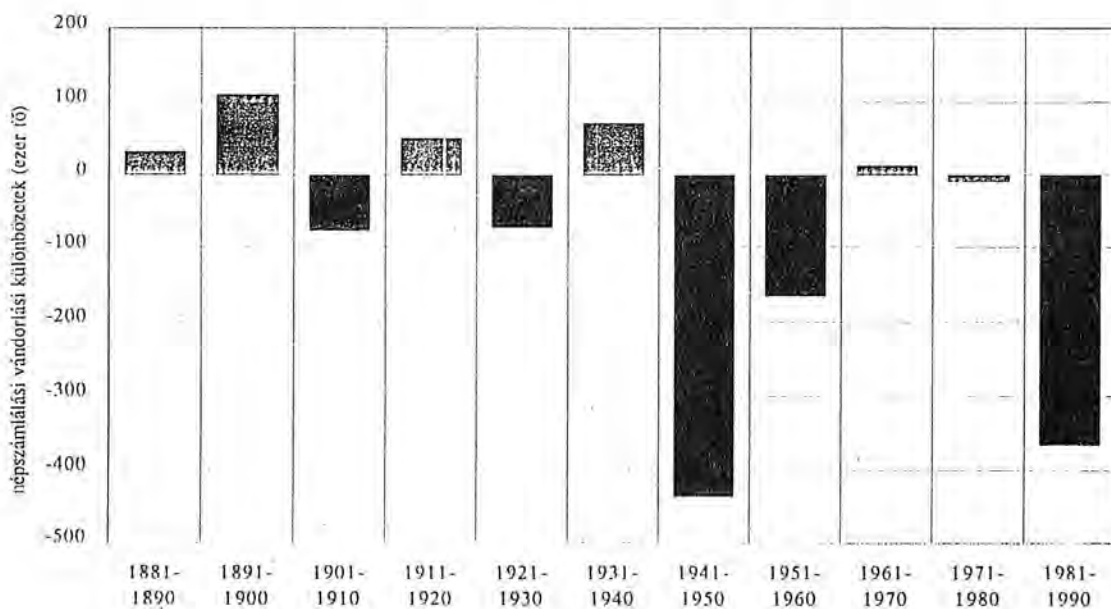
Naptári év	Népesség- szám (1000)	Átlagos kor (év)	Függőségi arány	0–14	15–59	60–x	0–14	15–59	60–x
				évek száma (ezer fő)			évek aránya (százalék)		
1881	5329,2	26,50	0,721	1875,7	3097,2	356,4	35,2	58,1	6,7
1901	6854,4	27,01	0,736	2391,6	3948,7	514,1	34,9	57,6	7,5
1921	7986,9	28,84	0,657	2446,3	4820,4	720,2	30,6	60,4	9,0
1941	9316,1	31,63	0,579	2420,4	5898,2	997,4	26,0	63,3	10,7
1961	10006,0	33,91	0,650	2525,3	6065,4	1415,4	25,2	60,6	14,1
1981	10712,9	36,31	0,646	2355,6	6507,3	1850,0	22,0	60,7	17,3
1990	10374,8	37,28	0,659	2130,5	6284,4	1959,9	20,5	60,6	18,9

*Az időskorúak, a 60 évesek és idősebbek létszáma a népességszámnál lényegesen nagyobb ütemben nőtt. 1990-ben ötször annyi idős ember élt Magyarországon, mint 1881-ben a mai országterületen.*

A korcsoportos népességszámok nemenkénti alakulásában 60 éves kor felett nagyok a különbségek. *Szembeűnő az időskorú nők létszámának sokkal jelentősebb növekedése.* A 60 éves és idősebb nők már 1981-ben is 6-szor annyian voltak, mint száz évvel korábban, 1881-ben. A férfiak létszámának emelkedése "csak" négy és félszeres. Még nagyobb a létszámnövekedés és egyúttal a nők és a férfiak közötti differencia az idősök egyes korcsoportjaiban. 1881-től 1981-ig a 70–74 éves nők száma 9, a 75–79 éveseké 15, a 80–84 éveseké 20-szorosára nőtt és 10-szer annyian élnek legidősebbek (85 évesek és idősebbek), mint száz évvel azelőtt. Ugyanezek a szorzók a férfiaknál 6, 10, 12 és 5.

*A korösszetétel átalakulását a fiatalok arányának csökkenése, a munkaképes korúak arányának enyhe hullám melletti lényegi változatlansága és az idősök össznépességen belüli súlyának növekedése jellemzi.* A népesség átlagos életkora mintegy 10 évvel megnőtt 1981-ig, s rövidesen elérheti a 40 éves átlagot. Ez kétszerese annak, amit a XIX. században mérni lehet. *Természetesen a korösszetétel átalakulása nem korlátozódik kizárólag az idősök arányának növekedésére, a fiatalok arányának csökkenésére, hanem a teljes népességet érintő arányeltolódás megy végbe.*

A külső vándorlások figyelembevételének egyik módszere a népszámlálások közötti népesség továbbvezetése a születési és halálozási adatok alapján és ennek összehasonlítása a következő népszámlálási népességgel. A népszámlálási és a továbbvezetett népesség különbsége a "vándorlási" különbözet, de ennek értékelését óvatosan indokolt kezelni, miután ebben a statisztikai pontatlanságok is szerepet játszanak. A külső vándorlások így módon számított egyenlegét csak akkor lehet elfogadni, ha a népszámlálásokat és a születési, halálozási számokat is pontosaknak tekintjük. Az 1921 előtti időszakban a vándorlási különbözetek kétféle vándormozgalom egyenlegei. Egyfelől a volt Magyarország és a mai országterület közötti belső vándormozgalom, másfelől a tényleges, országhatáron túlra irányuló, illetve onnan jövő vándorlás játszik benne szerepet (VI. ábra).



VI. A népszámlálások közötti "vándorlási" különbözetek, 1881-1990

A "vándorlási" különbözetek nagysága hullámzó módon alakul. Az 1881-1900 közötti években egyértelmű nyereség látszik. Az 1910-es években keletkező nöbblet három korcsoportban jött létre (15-29 évesek). Az 1970-es években a vándorlási veszteség a 25-34 évesekre koncentrálódik, a férfiaknál a 25-29, a nőknél a 30-34 éves korban a legnagyobb. A vándorlási egyenlegek hullámzásának középpontjában egy-egy válságos időszak áll, egyébként a népesség meglehetősen zárt, az 1881-1981 közötti időszak átlagában, 1921-től mérsékelt "elvándorló" a népesség.

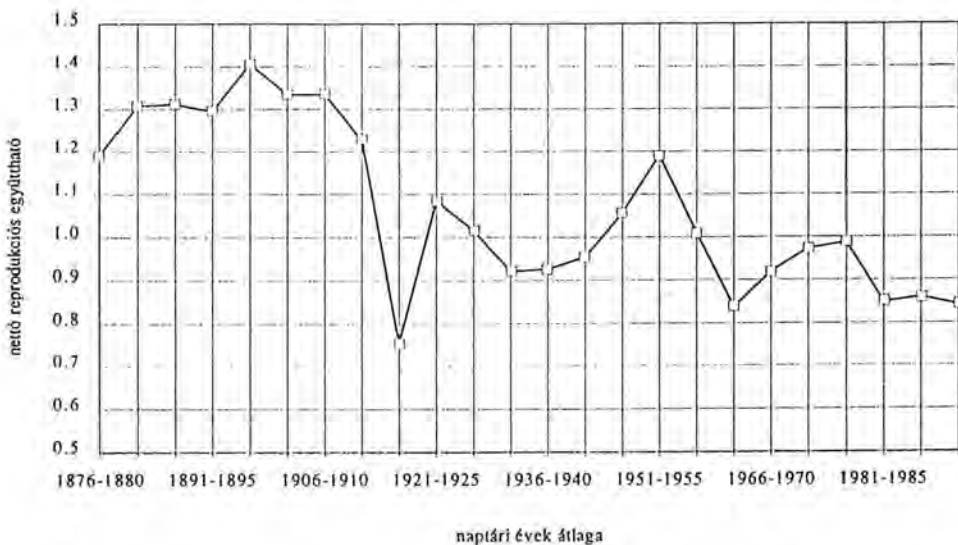
## A reprodukció alakulása

Az első demográfiai átmenet során megjelenik az emberiségnek az a képessége, hogy továbbélési esélyeit radikálisan és minden eddig elképzelt korlátot ledöntve javítsa. *Ez azt eredményezi, hogy a népesség utánpótlásához minimális számú utód elegendő lesz. A halandóságjavulás hosszú időszakaiban még erre az elméleti alsó szintre (1 leány, illetve 2,05 gyermek a nők átlagában) sincs szükség.*

Az első demográfiai átmenet során a népesség száma többszörösére növekszik. A fejlődés egyik alapkérdése az, milyen kapcsolat van a népesség mikroszintű reprodukciója (a gyermekek utánpótlása) és makroszintű újratermelése, a népesség számának alakulása között. A gyermekek utánpótlását *nettó termékenységnak* nevezzük. Azt mutatja meg, milyen viszony van az anya- és a leánynemzedékek születés kori létszáma között. A népességszám reprodukciója értelemszerűen az egész népesség nagysága újratermelésének mértékeit jelenti.

*A születésszám reprodukciója, amit az ún. nettó reprodukciós együttható (NRR) legalább egységnyi értéke jelentene, mint azt a bruttó termékenységi adatok, valamint a népességszám hosszabb távra szóló csökkenésének 1981. évi megindulása is mutatják, összességében nem valósult meg Magyarországon.*

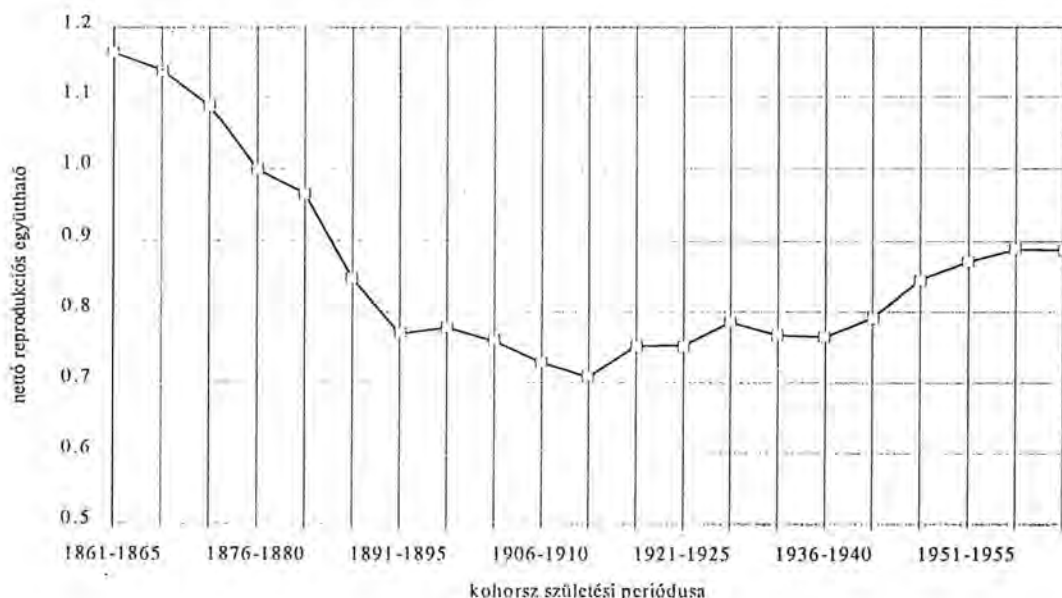
A demográfiai átmenet keretében Magyarországon három reprodukciós időszakról beszélhetünk. 1915-ig több gyermek született, mint amennyi elegendő az egyszerű reprodukcióhoz. 1920-tól 1960-ig a tényleges gyermekszám átlaga már kisebb, mint az egyszerű reprodukcióhoz szükséges átlag, de a különbség egyelőre nem nagy. 1961-től azonban egyértelmű, hogy a magyarországi népességfejlődés nem a születésszám naptári időszakos reprodukciója szerint megy végbe (VII. ábra)



VII. A nettó reprodukciós együttható alakulása a naptári időszakok átlagában

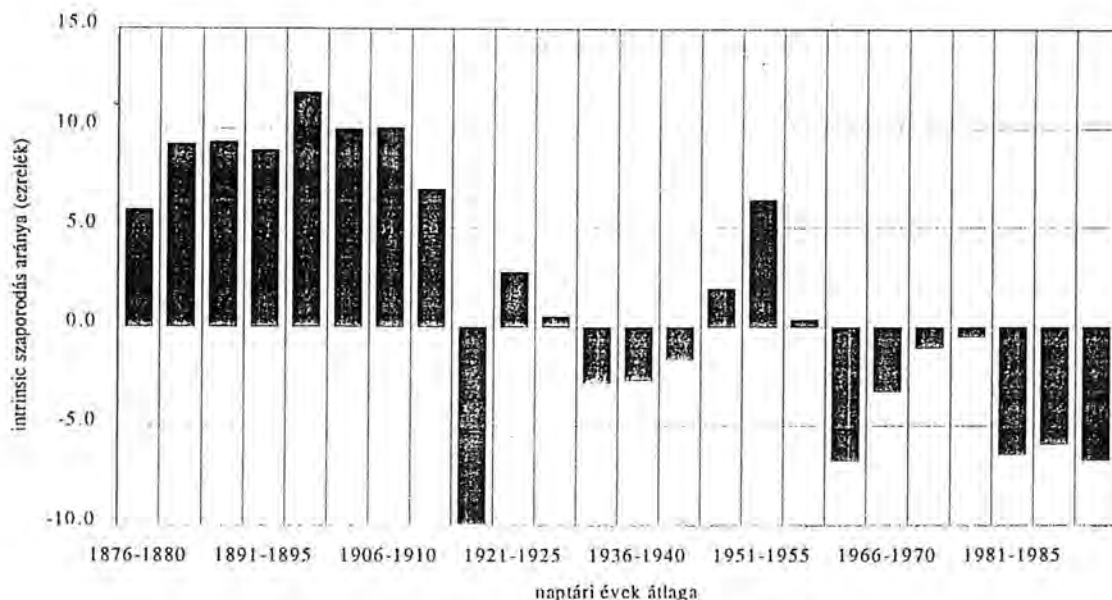
A kialakult magyarországi termékenységi dilemma lényege, hogy a népességfogyás belső forrásokból történő megállításához a termékenység mainál lényegesen magasabb színvonalra lenne szükséges. Ez azonban egy sok évtizede tartó folyamatban igényelne tendenciaváltást, ami a demográfiai folyamatok közismert erős "tehetetlensége" következtében rendkívül valószínűtlen.

Ezt csak erősíti az, ha a születési kohorszok nettó termékenységét vizsgáljuk. A nettó reprodukciós együttható ugyanis utoljára az 1871–1875 között született nőknél haladta meg az 1,0-et és a születésszám reprodukciója azóta egyetlen további évfolyamban sem biztosított! A magyarországi első demográfiai átmenetben a kohorszok nettó reprodukciós együtthatója az átmenet csaknem teljes időtartama alatt kisebb 1,0-nél, szaporodási arányszámuk negatív.



VIII. A nettó reprodukciós együttható alakulása a nők születési kohorszaiban  
(a kohorszok születésének öt éves időszakai szerint)

A kohorsz-utánpótlás túlalacsony színvonala az egyik lehetséges magyarázat arra, hogyan történt Magyarország korábbi jelentős reprodukciós tartalékainak gyors "elfogyasztása" és a népességcsökkenésnek a fejlett országokhoz viszonyítva korai megkezdődése. A hazai népességfejlődésnek nemzetközi összehasonlításban is egyedülálló specifikuma, hogy a nettó reprodukciós együttható a kohorszokban a termékenység süllyedésének csaknem egész időszakában 0,8 alatt van.



### IX. Az intrinsic szaporodás arányszámának alakulása, 1876-1993

A belső (intrinsic) szaporodás naptári időszakokra kalkulált arányszámai egyrészt még inkább aláhúzzák a születésszám-reprodukció szakaszos alakulását, *előjelváltását* a demográfiai átmenet időszakában. Különös figyelmet indokolt fordítani a IX. ábra utolsó három oszlopára, melyek a népesség számának (a külső utánpótlási lehetőségektől eltekintve) nagymértékű csökkenését vetítik előre a következő évtizedekben.

#### Az első demográfiai átmenet mérete Magyarországon

Jobb kifejezés híján adjuk a "méret" kifejezést annak érzékeltetésére, milyen mértékű volt a gyermekszám és az élettartam változása Magyarországon a népességszám szempontjából. Modellszámításokat lehet végezni annak bemutatására, hogy az egy évszázad alatt bekövetkezett változások külön-külön, illetve összefüggéseikben mit jelentenek.

Ehhez kiindultunk az 1881. évi, mai országterületre szóló népességből és különböző feltételezésekkel előreszámításokat végeztünk 1981-ig, illetve 2020-ig. Az eredmények a következők:

- Ha a tényleges termékenységgel és halandósággal számolunk, de figyelmen kívül hagyjuk a külső vándorlásokat, akkor 1981-re 10,5 milliós népességet kapunk, tehát csaknem pontosan a népszámlálási létszámot (10,7 millió fő).

- Ha csak a termékenység változott volna az elmúlt száz évben, de a halandóság megmaradt volna az 1881. évi szinten, akkor 1981-ben 2,4 millió, 2020-ban pedig mindössze 700 ezer lenne a népesség száma.
- Ha csak a halandóság változott volna az elmúlt száz évben, de a gyermekszám megmaradt volna az 1881. évi szinten, akkor 1981-ben 51 millió, 2020-ban pedig 204 millió lenne a népesség száma.
- Ha mind a termékenység, mind a halandóság megmaradt volna az 1881. évi szinten, akkor 1981-re 10,2 millió fő adódna.

*Mindebből következik, hogy egyrészt az első demográfiai átmenet Magyarországon elképzelhetetlen a gyermekszám és a halandóság együttes változása nélkül, másrészt az első demográfiai átmenet úgy zajlott le, hogy a gyermekszám és a halandóság együttes hatása sem jelentős népességtöbbletet, sem népességhiányt nem eredményezett ahhoz képest, amit a változások nélkül is produkálhatott volna a népesség.*

*Talán nem túlzás ennek alapján kijelenteni, hogy Magyarországon az első demográfiai átmenet során "elérhető népességszám" 10 és 11 millió fő közötti. Erre a limitre utal minden modellszámítás. Ezért egyfelől a népességcsökkenés bekövetkezése 1981-től nem váratlan fejlemény a demográfiai átmenet egészét tekintve. Ugyanakkor a nagyobb mértékű csökkenés "nincs benne" az első demográfiai átmenetben, másként fogalmazva az első demográfiai átmenet szempontjából a jövőbeni jelentős népességcsökkenés olyan tendenciaváltás lenne, amely hosszú távon súlyos modernizációs zavarokat jelezne Magyarországon.*

### III. ESETTANULMÁNYOK AZ ELSŐ DEMOGRÁFIAI ÁTMENETRŐL

Önmagában egy-egy ország demográfiai átmenete nehezen értékelhető. Elképzelhető ugyanis, hogy az ország önmagában atipikusnak tűnő népességfejlődése más országokhoz viszonyítva teljesen tipikus jegyeket mutat. Ezért fontosak – nemcsak a demográfiai átmenetek területén – a nemzetközi összehasonlítások. A következőkben Magyarország első demográfiai átmenetét két "rokon" országgal hasonlítjuk össze: Finnországgal és Ausztriával.

#### 3.1. FINNORSZÁG ÉS MAGYARORSZÁG

Finnország és Magyarország hosszú távú népességfejlődésének összehasonlítása több okból is érdekes. A két országnak van néhány szembevetendő közös jellemzője. A finn és a magyar nyelv egyazon családba tartozik és ez a család igen különleges az európai nyelvek között. Történelme során mindkét ország erős kelet-nyugati hatásoknak volt kitéve. Földrajzi elhelyezkedésük következtében állandóan egyensúlyozniuk kellett különböző kultúrájú és fejlettségi szintű országok között.

Természetesen nem tudhatjuk, hogy ezek a jellemzők mennyire voltak relevánsak a demográfiai átmenet szempontjából. Feltételezhető azonban, hogy Finnország és Magyarország speciális hasonlóságokat és eltéréseket mutat az európai demográfiai átmeneten belül.

##### *A halandóság átmenete*

1881–1885-ben a születéskor várható átlagos élettartam mindkét nemre számítva Finnországban 41, Magyarország mai területén 31 év lehetett.

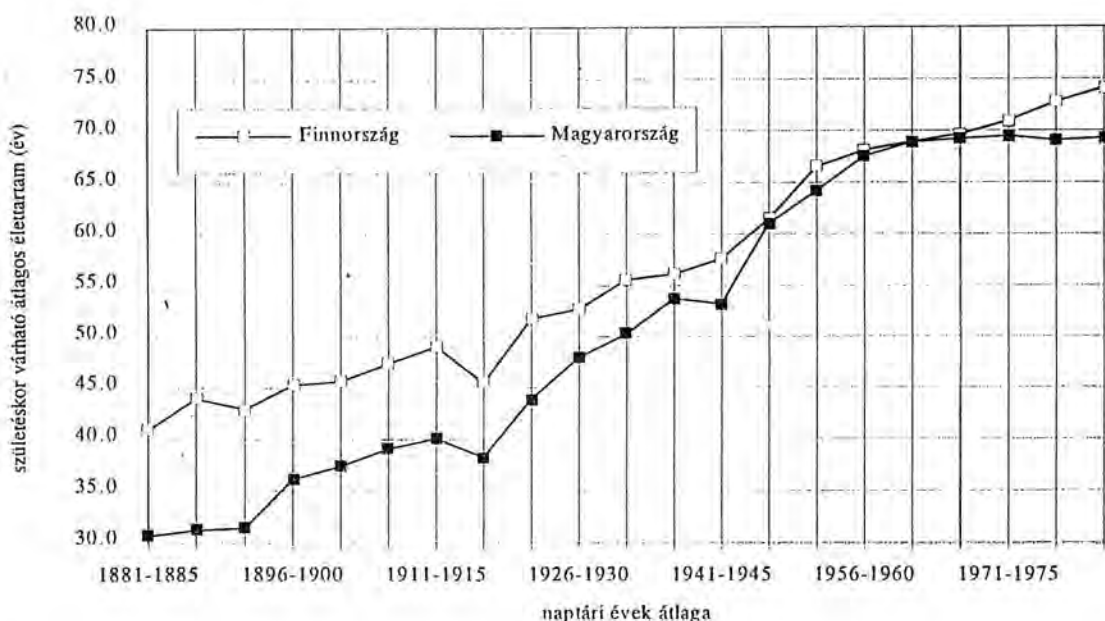
A kezdeti nagy különbség az átmenet során az 1960-as évek közepéig fokozatosan megszűnt. Az újszülöttek várható élettartama közötti eltérés 1901–1905-ben még nyolc év, 1936–1930-ban öt év, 1951–1955 között már csak két év volt. Az 1961–1965 közötti évek átlagában egy újszülött átlagosan 69 életévre számíthatott mindkét országban (X. ábra).

Finnországban a 0–4 éves fiúk elhalálozási valószínűsége 1881–1885 között 23 százalék, Magyarország mai területén 35 százalék lehetett. A kezdeti másfélszeres relatív különbség az átmenet folyamán még növekedett is. 1961–1965 között az értékek 23 ezrelék és 50 ezrelék voltak. Ugyanakkor a csecsemő- és a gyermekhalandóság egyre alacsonyabb szintjei egyre kevésbé befolyásolták a születéskor várható átlagos élettartam növekedését. Pusztán ez a tény az élettartam közötti differenciák nagymértékű csökkenését eredményezte.

*A 20 éven felüli népesség halandósága viszont Magyarországon volt alacsonyabb az átmenet nagy részében az 1960-as évekig. 1906–1910 között a születéskor várható átlagos élettartam*



Finnországban nyolc évvel nagyobb volt, mint Magyarországon. Ugyanakkor a 20 éves és idősebb magyar férfiak elhalálozási valószínűsége minden korcsoportban 2–5 százalékkal kisebb volt a finnekénél.



#### X. A születéskor várható átlagos élettartam alakulása Finnországban és Magyarországon 1881–1985 között (ötéves időszakok átlagai)

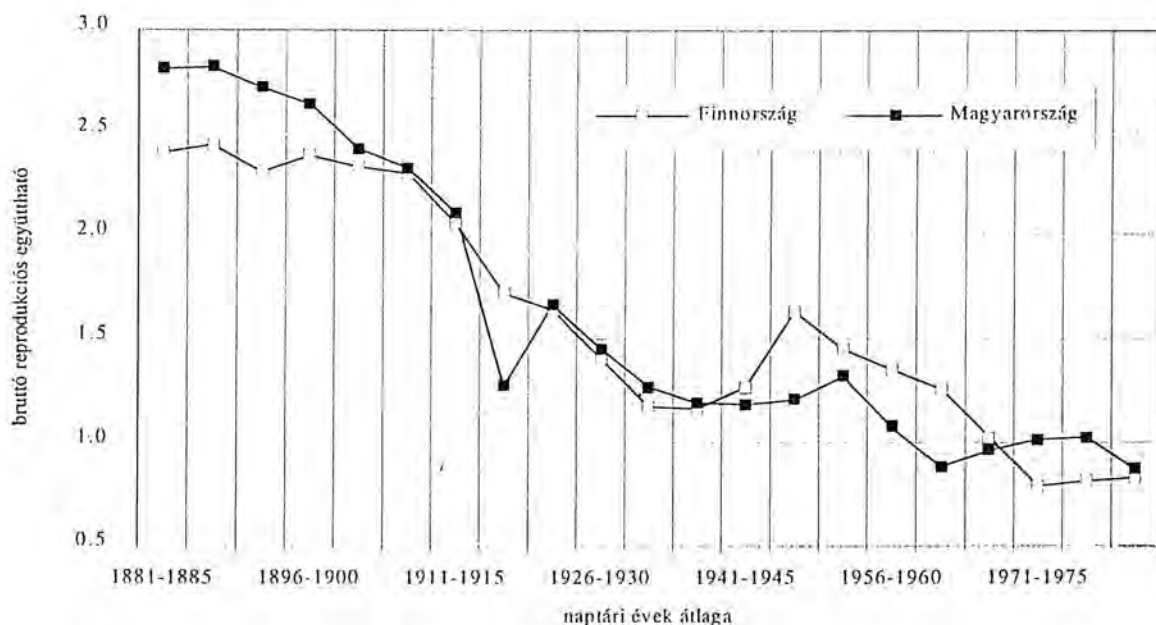
Az 1970-es évek elejétől új szakasz alakult ki a két ország közötti halandósági különbségekben. Az élettartam Finnországban 1986-ig további öt évvel emelkedett, míg Magyarországon ugyanazon a szinten maradt, mint 20 évvel azelőtt. Az újabb szakaszban Finnországban általános, csaknem minden korcsoportra kiterjedő és különösen az idősebb korcsoportokban jelentős mértékű halandóságcsökkenés következett be. Ezalatt Magyarországon ebben az időszakban a teljes 25 éven felüli népesség elhalálozási kockázata megnőtt. A férfiak halálozási arányai 1981–1985-ig egyes korcsoportokban megduplázódtak és magasabbakká váltak, mint a 20 évvel azelőtti finn értékek. Finn elemzések nyomán asszociálható, hogy Magyarországon (is) a rossz minőségű cigaretták tömegessé vált szívása, a tömény szesz mértéktelen fogyasztása, a zsírdús táplálkozás és hasonló okok serege vezethetett egy, a demográfiai átmenetben példátlan időtartamú halandósági stagnáláshoz, illetve növekedéshez, melynek mélyelemzése részben még előttünk álló feladat.

#### A termékenység átmenete

Az 1881–1885 közötti évek átlagában a bruttó reprodukciós együttható (GRR) Finnországban 2,4, Magyarország mai területén 2,8 körül lehetett.

1911–1915 között a GRR 2,1 volt mindkét országban. Erről a szintről egészen a II. világháborúig a termékenység szintje csaknem ugyanolyan mértékben és ütemben csökkent. 1936–1940-re a GRR értéke 1,2-re süllyedt mindkét országban. Ettől kezdve a trendek eltértek (XI. ábra).

Finnországban igen korán kialakult a bébi-hullámhegy időszaka. A GRR 1946–1950 között 1,6 lehetett és csak az 1960-as évek második felében csökkent újra az 1930-as évek szintje alá. A magyarországi termékenységi átmenetből ez az időszak kimaradt. Az 1950-es évek első felének termékenységi csúcsponjtja a művi abortuszok teljes tilalmának hatására következett be és semmiképpen nem tekinthető a bébi-hullámhegy rövid időtartamú megfelelőjének. Sőt, az 1960-as évek első felében Magyarországon mérték a világon addig ismert legalacsonyabb termékenységi színvonalat (a GRR 0,9 volt 1961–65-ben).



XI. A bruttó reprodukciós együttható alakulása Finnországban és Magyarországon 1881–1985 között (öt naptári éves periódusok)

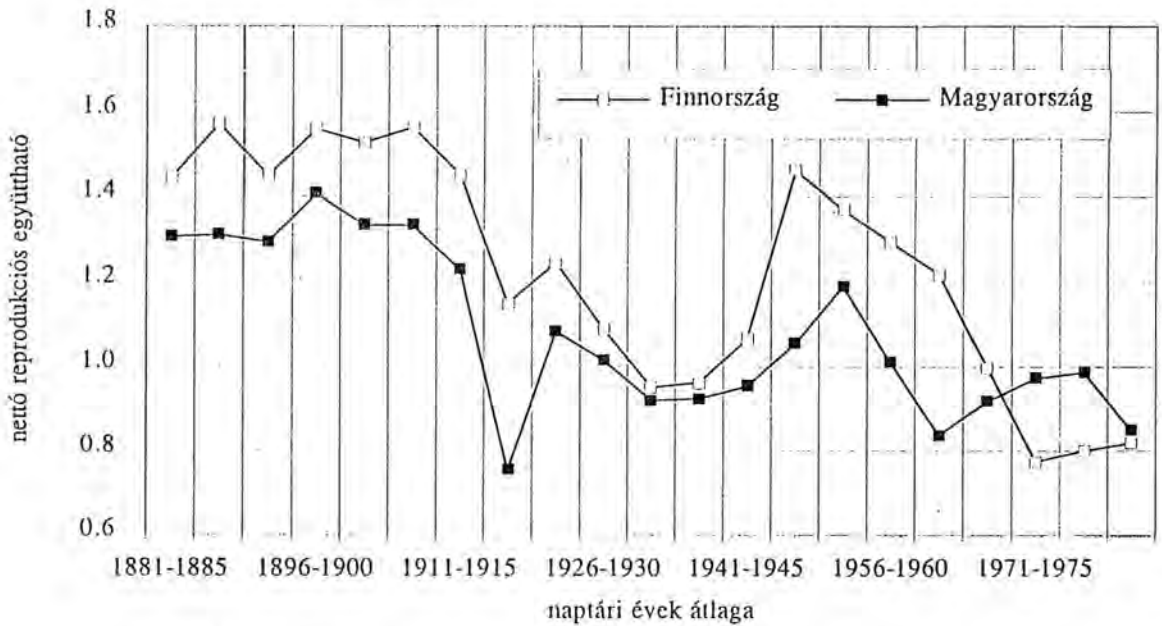
Andorka (1987) egy magyarázata szerint ezt többek között az elérhető életszínvonal és az aspirációk között hirtelen megjelent szakadék válthatta ki, vagyis egy *Easterlin*-típusú hatás. A kelet-európai úgynevezett szocialista rendszerekre jellemző állandóan újratermelő hiány és az ennek csökkentésére Magyarországon táplált vágyak, alkalmazott és megengedett eszközök nagyban befolyásolhatták a magyarországi termékenység későbbi alakulását is.

Az 1970-es években a két országban fordított görbe szerint alakult a gyermekszám. Finnországban a nagy létszámú generációk felnőttkorba kerülésével a termékenység elérte a mélypontját (a GRR szintje 0,8), majd valamelyest emelkedett 1986-ig. Magyarországon népeséspolitikai program bevezetése után megemelkedett a gyermekszám (a GRR az 1970-es évek átlagában 1,0 volt). Az 1980-as évek elején azonban a GRR szintje újra visszaesett, a két ország termékenysége újabban ismét közel azonos (XI. ábra).

### *Reprodukció, népességnövekedés*

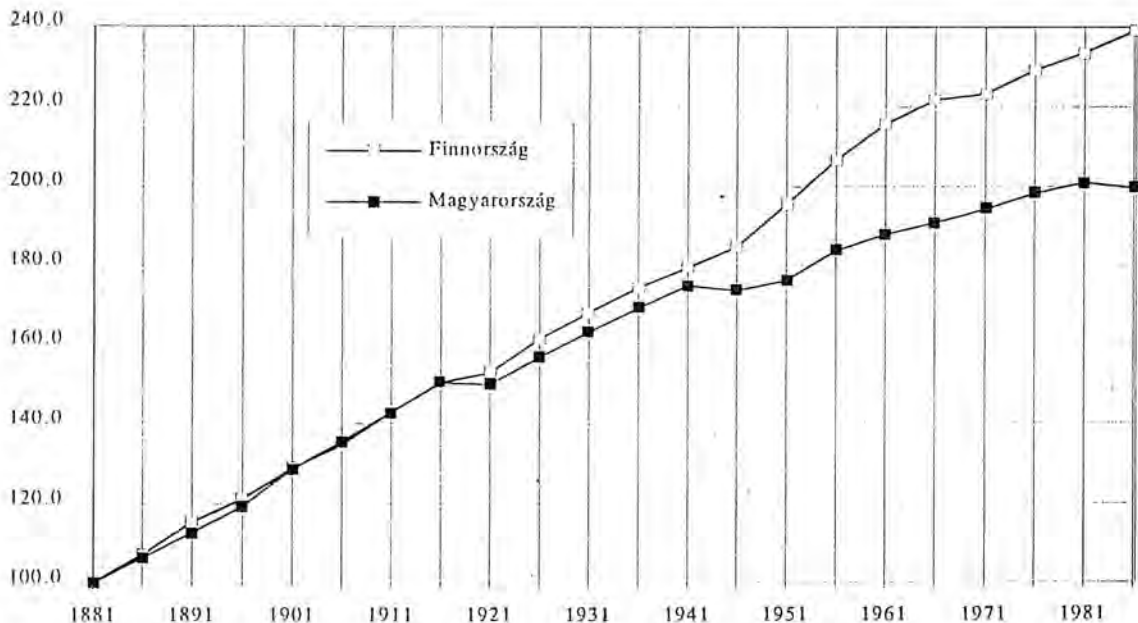
A demográfiai átmenet során a finnországi nettó reprodukciós együttható lényegesen magasabb szintű volt a magyarországinál. Ez az alacsonyabb csecsemő- és gyermekhalandóság miatt még az átmenet kezdetén is így volt, amikor a finn termékenység szintje sokkal alacsonyabb volt mint a magyar. Később, a bébi-hullámlhegy időszakában a finn NRR a magasabb termékenység miatt is jóval meghaladta a magyar értéket.

Ezután, az 1970-es években folytatott népeséspolitikai hatására, a magyarországi NRR kissé meghaladta a finn szintet, a legutóbbi értékek azonban ismét közel azonosaknak vehetők.



*XII. A nettó reprodukciós együttható alakulása Finnországban és Magyarországon 1881–1985 között (ötéves periódusok)*

Amíg a nettó reprodukciós együtthatók a potenciális népességnövekedést jelzik, a tényleges népességszámoknak az 1881. évi népességszámhoz viszonyított arányai az átmenet kezdetétől bekövetkezett tényleges népességnövekedést mutatják. Ezek az értékek 1916-ig mindkét országban közel azonosak voltak. Miután az I. világháború alatt Magyarországot arányaiban nagyobb népességveszteség érte, ezért itt keletkezett egy különbség a mutatóban. A két ország népességnövekedése azonban 1941-ig továbbra is igen hasonló volt (XIII. ábra).



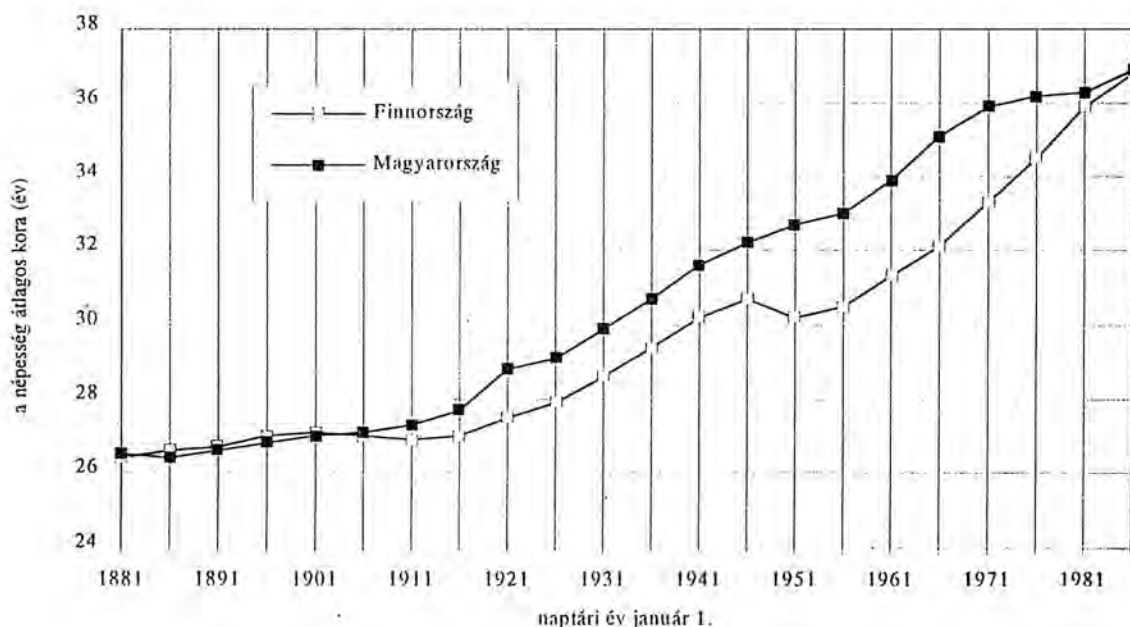
XIII. A népességszám változásának indexe naptári évek szerint Finnországban és Magyarországon 1881–1986 között (1881=100)

1945 után az átmenet kezdetétől számított népességnövekedés alakulása eltért a két országban. Finnországban folytatódott egy közel lineáris trend, Magyarországon viszont a növekedés lelassult, sőt 1981-től csökkenésbe ment át. 1986 elején Finnországban 2,4-szer, Magyarországon 2,0-szer többen éltek, mint a mai országterületeken 1881-ben. Mindkét érték az alacsonyabbak közé tartozik Európában. A magyarországi érték egyike a legkisebbeknek.

*A magyarországi népességreprodukció tehát minden tekintetben alacsonyabb volt a finnországinál a demográfiai átmenet időszakában.*

## A népesség korösszetétele

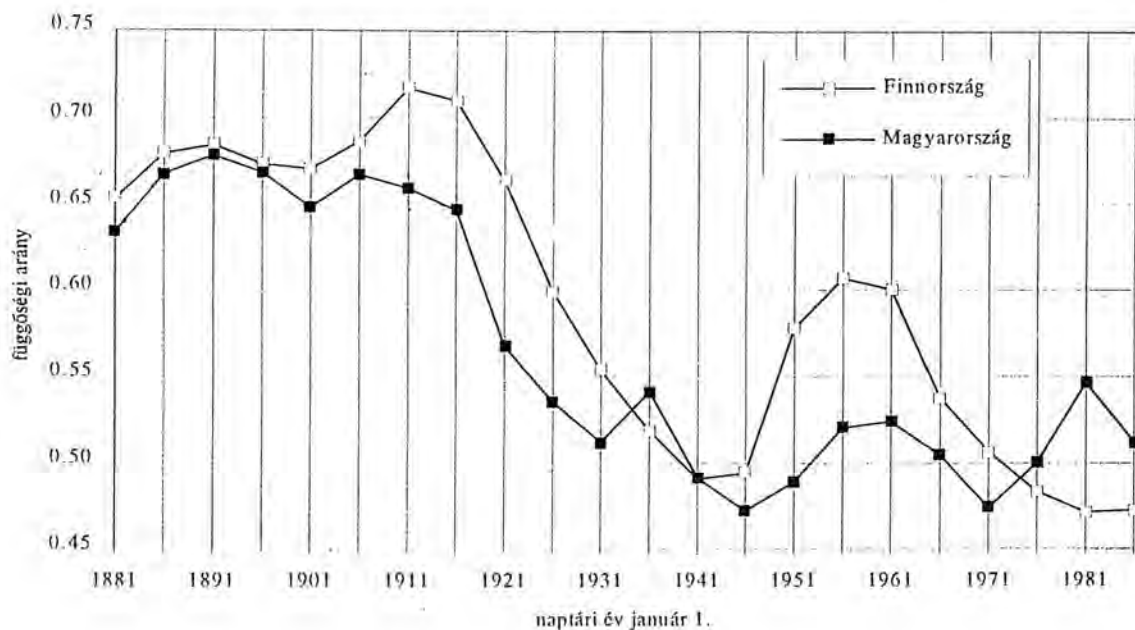
A demográfiai átmenet kezdetén a finn és magyar népesség korösszetétele közel azonos volt. 1881-ben a 0–14 évesek aránya 35–36 százalék, a 15–64 éveseké 60–61 százalék, az időseké 4 százalék lehetett. A népesség átlagos kora Finnországban 26,4 évnek, Magyarországon 26,5 évnek becsülhető. 105 évvel később, 1986-ban csaknem hasonló egyezést tapasztalhatunk. A népesség átlagos kora Finnországban 36,5 év, Magyarországon 36,6 év volt, azon belül a fiatalabb korcsoportok aránya Finnországban valamivel kisebb, az idősebbeké kicsit nagyobb volt, mint Magyarországon (XIV. ábra).



XIV. A népesség átlagos kora Finnországban és Magyarországon 1881–1986 között

A két szélső időpont között viszont lényeges eltérések látszanak a két ország között. *Magyarországon a korösszetétel a demográfiai átmenet nagy részében jóval idősebb volt, mint Finnországban.*

Ezek a mértékek sajátosan úgy alakultak, hogy a *demográfiai függőségi arány*, tehát a nem-munkaképes korúak aránya a munkaképes korúakhoz, mégis Finnországban volt jóval magasabb a kezdettől lényegében az 1970-es évekig (XV. ábra).



XV. *A demográfiai függőségi arány alakulása Finnországban és Magyarországon (a 0–14 és a 65–X évesek aránya a 15–64 évesekhez)*

*Az is egyértelműen látható, hogy a demográfiai átmenetben lezajlott változások hatására lecsökkent a függőségi arány átlagos szintje, legalábbis napjainkig. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy mindkét országban egy "pótlólagos elvonás" lépett fel az egyszerű reprodukciót biztosító gyermekszámhoz képest.*

*Az alacsony termékenység időszakában azonban újra növekszik a demográfiai függőség és ez mind Magyarországra, mind Finnországra előreszámításokkal bizonyítható. Ez azt indukálja, hogy az első demográfiai átmenet végétől meg kellene változtatni (növelni) a munkaképes népesség arányát az össznépességben belül.*

*Ennek négy módja lehet. Az elsőt már mindkét ország népessége "kipróbálta" a gyermekszám csökkentésével. A másodikat Magyarország "fedezte fel" a halandóság növelésével. Emelhető a munkaképes korúak aránya a bevándorlással, erre mindkét országnak, gazdasági teljesítménye miatt elsősorban Finnországnak lenne lehetősége. Végül csökkenthető a függőségi arány a népesség korösszetételének "átdefiniálásával", elsősorban a nyugdíjkorhatár emelésével.*

*A társadalom függőségi terheit csökkentő demográfiai lehetőségek közül azonban gyermekszámában történő további elvonás hosszabb távon nem akadályozza meg az eltartási arány növekedését. A halandóság további stagnálását, romlását szintén ki kellene zárni a lehetőségek*

közül. A bevándorlás hatását is ideiglenesnek tekinthetjük, hiszen a vándorlás sajátos korösszetétele miatt egy bizonyos idő elteltével megugrik az idősek száma. *Úgy tűnik, mindkét országban (Magyarországon minél előbb) egy új "társadalmi szerződés" megkötését is fel kellene vetni. Ennek lényege az lenne, hogy kiterjesztenénk az idős kor irányában az élet aktív szakaszának időtartamát és eszközöket szabadítanánk fel, mellyel megnövelnénk (családi, közösségi és állami szinten) azt az alapot, amelyből az újszülöttek "előleget" kapnak a felnőttkor eléréséig.* A népességi optimum egyik megközelítési módja (Coale, 1972, 49-51. oldal) is azt mutatja, hogy magasabb reprodukcióhoz fiatalabb jövedelemeloszlási korátlagra van szükség.

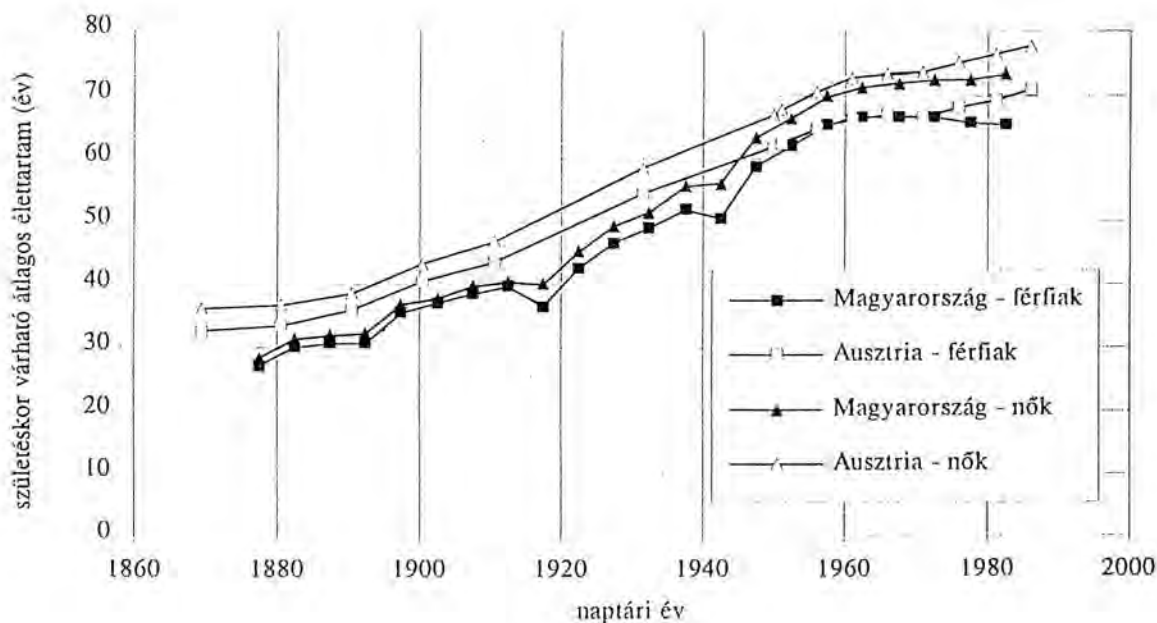
### 3.2. AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG

Ha Finnország és Magyarország első demográfiai átmenetének összehasonlítása két olyan országra vonatkozik, amelyek etnikai gyökereikben hasonlóak, Ausztria és Magyarország esetében a történelmi összetartozás és egymásmellettség lehet domináns az azonosságok és a különbségek vizsgálatában.

A bemutatásra kerülő ábrák adatai minden esetben a mai országterületre vonatkoznak.

#### *A halandóság alakulása, 1860–1985*

A XVI. ábra a születéskor várható élettartamot mutatja be, férfiak és nők bontásban a két országra. Az itt adódó kép teljesen hasonló ahhoz, amit Finnország esetében tapasztalhattunk. Nevezetesen az élettartam az átmenet első szakaszaiban lényegesen magasabb volt Ausztriában, ugyanakkor az átmenet befejeződéséhez közeledve a különbségek igen lecsökkentek. Az 1960-as évek elejére a magyarországi férfiak születéskor várható élettartama, amely az átmenet elején 10 évvel volt alacsonyabb az ausztriainál, elérte a szomszéd ország szintjét, a nőké pedig erősen megközelítette azt. Ezután – és az ábrából világosan látszik, hogy az 1970-es évek második felétől – egyre nyílt az olló az osztrák értékek javára és jelenleg már (újra) 5–10 év különbség van az újszülöttek életkilátásaiban.

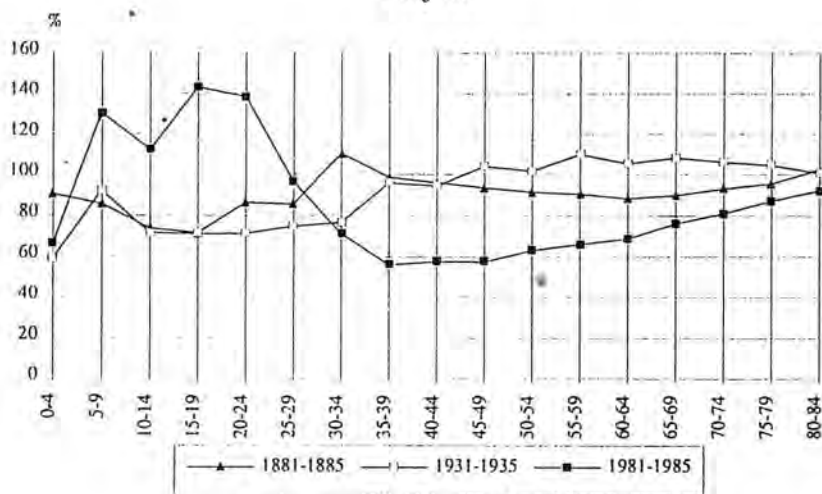


XVI. Születéskor várható átlagos élettartam Ausztriában és Magyarországon, 1870–1990

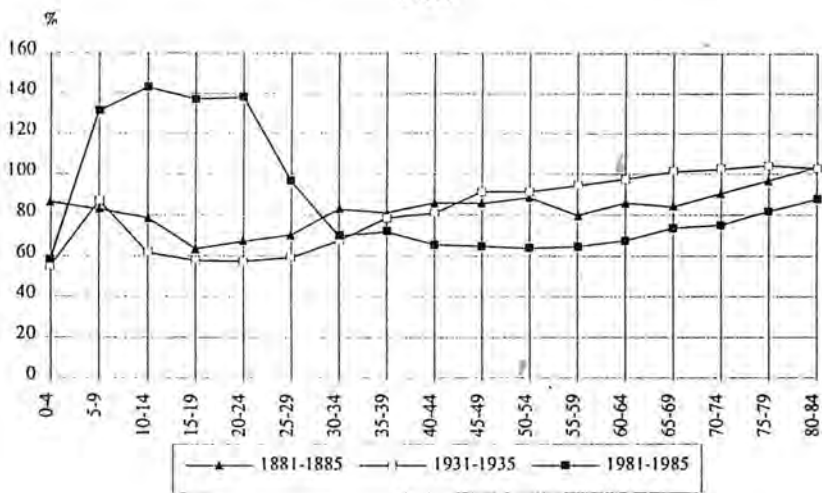


Ami a kor szerinti elhalálozási gyakoriságokat illeti, az azonosságok és a különbségek ismét hasonlítanak a finn-magyar esetben megfigyelthez. A múlt század végén Ausztriában csaknem minden korcsoportban alacsonyabb volt a halandóság, mint Magyarországon. Ez alól kivételt képeztek a 30-as éveikben járó férfiak. A két világháború között Ausztriában radikálisan csökkent a fiatalabb korcsoportok halandósága, miközben relatíve növekedett az idősebb népesség halandósága. Magyarországon ebben az időszakban a 45 éven felüli népesség kisebb gyakoriságú elhalálozást mutatott mind a férfiaknál, mind a nőknél, mint Ausztriában. Ezzel ismét teljesen ellentétes az 1980-as évek eleji kép, amikor Magyarországon a csecsemőhalandóságot kivéve sokkal kisebb a fiatalok mortalitása, ugyanakkor a középkorú férfiak halandósága csak fele Ausztriában a magyarországinak és általában a felnőtt lakosság mortalitása lényegesen alacsonyabb a szomszédban, mint nálunk (XVII. ábrák).

### Férfiak



### Nők

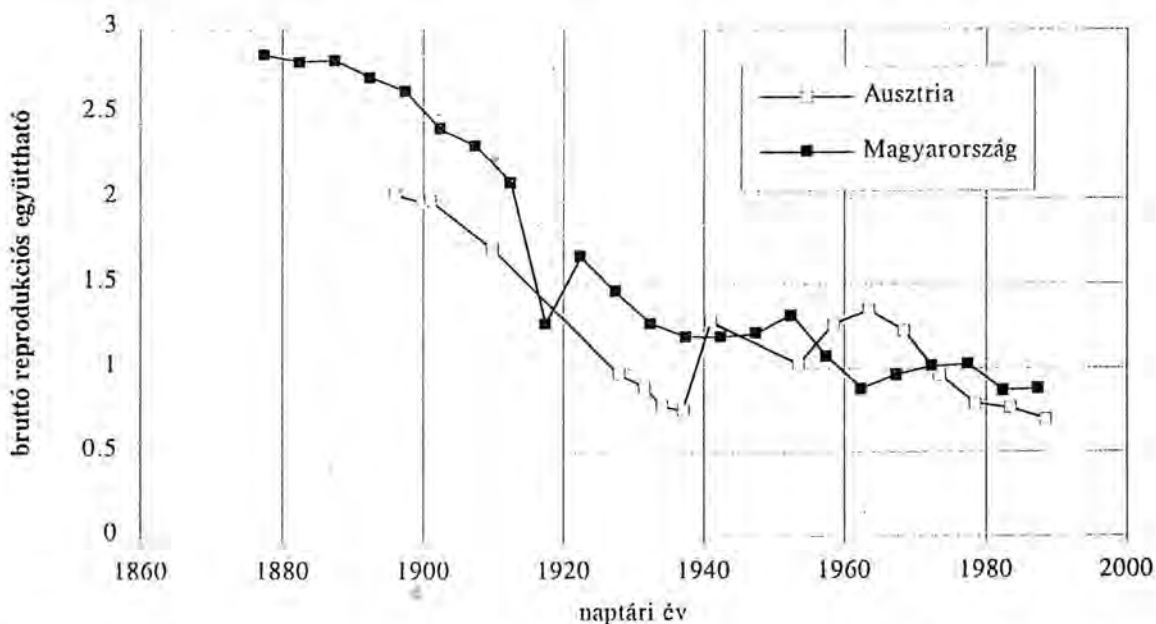


XVII. Kor szerinti mortalitás Ausztriában a magyarországi értékek százalékában

Ezek a megfigyelések megerősítik azt, hogy a magyarországi halandóságban nem az egész első demográfiai átmenet időszakában, hanem csak annak végén, az 1970-es évektől kezdődtek a problémák. A magyarországi halandósági romlás ezek szerint nem az átmenet jellemzője, terméke, hanem specifikus körülmények hatására alakult ki.

### A termékenység alakulása

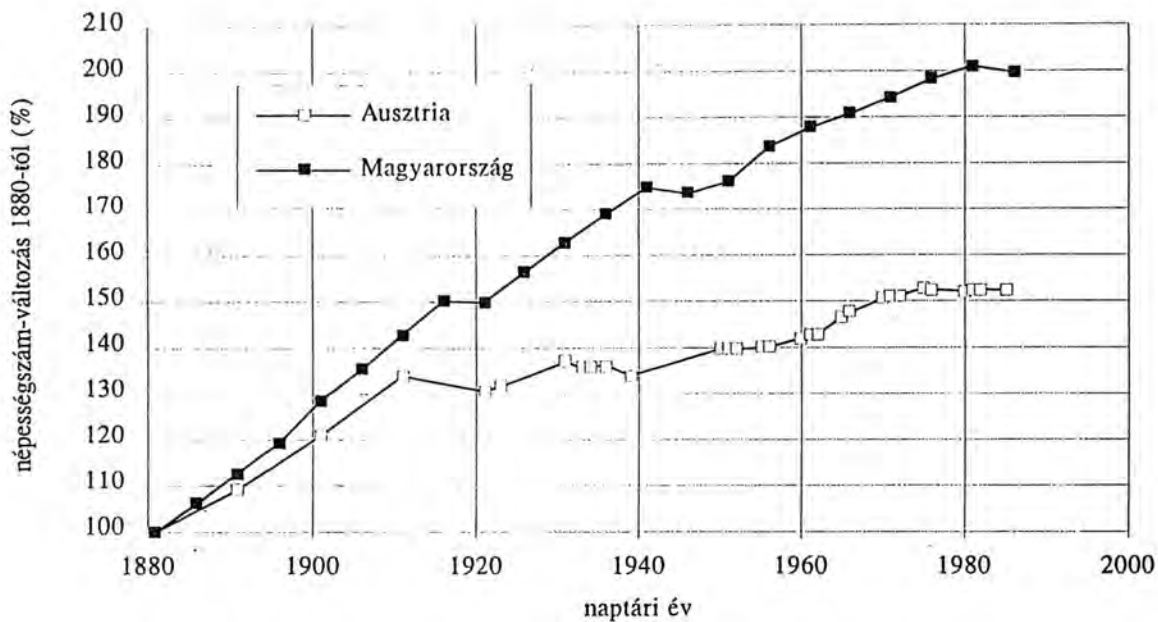
Amennyire lényegében azonos a finn és magyar termékenységi szint alakulása a század közepéig, olyannyira eltérőek az osztrák és a magyar értékek. Az ausztriai termékenység – a bruttó reprodukciós együtthatóban mérve – sokkal alacsonyabb volt a magyarországinál az 1960-as évekig. A múlt század végén a GRR értéke Ausztriában már nem érte el 2,0-t, az 1930-as években pedig olyan alacsonnyá vált, amit azóta sem produkált az osztrák népesség. Az 1960-as évek korlátozott "baby-boom"-ját kivéve nem voltak hosszabb időszakok, amikor az osztrák termékenység felette lett volna a magyarországinak (XVIII. ábra).



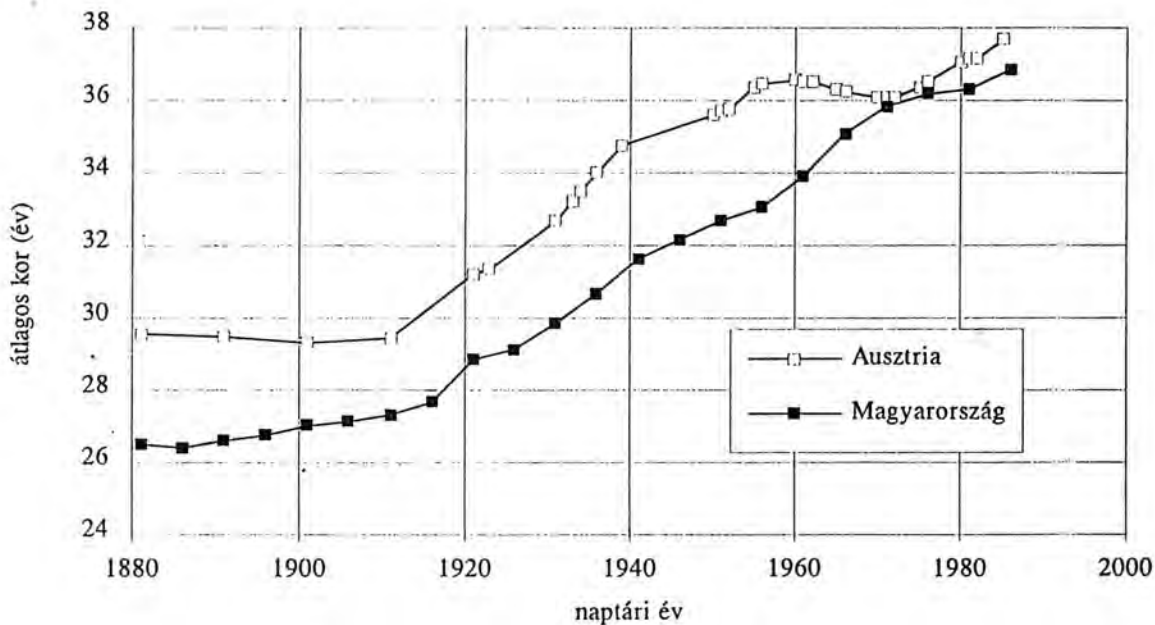
### XVIII. A bruttó reprodukciós együttható alakulása Ausztriában és Magyarországon

*Az osztrák termékenységi átmenet példa arra, hogy nem a magyarországi átmenet produkálta a legalacsonyabb reprodukciót az első demográfiai átmenet folyamán.*

Az alacsonyabb termékenység természetesen a népességnövekedésben is megmutatkozik. Az 1880. évi népességszámhoz képest 100 év alatt Ausztriában 1,5–1,6-szeresére, Magyarországon kétszeresére nőtt a létszám (XIX. ábra).



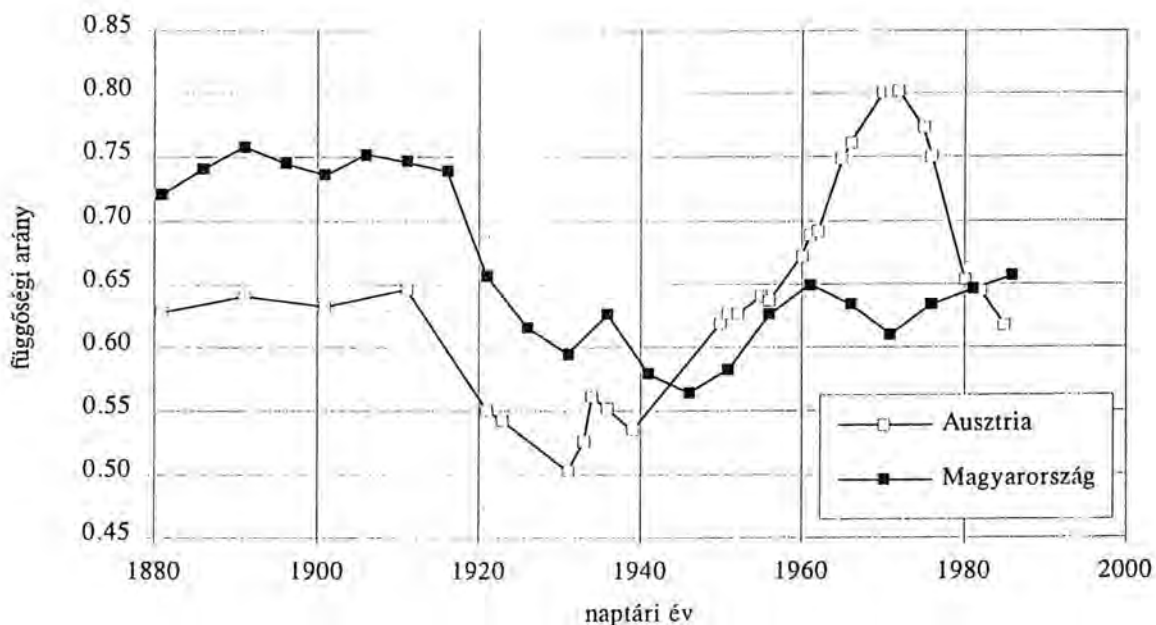
*XIX. Népességnövekedés Ausztriában és Magyarországon  
(az 1881. évi népességszám százalékában)*



*XX. A népesség átlagos kora Ausztriában és Magyarországon*

Következik a termékenység és a halandóság alakulásából, hogy – szintén ellentétben a finn példával – *Ausztria népessége az átmenet teljes időszakában lényegesen idősebb volt, mint a magyarországi.* A népesség átlagos korában mérve a különbségek a század folyamán 3–5 évet tettek ki. Noha a "baby-boom" hatására Ausztria népessége fiatalodott és az 1975. évi átlagos kor csaknem azonos, a különbség azóta ismét növekszik, bár sokkal szerényebb mértékű, mint az átmenet 1960-ig tartó időszakában (XX. ábra).

Végül a függőségi arányok változása is eltérő a finn-magyar esettől, ugyanis *Ausztriában a nagy gyermekszámcsökkenés hatására sokkal alacsonyabb demográfiai függőség érvényesült a század közepéig, mint Magyarországon.* Ezt követően a bébi-hullámhegy időszakának következtében a függőségi arány Ausztriában korábban nem tapasztalt magas értékekre emelkedett. Az újabb osztrák gyermekszám-zuhanás után a függőség szintje ismét hasonló a két országban (XXI. ábra).



XXI. A demográfiai függőségi arány Ausztriában és Magyarországon (0–14 és 60–X évesek viszonyítva a 15–59 évesekhez)

\* \* \*

*A finn-magyar és az osztrák-magyar demográfiai átmenet összehasonlítása arra utal, hogy Magyarország valóban egy "köztes" demográfiai átmenetet produkált a XX. században, legalábbis a század közepéig. A magyarországi reprodukció alacsony volt, de nem egyedülállóan alacsony Európában. Ugyanakkor az 1960-as évektől egyre jobban érvényesült egy speciális népességfejlődési szakasz, amit nem annyira az alacsony termékenység, mint az újabb élettartam-emelkedése elmaradása, sőt az életkilátások radikális romlása jellemez.*

Ez a szakasz Magyarországon jelentkezett a *legpregnansabb*ban, de kisebb-nagyobb mértékben jelentkezett a *volt szocialista országok többségében* is. Így közép-kelet-európai sajátosságnak lehet tekinteni, bár kétségtelen, hogy az 1990-es évekig Magyarország "vezető" szerepet játszott e szakasz demonstrálásában. E vonatkozásban igen lényeges eltérések mutatkoznak a közép-kelet-európai országok és az Európai Közösség országai között az utóbbi 30 évben és ezek a különbségek feltétlenül *rendszerspecifikusnak* tekintendők, hiszen – mint az összehasonlítások is mutatják – a demográfiai átmenet korábbi szakaszaiban a tendenciák azonosak voltak.

## IV. DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK A FEJLETT EURÓPAI ORSZÁGOKBAN 1970 UTÁN

*Az európai népességfejlődés egészére a XIX–XX. században a demográfiai átmenet jellemző: lecsökkent a gyermekszám, meghosszabbodott az élettartam, megsokszorozódott a népesség száma és idős lett a korösszetétel.*

*Európában a demográfiai átalakulás a Föld többi régiójához viszonyítva jóval korábban, folyamatában hosszabb időszak alatt következett be. Javarészt az ilyen fázis- és ütemkülönbségeknek tudhatók be a XX. század végén a Föld régiói közötti igen jelentős demográfiai különbségek.*

Az a tény, hogy Európa az első demográfiai átmenet végső stádiumát mutatja, nem jelenti azt, hogy Európán belül a demográfiai különbségek ne lennének jelentősek. Természetesen ezek a különbségek nem olyan nagyok, mint amelyek a Föld nagy régióinak átlagában mutatkoznak.

A vizsgálatok szerint az európai különbségek egyik elhatároló-vonala hosszabb ideje *Szentpétervár és Trieszt között* húzható meg. Ettől keletre és nyugatra kimutathatók karakterisztikus eltérések a demográfiai paraméterekben, magatartásban, legalábbis hosszabb távon. Időről időre azonban megjelennek ettől eltérő területi elhatárolódások is. Egészen az 1980-as évekig léteztek Európában az Észak-Dél irányú differenciák is, mára ezek eltűnően vannak. Továbbá, az észak-európai országok mindig is élen jártak a demográfiai átalakulásban, ma is mutatnak eltérést az európai átlagtól, esetenként új jelenségeket is, mint a közelmúltbeli gyermekszám-emelkedés. Jelenleg igen markánsnak tűnik az Európa tengelyében fekvő országok (Németország, Olaszország, Ausztria) termékenységi mutatóinak eltérése – rendkívül alacsony szintje – a keleti és nyugati szomszédoktól egyaránt.

A termékenység második világháború utáni alakulásában a legnagyobb differenciáló tényező az ún. *baby-boom* volt. Az 1950-es, 1960-as években a gyermekszám jelentősen emelkedett, magas szintű volt Nyugat- és Észak-Európában. Mintegy ennek ellenpontjaként az 1970-es években kialakult ugyanezekben az országokban *a tartósan és mélyen az egyszerű reprodukció alatti gyermekszám*. Az 1980-as évektől ezt a mintát követték az olyan, hagyományosan bő gyermekáldással asszociált országok is, mint Olaszország, Spanyolország, Portugália.

Amíg a fent említett országokban a gyermekszám húsz év alatt mintegy a felére csökkent, Kelet-Európában kisebb változások játszódtak le. Ennek hatására, amíg az 1960-as évek elején a volt szocialista országok átlagában a termékenység szintje alacsonyabb volt, mint a többi országban, az 1990-es évekre ez ellenkezőjére változott. Magyarország gyermekszáma európai viszonylatban jelenleg átlagos szintű (1960-as években viszont a világon a legalacsonyabb volt) (2. tábla).

2. A teljes termékenységi arányszám alakulása Európában

Ország	1970	1975	1980	1985	1989	1990	1991	1992
Ausztria	2.29	1.83	1.65	1.47	1.45	1.45	1.50	1.51
Belgium	2.25	1.74	1.69	1.51	1.58	...	...	...
Bulgária	2.18	2.24	2.05	1.95	1.86	1.73	1.57	1.53
Ciprus	2.54	2.01	2.46	2.38	2.34	2.43	2.45	2.68
Cseh Köztársaság	1.93	2.43	2.07	1.95	1.87	1.89	1.86	1.70
Dánia	1.95	1.92	1.55	1.45	1.62	1.67	1.68	1.76
Észtország	2.17	2.04	2.02	2.13	2.20	2.03	1.78	1.66
Finnország	1.83	1.69	1.63	1.64	1.71	1.78	1.80	1.85
Franciaország	2.48	1.93	1.95	1.81	1.79	1.78	1.77	1.73
Nyugat-Németország	2.02	1.45	1.45	1.28	1.40	1.45	1.42	1.40
Kelet-Németország	2.19	1.54	1.94	1.73	1.57	1.52	0.98	0.83
Görögország	2.34	2.37	2.23	1.68	1.43	1.42	1.40	1.39
Magyarország	1.97	2.38	1.92	1.83	1.78	1.84	1.86	1.77
Izland	2.81	2.65	2.48	1.93	2.20	2.31	2.19	2.21
Írország	3.87	3.40	3.23	2.50	2.08	2.12	2.08	2.02
Olaszország	2.43	2.21	1.69	1.41	1.33	1.29	1.26	1.25
Liechtenstein	...	...	...	...	...	...	...	...
Litvánia	2.40	2.20	2.00	2.41	1.98	1.90	...	1.89
Luxemburg	1.97	1.52	1.50	1.38	1.52	1.62	1.60	1.67
Málta	...	2.17	1.98	1.99	2.11	2.05	2.04	2.12
Hollandia	2.57	1.66	1.60	1.51	1.55	1.62	1.61	1.59
Norvégia	2.24	1.98	1.72	1.68	1.89	1.93	1.92	1.88
Lengyelország	2.20	2.27	2.28	2.33	2.08	2.04	2.05	1.93
Portugália	2.76	2.52	2.19	1.70	1.48	1.54	1.51	1.55
Románia	2.89	2.62	2.45	2.26	2.19	1.83	1.56	1.51
San Marino	2.23	1.91	1.47	1.15	1.16	1.31	1.25	1.12
Szlovák Köztársaság	2.40	2.55	2.32	2.25	2.03	2.09	2.05	1.98
Szlovénia	2.10	2.18	2.11	1.72	1.55	1.48	1.46	1.34
Spanyolország	2.84	2.79	2.22	1.63	1.38	1.30	1.28	1.23
Svédország	1.94	1.78	1.68	1.73	2.02	2.14	2.11	2.09
Svájc	2.10	1.61	1.55	1.52	1.56	1.59	1.61	1.60
Törökország	5.05	4.53	4.22	3.93	3.70	3.64	3.58	...
Egyesült Királyság	2.45	1.81	1.89	1.79	1.79	1.83	1.82	1.79

Az a megfigyelés, miszerint a gyermekszámhoz viszonyítva ellentétes előjelűek a különbségek az élettartamban, Európában korlátozottan érvényesült. Magyarország esetében mindenképpen, hiszen 1985-ben a közepes termékenység mellé a legalacsonyabb élethossz társult. Általában is megfigyelhető, hogy *azonos szintű gyermekszám mellett nagy különbségek voltak/vannak az*

életkilátásokban, elsősorban kelet-nyugati összehasonlításban. Ez a vonal mutatta a legmarkánsabb differenciákat az 1980-as évek elején (3. tábla).

### 3. Születéskor és más életkorokban várható élettartam az európai országokban 1980 körül

Ország	Korév Év	0		1		15		45		65	
		Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Ausztria	1980	69.01	76.08	69.15	76.02	55.58	62.38	28.07	33.52	12.91	16.27
Belgium	1980	70.04	76.82	70.00	76.60	56.38	62.96	28.42	34.13	12.90	16.86
Bulgária	1980	68.40	73.60	69.10	74.00	55.70	60.50	27.90	31.60	12.70	14.60
Ciprus	1978/82	72.30	77.00	72.40	76.80	58.80	63.10	30.60	34.00	14.50	16.50
Cseh Köztársaság	1980	66.80	73.90	67.10	73.90	53.50	60.20	25.60	31.20	11.20	14.30
Dánia	1979/80	71.20	77.30	70.90	76.80	57.20	63.10	29.20	34.30	13.70	17.60
Észtország	1978/79	64.30	74.40	64.60	74.50	51.30	60.90	25.50	32.30	12.10	15.60
Finnország	1981	69.50	77.80	69.10	77.20	55.40	63.40	27.60	34.30	12.80	16.60
Franciaország	1980	70.20	78.40	70.00	78.10	56.40	64.40	28.90	35.70	14.00	18.20
Nyugat-Németország	1980/82	70.20	76.90	70.10	76.70	56.50	63.00	28.60	34.10	13.10	16.80
Kelet-Németország	1980	68.70	74.60	68.70	74.40	55.10	60.70	27.30	31.90	12.10	14.90
Görögország	1980	72.20	76.60	72.80	77.00	59.30	63.30	30.90	34.20	14.60	16.70
Magyarország	1980	65.45	72.70	66.16	73.20	52.59	59.50	25.42	30.95	11.57	14.59
Izland	1979/80	73.30	79.70	73.30	79.10	59.80	65.30	31.90	36.20	15.80	19.10
Írország	1980/82	70.14	75.62	69.94	75.35	56.35	61.65	28.05	32.56	12.57	15.73
Olaszország	1980	70.60	77.40	70.70	77.40	57.10	63.70	28.90	34.60	13.40	17.10
Liechtenstein	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Litvánia	1980	65.49	75.36	65.66	75.40	52.33	61.90	27.09	33.36	13.40	16.57
Luxemburg	1980/82	70.00	76.70	68.90	76.60	55.40	62.10	28.00	33.60	12.80	16.70
Málta	1985	70.80	76.00	71.00	75.90	57.40	62.10	28.20	32.80	12.30	15.10
Hollandia	1980/81	72.60	79.30	72.30	78.90	58.70	65.20	30.00	36.00	14.00	18.40
Norvégia	1979/80	72.25	79.00	71.94	78.57	58.33	64.80	30.11	35.63	14.24	17.91
Lengyelország	1980/81	66.90	75.40	67.50	75.80	54.00	62.20	26.90	33.40	12.60	16.40
Portugália	1981	68.26	75.26	68.89	75.78	55.58	62.33	28.58	33.67	13.32	16.25
Románia	1979/81	66.50	71.80	67.80	72.70	54.70	59.50	27.40	31.00	12.60	14.20
San Marino	1977/1986	73.20	79.10	72.90	78.90	59.10	65.20	30.30	35.80	14.20	17.60
Szlovák Köztársaság	1980	66.75	74.25	67.96	74.80	53.96	61.15	26.48	32.25	12.26	15.40
Szlovénia	1980/81	67.30	75.20	67.40	75.20	53.80	61.40	26.70	32.80	12.50	15.90
Spanyolország	1980	72.52	78.61	72.54	78.44	58.99	64.81	30.80	35.72	14.77	17.93
Svédország	1980	72.76	78.81	72.35	78.26	58.61	64.49	30.39	35.49	14.30	17.92
Svájc	1978/83	72.40	79.10	72.10	78.60	58.50	64.90	30.50	35.90	14.40	18.30
Törökország	1980	59.20	64.80	62.20	65.40	53.70	57.30	26.90	29.80	12.20	13.60
Egyesült Királyság	1979/81	70.80	76.90	70.70	76.70	57.00	63.00	28.50	33.90	12.90	17.00

Ezek a differenciák a volt kelet-európai szocialista országok és Európa többi országa között fokozatosan jött létre az utóbbi 30 évben. Amíg Európa többi részén a halandóság csökkentése ún. *negyedik fázisát* érte el, amikor már nemcsak a járványok, fertőző betegségek, hanem a civilizációs ártalmak rovására írható elhalálozások is megritkultak és így ugrásszerűen javultak a legidősebbek továbbélési esélyei is, *Közép-Kelet-Európában a mortalitás süllyedése az újonnan előtérbe került kockázati tényezők terjedésének hatására megállt, sőt emelkedésbe ment át. Különösen a középkorú férfiak csoportjában, ahol az elhalálozási gyakoriság 2-3-szorosra is megnőtt 1960 óta.*



A természetes népmozgalom vázolt európai alakulása azt eredményezte, hogy a világviszonylatban legidősebb népességű kontinensen belül az öregségnek további fokozatai figyelhetők meg. Viszonylag fiatal még Közép-Kelet-Európa népessége, kivéve Magyarországot, ahol a népesség olyan idős, mint Ausztriában vagy Finnországban (a medián életkor 37 év).

A kontinens két legidősebb népessége a svéd és a német, ahol az átlagpolgár közel 40 éves, a népesség csaknem fele 40 év feletti. Rohamosan öregszik Dél-Európa népessége, az előreszámítások szerint Olaszország 10 éven belül "utolérheti" a svédeket, akik viszont akár fiatalabbak is lehetnek (átlagban), ha a legújabbban mért magasabb gyermekszám fennmarad.

A népesség öregedését annyiban természetes folyamatnak tekintjük, hogy okai között ott van az élettartam meghosszabbodása, a legidősebb életkorokig továbbélők számának megnövekedése. Ugyanakkor az idősek létszámának emelkedése az országokban együtt jár arányuk növekedésével is, ami viszont az alacsony gyermekszám következménye. *Úgy is fogalmazhatunk, hogy az európai népességek az időskorhoz "hozzáadott" életéveket "levonják" az új generációk létszámából.* A korösszetétel fokozatosan torzul, egyre inkább ún. *gombaformájú, urnaformájú* lesz, vagyis a korpíramis a fiatal életkorokban "beszűkül", az idős életkorokban "kidudorodik".

Az európai népesség növekedése az alacsony átlagtermékenység és az idős korösszetétel miatt *lassú ütemű* volt az 1980-as években. A népesség száma tíz év alatt mintegy 3 százalékkal nőtt. Néhány országban, így elsősorban Németországban (mind Nyugat-, mind Kelet-Németországban) és "természetesen" Magyarországon a természetes szaporodás negatív előjelű volt. Ténylegesen azonban csak Magyarország népessége csökkent az évtized folyamán, miután a többi országban a bevándorlás, különösen az 1980-as évek második felének bevándorlási hulláma kiegyenlítette a szaldót.

A EUROSTAT adatai szerint az 1990. évi népességszám csaknem azonos az 1980. évvel Dániában és Svédországban, 1 százalék körüli volt a népesség növekedése Belgiumban, Luxemburgban és az Egyesült Királyságban, 2 százalék körüli Bulgáriában, a volt Csehszlovákiában és Olaszországban. Kiemelkedően magas volt az 1980–1990 közötti szaporulat Albániában (21 százalék), Írországban (9 százalék), Lengyelországban (8 százalék) és a volt Jugoszlávia területén (7 százalék).

Az 1980-as évek végi európai szintű összehasonlítás azt mutatja, hogy az egyes régiókban, így *Közép-Kelet-Európában is nagyok az eltérések az egyes országok között. Magyarország termékenységének színvonalát, népességcsökkenését, népességének korátlagait tekintve "erősen nyugati" ország, halandósága viszont a "legkeletibb".* A magyarországihoz hasonlóan idős Bulgária lakossága. Magas átlagos termékenységűnek, fiatalnak és jelentősen szaporodónak mutatkozott Lengyelország, Románia és a volt Jugoszlávia. A volt Csehszlovákia mutatóit

tekintve akár ezekhez az országokhoz is volt sorolható, de köztes helyzetűnek is tekinthető volt.

### *Közép-Kelet-Európa és az Európai Közösség: szcenáriók*

A politikai rendszerváltozások után az 1990-es évektől Európában nagy figyelem irányul két országcsoportra, az Európai Közösségre (tizenkettek) és a volt szocialista országokra, ma Közép-Kelet-Európának nevezett régióra. Ez a kategorizálás kétségtelenül jogos, noha nem szerepel az ENSZ hivatalos csoportosításai között. A Közösség országainak statisztikai hivatala (EUROSTAT) hosszabb ideje publikálja a European Community országokénti adatait és az átlagokat is. Az EUROSTAT adatai újabban Közép-Kelet-Európára, az új államokra is rendelkezésekre állnak.

Abból indulunk ki, hogy a két országcsoport között a demográfiai különbségek növekedtek az utóbbi 30 évben. Ez mind a gyermekszámban, mind az élettartam megfigyelhető volt. A baby-boom időszak után a gyermekszám nagyot csökkent az EK országokban, Közép-Kelet-Európában viszont az 1970-es évek népességgazdasági programjainak hatására (ekkor került bevezetésre számos, a gyermekvállalást ösztönző, a gyermeknevelést támogató intézmény, kiegészülve különösen egyes országokban olyan direkt "módszerekkel", mint a művi abortuszok részleges tiltása) stagnált, vagy csak enyhén mérséklődött a szülési kedv.

Az élettartamban a már ismertett halandósági visszafordulás hatására a különbségek ellenkező előjellel növekedtek, mint a termékenység területén. Több országban – köztük Magyarországon – egyértelműen csökkentek az életkilátások az 1980-as években, illetve sokkal szerényebben emelkedtek, mint az EK országokban (4. tábla).

Mindennek hatására az 1990-es éveknek Közép-Kelet-Európa népessége fiatalabban indult, mint az Európai Közösségé. Lényegesen nagyobb a fiatalok aránya, kisebb az időskorúak aránya. Az 1970-es években született nagylétszámú kohorszok az 1990-es években kerülnek demográfiai és gazdasági értelemben is aktív életkorba. Emiatt várható, hogy megnövekszik a potenciális munkavállalók és gyermekvállalók száma. Azt mondhatjuk, hogy *jelentősek még a növekedési tartalékok a közép-kelet-európai népességek korösszetételében.*

Rendkívül nehéz biztonsággal megbecsülni, hogyan alakulnak a demográfiai folyamatok akár a közeljövőben a közép-kelet-európai régióban. Elegendő csak egy pillantást vetni a gyermekszám alakulását bemutató 2. táblára ahhoz, hogy meggyőződjünk: valamennyi volt szocialista országban kisebb-nagyobb mértékben, helyenként zuhanásszerűen csökkent a gyermekszám színvonala 1989 és 1992 között. Egybehangzó vélemény szerint "minden lehetséges" a régióban. A legplauzibilisebb feltevés szerint Közép-Kelet-Európa országai fokozatosan közelítenének a nyugati demográfiai magatartáshoz és ennek alapján alacsonyabb gyermekszám, magasabb élettartam, mérsékelt népességnövekedés lenne várható a régióban.

4. A születéskor és más életkorokban várható élettartam változása az 1980-as évek folyamán  
Európa országaiban (növekmények a 3. táblához képest a jelzett évekig)

Ország	Korév Év	0		1		15		45		65	
		Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Ausztria	1992	3.86	3.27	3.35	2.85	3.13	2.69	2.63	2.48	2.02	2.01
Belgium	1990	2.36	2.28	2.00	2.00	1.92	1.94	1.78	1.77	1.10	1.44
Bulgária	1992	-0.80	0.80	-1.30	0.40	-1.30	0.40	-1.00	0.50	-0.20	0.40
Ciprus	1991	1.82	1.58	1.63	1.58	1.56	1.51	1.36	1.31	1.31	1.04
Cseh Köztársaság	1992	1.70	2.20	1.20	1.90	1.10	1.80	1.10	1.80	1.00	1.50
Dánia	1992	1.20	0.50	1.10	0.50	1.00	0.40	0.90	0.20	0.60	0.20
Észtország	1992	-0.20	0.60	-0.60	0.40	-0.50	0.60	-0.60	0.50	-0.50	0.40
Finnország	1992	2.20	1.60	2.00	1.60	1.90	1.60	2.00	1.70	1.10	1.50
Franciaország	1992	2.70	2.70	2.50	2.50	2.40	2.50	2.40	2.30	1.70	1.90
Nyugat-Németország	1990/92	2.70	2.40	2.30	2.10	2.20	2.00	1.80	1.80	1.40	1.40
Kelet-Németország	1988/89	1.30	1.60	1.00	1.40	0.90	1.30	0.70	1.10	0.70	0.90
Görögország	1990	2.40	3.40	1.30	2.30	1.20	2.50	1.50	2.40	1.20	1.60
Magyarország	1992	-0.85	1.00	-1.56	0.50	-1.79	0.40	-1.12	0.55	0.23	0.81
Izland	1991/92	2.40	1.20	1.80	1.20	1.50	1.10	0.90	0.90	0.30	0.30
Írország	1987	0.86	1.08	0.76	0.95	0.65	0.85	0.45	0.74	0.03	0.47
Olaszország	1991	2.90	2.80	2.40	2.30	2.30	2.20	2.30	2.10	1.40	1.70
Liechtenstein	...										
Litvánia	1992	7.11	3.74	6.64	3.30	6.27	3.00	3.61	2.74	1.60	2.13
Luxemburg	1992	2.60	2.40	3.40	2.10	3.20	2.80	2.70	2.50	2.20	2.00
Málta	1992	2.20	1.80	2.20	1.60	2.10	1.50	2.80	1.50	1.90	-1.60
Hollandia	P 1993	1.40	0.70	1.70	1.00	1.50	0.90	1.50	0.90	0.70	0.80
Norvégia	1992	1.91	1.34	1.69	1.19	1.56	1.17	1.40	1.12	0.76	1.09
Lengyelország	1992	-0.20	0.30	-0.70	-0.20	-0.90	-0.30	-0.80	-0.40	-0.10	-0.30
Portugália	1992/93	2.54	2.84	1.61	1.92	1.42	1.67	1.42	1.53	0.88	1.25
Románia	1991/93	-0.40	1.40	-1.00	1.00	-1.10	0.90	-0.80	0.80	0.10	0.80
San Marino	1986	-0.04	0.02	0.02	0.04	0.02	-0.01	0.04	0.02	0.03	0.04
Szlovák Köztársaság	1993	1.60	2.41	0.22	1.53	0.51	1.45	0.32	1.35	0.84	1.20
Szlovénia	1992/93	2.10	2.10	1.60	1.60	1.40	1.60	1.10	1.30	0.70	0.90
Spanyolország	1990/91	0.88	1.89	0.46	1.66	0.41	1.49	0.90	1.58	0.73	1.27
Svédország	1993	2.74	1.99	2.55	1.84	2.49	1.81	2.11	1.61	1.10	1.28
Svájc	1991/92	1.90	2.10	1.70	2.10	1.60	2.00	1.80	2.00	1.30	1.60
Törökország	1991	5.11	4.65	4.46	5.19	1.18	1.95	0.65	1.19	0.32	0.71
Égyesült Királyság	1992	2.80	2.10	2.40	1.80	2.30	1.70	2.30	1.60	1.50	1.10

Ha a pontos várható demográfiai alakulást nem is, annak alternatíváit meg lehet vizsgálni népegyeszenáriók, demográfiai forgatókönyvek segítségével.

A Közösség országaira legvalószínűbbnek tekintett előrebecslés szerint 10–15 év távlatában azzal lehet számolni, hogy megkezdődik a népesség számának csökkenése Európa nyugati felén. Ezzel szemben Közép-Kelet-Európa összességében csaknem minden forgatókönyv szerint növekednie kellene a népességszámnak, ha a jelenlegi 1980-as évek végi átlagjellemzőket vennénk alapul (amikor a gyermekszám 2,1 és az élettartam 7,1 év volt átlagosan), s ekkor mintegy 8 százalékos (csaknem 10 millió fős) népességyarapodás állna elő ebben a régióban.

*Ha azonban az 1990 utáni – egyes országokban, mint Románia sokkoló jellegű – változásokat (elsősorban a gyermekszámban) tekintjük a következő hosszabb időszakra mérvadónak, akkor a jelentős régiószintű növekedés megkérdőjeleződik, a változások folytatódása esetén akár régiószintű népességcsökkenés is előállhat.*

Lényegében két kiegyenlítettnek nevezhető fejlődési pálya állítható ma a figyelem középpontjába Közép-Kelet-Európára. Az egyikben a gyermekszám 1,8, az élettartam 71 év, a másikban a gyermekszám 1,5–1,6, az élettartam 76 év. Előbbi azt jelentené, hogy a két régió között gyakorlatilag közeledés nincs, de a különbségek sem növekednek. Utóbbi egy meglehetősen gyors konvergenciát kínálna, legalábbis a demográfiai mutatók területén.

A jelenlegi körülmények között azonban *annak adhatunk nagyobb esélyt* – figyelemmel az átalakulás kezdeti, a becsülnél nagyobb nehézségeire (munkanélküliség, általános forráshiány, a nagy elosztó rendszerek reformjának lassú átalakítása stb.) –, *hogy a demográfiai helyzet rövidebb távon úgy változik Közép-Kelet-Európában, hogy a gyermekszám lényegesen csökken, ugyanakkor az élettartam stagnál.* Vagyis a kiegyenlítettebb pályák helyett *egy pesszimista metszet-változat körvonalai alakulnak ki.* Az eltelt idő azonban még túl rövid ahhoz, hogy kitapinthatók legyenek az egyértelmű, számszerűsíthető tendenciák.

## V. A MÁSODIK DEMOGRÁFIAI ÁTMENET

Az első demográfiai átmenet klasszikus elmélete szerint az átmenet befejeződésével egy olyan – ideálisnak tekintett – állapot alakulna ki, amelyben a gyermekszám még éppen biztosítja a népesség hosszú távú utánpótlását, az élettartam magas, a népességszám pedig stagnál. Ehhez képest az európai országok, amelyek legkorábban kezdték a demográfiai átmenetet, lényegesen eltérő demográfiai paramétereket mutatnak fel az 1970-es évek eleje óta.

Ami a gyermekszámot illeti, az 1970 és 1985 közötti 15 év leforgása alatt *zuhanásszerű csökkenés* volt megfigyelhető a legtöbb fejlett európai országban. A teljes termékenységi arány Ausztriában 2,29-ről 1,47-re, Belgiumban 2,25-ről 1,51-re, Dániában 1,95-ről 1,45-re, Finnországban 1,83-ról 1,64-re, Franciaországban 2,48-ról 1,81-re, Nyugat-Németországban 2,02-ről 1,28-ra, Olaszországban 2,43-ról 1,41-re, Hollandiában 2,57-ről 1,51-re, Norvégiában 2,24-ről 1,68-ra, Spanyolországban 2,84-ről 1,63-ra esett.

Ugyanakkor tovább csökkent a mortalitás, országonként változó mértékben, *5–10 évvel hosszabbodott meg az élettartam. Nyilvánvalóvá vált, hogy ezeket a mértékeket nem lehet magyarázni az első demográfiai átmenet sémái között semmilyen újabb szakasz beiktatásával.*

Két lehetőség merült fel. Az egyik, hogy a bekövetkezett zuhanást a gyermekszámban a bébi-hullámhegy tükröképeként fogjuk fel, tehát egy hosszabb távú *hullámvásznak*. Tekintettel a baby-boom méreteire (két évtizedes időtartam, csúcán számos országban csaknem akkora gyermekszám-emelkedéssel az 1930-as évekhez képest, mint az ettől számított zuhanás 1995-ig, például Ausztriában) ennek a hullám-felfogásnak meg is volna a maga realitása.

Valóban, számos – általában északi – országban 1985 után hirtelen emelkedés mutatkozott a gyermekszámban. 1985 és 1992 között a teljes termékenységi arányszám Dániában 1,45-ről 1,76-ra, Finnországban 1,64-ről 1,85-re, Izlandon 1,93-ről 2,21-re, Norvégiában 1,68-ról 1,88-ra, Svédországban 1,73-ről 2,09-re nőtt.

A második lehetőség a klasszikus átmenet után egy újabb, posztindusztriális demográfiai átalakulási szakasz értelmezése, amelyben a megfigyelt változások nem hullám-jellegűek, hanem tartós állapotok. *Ez lenne a második demográfiai átmenet, a nagyon alacsony gyermekszám és az még tovább növekvő, igen magas élettartam, a fokozódó öregedés és a népességszám-stagnálás, csökkenés időszaka, illetve ennek elkerülésére az intenzív bevándorlás periódusa.*

A második demográfiai átmenet egymással szorosan összefüggeni látszó, feltehetően közös okokra visszavezethető jellemzőiként a kérdéskörrel foglalkozó demográfusok a következőket említik (Valkovics, 1992):

1. A termékenység szintjének olyan mértékű süllyedése, mely adott halandósági viszonyok mellett hosszabb távon már nem biztosítja a népesség egyszerű (változatlan létszámú) reprodukcióját sem. Ez előbb-utóbb a népesség számának csökkenéséhez vezethet
2. A válások gyakoriságának igen jelentős növekedése és ezzel kapcsolatban az olyan idősebb korú felnőttek és öregek arányának a növekedése, akiknek gyermekei szintén elvált családi állapotúak.
3. A házasságkötések számának és gyakoriságának igen jelentős csökkenése az első házasságkötések és az újránházasságok tekintetében egyaránt, s a csökkenő gyakorisággal megkötött házasságok esetében az olyan házasságra lépők arányának a növekedése, akik közül legalább az egyik már korábban is volt házas, de elvált.
4. A házasságon kívüli együttélések gyakoriságának emelkedése s a házasságkötés egyre növekvő arányú elmaradása azokban az esetekben is, ha az együttélés teherbeeséshez, illetve gyermek születéséhez vezet, ami *egyik* forrása a házasságon kívüli születések aránya jelentős növekedésének.
5. Az egyedül élők arányának, illetve az egyszemélyes háztartások arányának igen jelentős emelkedése. A tradicionális nagycsalád, sőt a nukleáris család is idővel megszűnt uralkodó családtípus lenni.
6. A házasságban élők és a házasságon kívül együttélők esetében is egyre nagyobb mértékben kimutatható a *kívánt és szándékos* fiziológiai sterilitással, meddőséggel nem magyarázható *gyermektelenség* terjedése.
7. Az egyszülős családok arányának igen jelentős növekedése, ami leggyakrabban a gyermekét, illetve gyermekeit egyedül nevelő, egyre növekvő arányban hajadon, vagy elvált családi állapotú, illetve férjtől különélő anyák családját jelenti.

A második demográfiai átmenet jellemzőiként említett tünetegyüttest, számosan, mint az individualizmus és az egoizmus általános térhódításának következményét fogják fel és a kutatók jelentős része a társadalom fejlődése szempontjából kedvezőtlennek tartja. Ugyanakkor elismerik, hogy a tünetek statisztikailag igen relevánsak, előfordulásuk, terjedésük, sőt akár általánossá válásuk is egyre inkább visszafordíthatatlannak tűnik.

A második demográfiai átmenet fenti jellemzők szerinti értelmezését, maguknak a jellemzőknek a kialakulását és következményeiket a népesség, a társadalom és a gazdaság fejlődésére, több szempontból is indokolt megvizsgálni.

A második demográfiai átmenet megítélésének egyik első szempontja a *globális nyomás* kérdése. *A második demográfiai átmenettel egyidőben javában zajlik a Föld többi, létszámban az európai többszörösét kitevő népességeiben az első demográfiai átmenet és a világnépességi robbanás.*

Itt két, egymással szorosan összefüggő kérdést kell említeni. Egyrészt azt, vannak-e természet szabta korlátai a társadalmak növekedésének, másrészt pedig azt, a népesség tényleges gyarapodása összhangban van-e ezekkel a korlátokkal. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a növekedés korlátai önmagukban, az ezzel kapcsolatos aggodalmak, illetve az alacsonyabb fejlettségű, de rendkívül népes területekről a fejlett térségek irányában megnyilvánuló *migrációs nyomás* befolyásolhatja a demográfiai magatartást a második demográfiai átmenet kialakulása felé.

Az ilyen aggodalmak középpontjában a föld *népesség-eltartó képessége* áll. Az idevágó különféle nézetek szerint aggodalomra ad okot a rendelkezésre álló természeti erőforrások mértéke és az emberiség pusztai létszáma közötti növekvő diszkrepancia. Ugyanakkor az is világos, hogy az állatvilághoz képest az embernél mérsékeltebb a tisztán természeti, biológiai korlátok szerepe: az ember egyfelől — munkája révén — képes jóval többet "kihozni" környezetéből, mint amit az önmagában kínál neki, képes tehát jelentősen kibővíteni a föld eltartó képességét. *Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy nemcsak a elfogyasztott javak, hanem a termelt "negatív javak" (pl. környezetszennyezés) növekedése is felülmúlni látszik a népesség számbeli gyarapodását,* s mindehhez közvetlenül, illetve közvetve kapcsolódik az, hogy a fejlett ipari államok részesedése a javak fogyasztásában még mindig aránytalanul magas a világ többi országához viszonyítva. Így amíg az erőforrások korlátozott mennyiségével kapcsolatos aggodalmak középpontjában a népesség létszáma és nem az egy főre jutó fogyasztás ésszerűsítése áll, az önmagában a népesség reprodukcióját csökkentő magatartást vált ki.

Befolyásolhatják a demográfiai magatartást különféle környezeti *erőforrások mennyiségének alakulására* vonatkozó ismeretek. Noha a föld energia-, fém- és ásványkészlete még hosszú ideig nem korlátozza drasztikusan a népesség gyarapodását, az élelmiszerek esetében, különösen az országok közötti hallatlan különbségekre tekintettel, már jóval pesszimistábbnak kell lenni. A világkereskedelem révén persze e különbségek mérsékelhetők, s ezzel a mezőgazdasági önellátás nem lesz feltétele a fejlődésnek.

Önmagukban az *előrejelzéseknek* is lehet reprodukció-csökkentő hatásuk, különös tekintettel a növekedés határait feszegető scenáriókra. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a számítások felhasználói a kapott eredményeket a jövőbeli folyamatok *tényleges* irányaként, *pontos* leírásként értelmezik és az is, hogy ezeknek a scenárióknak a

rendkívüli szórást mutató eredményeiből a jövő túlzott bizonytalanságára következtetnek (Demény, 1989).

Valóban, a nemzetközi szakirodalomban újabban igen kedvelt scenárióknak lehetnek legalábbis a jövő túlzott bonyolultságát keltő és ezáltal elbizonytalanító hatásuk. Legutóbb még a visszafogottságáról közismert ENSZ is "beszállt" ebbe témakörbe a világnépességre szóló igen hosszú távú scenáriók kiadásával (UN, 1992).

Az ENSZ 1990. évi népességi re. víziójához és előrejelzésekhez kapcsolódóan, annak adatait felhasználva a kutatók egészen 2150-ig merészkedtek előre az időben, hangsúlyozva, hogy a számítások célja annak becslése, hányan élünk majd a földgolyón – és annak különböző részein – egy adott időpontban, *ha a termékenység, a halandóság és a vándorlás mértéke egy bizonyos módon alakul*. Ez tehát lényegében egyfajta "mi lenne, ha" típusú "játék", ahol is az egyes demográfiai jelenségekre vonatkozó feltevéseket egy kiinduló népességszámra alkalmazva különböző lehetséges kimeneteket – ún. scenáriókat – rajzoltak fel.

A kutatók a termékenység alakulására vonatkozóan különböző feltételezéseket alkalmaztak. Az első feltételezés szerint a teljes termékenységi arányszám *a népesség egyszerű újratermelődését biztosító szinten* (2,06 körül) állapodik meg. Ebben az esetben a világ össznépessége 2150-re 11,5 milliárdra nő, ami 1950-hez viszonyítva csaknem 5-szörös emelkedést jelent. Lényeges módosulások mennek végbe a népesség korösszetételében: a világ lakossága erősen *előregedik*.

A második feltételezés szerint a teljes termékenységi arányszám a Föld minden részén *jóval az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt* stabilizálódik, s egy nőre átlagosan 1,7 gyermek jut majd. *Ebben az esetben a Föld lakossága 2150-re mindössze 4,3 milliárd lenne; ez alatta marad a jelenlegi, több mint 5 milliárdos szintnek.*

A harmadik feltételezés azzal számol, hogy a teljes termékenységi arányszám a Föld minden részén *jóval az egyszerű reprodukcióhoz szükséges mérték fölött*, 2,5 körül állandósul. Ha valóban így alakulna a népesség fejlődése, akkor a Föld lakossága az időszak végére már megközelítené a 30 milliárdot.

A legutolsó, ún. konstans változat szerint a teljes termékenységi arányszám *végig a kiinduláskori szinten marad valamennyi régióban*. Ha valóban így lenne, vagyis ha a mai termékenységi szintek élnének tovább, akkor a világ népessége 2150-re szinte elképzelhetetlenül nagyra, 694 milliárdra duzzadna. Ez a hatalmas szám egyértelműen mutatja, hogy a mostani termékenység nem tartható fenn hosszú távon, kivált nem akkor, amikor a várható élettartam egyre emelkedik.

Érdeemes megjegyezni, tekintettel a jelenlegi magyarországi viszonyokra, hogy ezek a scenáriók az élettartamok tekintetében "minden további nélkül" alkalmazzák már a jövő századra a férfiaknál a 82,5, a nőknél a 87,5 évnyi születéskor várható átlagos



élettartamokat (ami a mai szintünknél a férfiak esetében 18 évvel, a nőknél 14 évvel magasabb).

Egyébként az itt tárgyalt scenáriók mellett természetesen az ENSZ továbbra is két évente készíti megbízhatónak tekintett, szolidabb előreszámításait. Bár, nem utolsósorban a kairói világkonferencia utókönyvéneként, újabban ezeket erős kritika éri. A legutóbbi pontatlansági "bomba", hogy az első nigériai népszámlálás 35 millióval kisebb létszámot mutat a korábban becsülnél. Szaporodnak az olyan hangok, hogy a 2025-re előrejelzett 8,5 milliárd fős világnépesség túlzó.

Mindenesetre az ENSZ idézett scenáriói közül – a népességrobbanás korlátozása szempontjából – feltétlenül az első lenne a leghatásosabb, amely tehát egy *globális második demográfiai átmenet* forgatókönyvét vázolja fel.

### *Jogosak-e az európai népességfejlődést érintő aggodalmak?*

A második demográfiai átmenet ellenzői többek között azzal érvelnek, hogy a túl alacsony termékenység gyorsan elvezet a népességszám drasztikus csökkenéséhez.

Tény, hogy az európai népesedési folyamatokban nem számíthatunk tartós egyensúlyra, az oltó a születések és a halálozások között egyre inkább kinyílik. A halálozások száma fokozódó mértékben haladja meg a születéseket, annak ellenére, hogy az idősebb korosztályokban a halandóság javul.

Az előrejelzések során azonban a születések és a halálozások mellett figyelembe kell venni a vándorlást is, bármennyire bizonytalansági tényezőt jelent is a vándorlási mozgalom alakulása. Az újabb előrejelzések már számolnak a fejlett ipari országokba – elsősorban Észak-Amerikába és Nyugat-Európába – irányuló jövőbeni bevándorlással, igaz, nagyságrendi eltérések vannak a különböző változatok között.

Az ENSZ 1992. évben kidolgozott előrejelzése – a természetes népmozgalom és a vándorlás együttes figyelembevétele alapján – Európára, továbbá az iparilag fejlett területek összességére (régiók szerint részletezve) tartalmaz az 1995–2025 közötti időszakot magukban foglaló számításokat. A jelzett három változat közül elsősorban elfogadásra ajánlott közepes változat fő következtetései az alábbiakban összegezhetők:

- Európa népessége (a volt Szovjetunió nélkül) – kisebb ingadozásokkal – 500 milliós létszám körül stabilizálódik;
- az ipari országok együttes lakossága (ideértve a szorosán vett Európa mellett az egykori Szovjetunió területét, Észak-Amerikát, Japánt, Ausztráliát és Új-Zélandot) az 1990. évi kereken 1,2 milliárdról 1,3 milliárdra emelkedik;
- a 65 éven felüli népesség arányának növekedése az Európán kívüli ipari térségekben is általánossá válik.

A fejlett országok szempontjából tehát ezeknek az előrejelzéseknek az alapján nem a létszám, hanem a népesség-összetétel (korösszetétel, bevándoroltak aránya) változása a leglényegesebb kihívás, mely többek szerint egyértelmű a társadalom megújításának igényével. A kívánatos korszerűsítés sokrétű folyamat. Nyilvánvaló, hogy ez nem lehet csak a politikusok ügye, hanem többé-kevésbé a társadalom minden tagjára háruló feladatként jelentkezik (Höhm, 1992).

A vándorlások előrejelzését azonban túl sok bizonytalansági tényező nehezíti. Az egyéb demográfiai tényezőkhöz, pl. a halandósághoz és a termékenységhez viszonyítva a vándorlás alakulása sokkal erősebben függ a politika és más, nehezen kiszámítható területek rövid távú változásaitól. A modern társadalmakban a halandóság igen csekély mértékben változik egyik évről a másikra, és ugyanez érvényes az egyéni magatartásoktól nagyban függő termékenységre is. Ugyanakkor a vándorlás intenzitása akár meg is duplázódhat vagy négyszereződhet akár egy rövid időszakban is, amire Európában az utóbbi években is akad számos példa.

A IIASA legutóbbi európai vándorlási scenárióiban a nyugat-európai (EK és EFTA) országok népességét három alcsoportra osztották: a nyugat-európai honos lakosságra, a kelet-európai bevándoroltakra és az Európán kívülről bevándoroltakra. Vizsgálatukhoz kiindulásul az 1985. évi népességszámokat használták, amelyekben az előbbi felosztás szerinti csoportok 97,5, 0,4, ill. 2,1%-ot képviseltek. A bevándorlásra, beolvadásra és termékenységre vonatkozó különféle hipotézisek kombinációiból kiindulva hat eltérő scenáriókat állítottak össze, amelyek az alábbi fő következtetésekhez vezettek:

- A bevándorlás megszűnése esetén Nyugat-Európa népessége 2010-től kezdődően fogyni kezd; a magas bevándorlási arány megvalósulásánál viszont a népesség akár 50%-os növekedést is elérhet a következő 60 évben.
- Az Európán kívülről bevándorolt népesség aránya minden változat szerint nőni fog a nyugat-európai népességen belül, kivéve természetesen a nulla-bevándorlás esetét.
- A kelet-európai eredetű népesség részaránya hosszú távon jelentéktelenné fog válni a nagymérvű beolvadás, valamint a várhatóan csökkenő bevándorlás következtében.
- Nyugat-Európa népessége jelentős öregedési folyamatnak néz elébe, függetlenül a bevándorlás alakulásától.
- Ugyanakkor rövid és középtávon a bevándorlók alacsonyabb életkoruk révén hozzájárulnak a nyugdíjterhek mérsékléséhez, ugyanis jóval nagyobb mértékben fizetnek be a nyugdíjalapba, mint amilyenben részesülnek belőle (Lutz, Prinz, 1992).

Nem kétséges tehát, hogy a második demográfiai átmenetben a vándorlásnak milyen kítüntetett szerepe van a népességreprodukcióban. Ugyanakkor a túl alacsony termékenység egyik következménye, hogy erőteljesen növekszik a népességszám fenntartásához szükséges bevándorlási többlet. Németországban például a születésszám hiányát éves szinten mintegy 400–500 ezres pozitív bevándorlási egyenleggel lehetne csupán ellensúlyozni az ezredforduló után.

A fejlett államokban a saját népesség fogyása, előregedése, párosulva a nagyarányú bevándorlással azonban nagy feszültségeket is előidézhet. E feszültségek végső fokon akár a jóléti állam egész rendszerét alááshatják, és a jelenlegi eszközökkel kezelhetetlenné válhatnak (Birg, 1993).

### *A bébi-hullámhegy és a második demográfiai átmenet*

Annak ellenére, hogy a második demográfiai átmenet, mint új szakasz pogárjogot nyert a demográfiában, továbbra is él az a felfogás, hogy ez tulajdonképpen az 1950-es, 1960-as évek baby-boom-jára adott válasz a fejlett ipari országokban.

A második világháború utáni két évtized a demográfiai csúcs, az ún. "baby-boom" időszak. Az ekkor született nemzedék tagjai, a munkaerőpiacra lépve, kedvezőtlen helyzetben találták magukat: éppen nagy létszámuk – vagyis a munkaerő túlkínálata — miatt béreik viszonylag alacsonyak, előrejutási lehetőségeik pedig korlátozottak voltak, s a munkanélküliség is jelentős mértékben sújtotta őket. Mindez élesen megkülönböztette őket szüleik generációjától, amely – részben kisebb létszáma folytán – rendkívül jó munkaerőpiaci esélyekkel rendelkezett. A két nemzedék – gyermekek és szüleik – gyökeresen eltérő munkaerőpiaci helyzetét látva sokan arra a következtetésre jutottak, hogy a háború utáni másfél-két évtizedben világra jöttek olyan generációt alkotnak, amely nyugdíjas korában rosszabb anyagi körülmények közepette él majd, mint ahogyan szüleik éltek.

Persze a "baby-boom" nemzedék tagjai nem voltak tehetetlenek a számukra kedvezőtlen körülményekkel szemben, hanem *demográfiai magatartásukkal befolyásolni tudták saját jövőbeni anyagi helyzetüket*. Negatív munkaerőpiaci tapasztalataik olyan, a családdal kapcsolatos döntésekre ösztönözhatték őket, amelyek ellensúlyozhatták a rossz munkaerőpiaci kilátások életszínvonal-csökkentő hatását.

Ami a jövedelmet és a felhalmozott vagyont illeti, az elemzési eredmények egyértelműen cáfolják a "baby-boom" nemzedék alacsonyabb életszínvonalára vonatkozó megállapításokat. *A háború utáni születési csúcs idején világra jöttek életciklusuk minden eddigi szakaszában jobban kerestek, mint szüleik nemzedéke, s ezt az előnyüket várhatóan nyugdíjas éveikre is megőrzik majd*. Az Egyesült Államokban a

becslések szerint a fiatalabb nemzedék nettó vagyona mintegy kétszerese a szülői nemzedék vagyónának.

Merőben más képet mutat ezzel szemben az életkörülmények nem anyagi vetületének nemzedékek közötti összehasonlítása. *A fiatalabb generáció tagjai között jóval több az egyedülálló, a családban élők körében pedig nagyobb a gyermektelenek aránya.* Ennek következtében a háború utáni demográfiai csúcs idején születettek életciklusuk utolsó szakaszában szüleiknél kevésbé számíthatnak majd családtagjaik támogatására. Úgy tűnik, bár anyagi téren a "baby-boom" nemzedék tagjai felülmúlják szüleik generációját, ezt azonban olyan demográfiai magatartással – a családalapításról való lemondással, illetve a gyermekszám korlátozásával – sikerült csak elérniük, amely hátrányba hozta őket a jólét nem anyagi természetű összetevőit illetően. *A fiatalabb generációk tehát bizonyos értelemben családi életük rovására vásárolták meg maguknak jobb anyagi helyzetüket (Easterlin és mások, 1993).*

### *A népesség elöregedése*

Kétségtelen, hogy a második demográfiai átmenet egyik jellemzője a népesség súlyos elöregedése. Ebben a vonatkozásban azonban már az első demográfiai átmenet is jelentős változásokat produkált. A meghosszabbodott élettartam és az ezzel párhuzamosan csökkenő termékenység a klasszikus átmenet során is egyre idősebbé tette a népességet.

Önmagában tehát az öregedés, mint az a folyamat, amelynek során az újszülöttekből egyre többen jutnak időskorba és élnek egyre hosszabb életet, feltétlenül pozitív folyamat. Nem az öregedés maga, hanem a túlzott elöregedés, a súlyos korösszetételbeli aránytalanságokkal járó átalakulási szakaszok azok, amelyek a második demográfiai átmenet velejárói és amelyek az öregedést az egyik legfontosabb népességi, társadalmi, gazdasági kérdéssé teszik a következő időszakban.

Mai napig eldöntetlen, hogy az öregedés gazdasági, társadalmi hatásai milyen előjelűek.

Az ezzel kapcsolatos közgazdasági makroelemzések általában kettős jellegűek. Egyfelől hangsúlyozzák, hogy a népesség öregedésének vannak legalábbis átmeneti gazdasági előnyei, például a magasabb felhalmozási ráta, ami ösztönzi a befektetésekert, illetve egy megfelelő biztosítási nyugdíjrendszer esetében az idősebb korosztályok jelentős jövedelmszintje, ami előnyös a fogyasztásra nézve. Ugyanakkor minden modell így vagy úgy számol azzal, hogy az túl alacsony gyermekszám valószínűleg nem maradhat fenn hosszú ideig, minthogy "a gazdasági fejlődéshez a népesség bizonyos állandó szinten tartása is szükségesnek látszik". Legalábbis kisebb-nagyobb "konjunkturális" termékenység-növekedések biztosan tarkítják a második demográfiai átmenetet, amelyek a népesedés- és gazdaságpolitika figyelmét igénylik.

Mindehhez azonban igen nagy bizonytalansági tényezők és tehetetlenségi folyamatok fűződnek. Ezek között kitüntetett a szerepe a nyugdíjrendszernek, illetve a nyugdíjrendszer változásainak. Elvileg az öregedés kedvezőtlen hatásai csökkenthetők a nyugdíjkorhatár változásaival, a nyugdíjba vonulás tekintetében az egyedi döntések biztosításával, valamint a jövedelemadó-rendszeren keresztül, biztosítva a nyugdíjnak a nettó jövedelmekhez és bérekhez viszonyított "megfelelő" hányadát (*Hagemann és Nicoletti, 1989*).

Ugyanakkor egyes országokban fokozott aggodalmakkal tekintenek a jövő század első évtizedeire. Olaszországban előre vetítik a vagyongyarapodás esetleg drasztikus visszaesését (*Paganetto és mások, 1990*). Hollandiában pedig attól tartanak, hogy a jelenlegi öregedési trendek mellett rövid időn belül az állami öregségi biztosítás finanszírozásához a nyugdíjalapok egyre inkább csak részleges fedeztül fognak szolgálni, vagyis a nyugdíjalapoknak magasabb hozamok után kell nézni. Ezzel azonban az alapokat és így a biztosítottakat is konjunkturális bizonytalanságoknak, veszteségi kockázatoknak teszik ki (*Huijser, 1990*).

Ami a társadalmi hatásokat illeti, sokkal többet erről sem lehet tudni. Végezhető olyan modellszámítások, amelyek bemutatják a korösszetétel átalakulásának komplexebb társadalmi hatásait.

Adatfelvételek alapján, kivetéssel lehet vizsgálni az előregezés különböző hatásait olyan hatásait, következményeit, mint a vándorlás, a napi tevékenységek szerkezete, a lakáskörülmények alakulása, a háztartások száma, a közlekedési balesetek gyakorisága, a szabadidős elfoglaltságok és a sport, a lakosság egészségi állapota, a társadalmi biztonság, a politikai és közéleti aktivitás terén a korösszetétel változásaival összefüggésbe hozható átalakulások.

Számos figyelemre méltó megállapítás tehető ezzel a módszerrel az előregezés hatásait illetően. Hollandiában például ilyen becslések alapján az egyszemélyes háztartások számának növekedése, a szerényebb körülmények közé költözők (kevesebb szobás lakás, bérlakás stb.) számának emelkedése, a létbizonytalanság érzésével küzdők arányának növekedése, az életükkel elégedetlenek, a gyógyszert szedők és az öngyilkosok számának emelkedése várható. Több lesz a keringési rendszer betegségeiben és a rákos megbetegedések következtében elhalálozók száma. A sportok, a kulturális tevékenységek és egyéb rekreációs időtöltések háttérbe szorulnak az előregezással, egyedül a klasszikus zenei koncertek látogatottsága mutat emelkedést. Az önkéntes munkát vállalók, társadalmi és politikai szervezetekben tevékenykedők aránya viszont az elkövetkező negyven év során növekedni fog.

Mindez nem tünteti fel rózsás színben az ezredforduló utáni társadalmi helyzetet, különös tekintettel az egészségi állapot és a társadalmi biztonság változásaira, s ez

elgondolokodtató kell legyen a döntéshozók számára, különösen a hosszú távú társadalompolitikai döntések meghozatalakor (*Latten és Sanders, 1990*).

A népesség elöregedése talán a legnagyobb kihívást az egészségügy számára jelenti. Ez egy olyan kérdéskomplexum, amelyben egészségügyi, gazdasági, gazdaságpolitikai, és igen súlyos morális kérdések összefonódtan jelentkeznek.

Az elöregedő népességben az orvosi és általában az egészségügyi ellátás költségei igen jelentősen emelkednek. A költségek zömmel a népesség legidősebb korcsoportjaiban jelennek meg, és ez a korosztály – amelynek a további várható élettartama már amúgy is rövidre van szabva – veszi igénybe a legújabb és a legköltségesebb gyógyítóberendezéseket is. Az egészségügyi kezelés igen jelentős befektetései így "nem térülnek meg", szigorúan gazdasági szempontból tekintve "pazarlás" történik. Ez a "pazarlás" azonban a politikus szempontjából szükséges pazarlás, mert ha a fenti szigorúan finánciális érvre hivatkozva a kormányzat megnyirbálná az orvosi és egészségügyi ellátás kiadásait, vagy nagyon megszigorítaná költséges gyógyítóberendezések alkalmazásának feltételeit, nemcsak népszerűségéből veszítené sokat, de jelentős számú szavazatot is veszítené a következő választáson – annál is inkább, mert az időskorúak száma a népességben belül – és így a választók körén belül is – emelkedik.

A közvélemények általában reformokat sürgetnek, a megoldást tekintve azonban ezek igen eltérők. Vannak olyan vélemények, amelyek szerint a szükséges reform-intézkedéseknek az időskorúak kezelési költségeit legalább részben magára a betegre vagy hozzátartozóira kellene hárítaniuk (*Zweifel, 1990*).

Az OECD-országok a közelmúltban kezdtek hozzá egészségügyi rendszerük megújításához. Bár az egyes országok egészségügyi kultúrája, finanszírozási és intézményrendszere, orvosi gyakorlat különböző, egészségpolitikai célkitűzéseik javarészt megegyeznek. Ez derül ki abból az összehasonlító OECD-tanulmányból, mely hét ország (Belgium, Franciaország, Németország, Írország, Hollandia, Spanyolország és az Egyesült Királyság) egészségügyi rendszerét vizsgálja. Az egészségügyi szolgáltatások rendszerének kialakítása a tanulmány szerint öt alapelvre kell épülnön:

1. mindenki számára egyformán elérhető legyen a megfelelő ellátás, jövedelemarányos hozzájárulás mellett;
2. az egészségügyi rendszer működtetése makrogazdasági szinten hatékony legyen, vagyis a kiadások a GDP-nek csak akkora részét terheljék, amennyi feltétlenül szükséges;
3. mikrogazdasági szinten is legyen hatékony, azaz a GDP egészségügyre fordítandó hányadából mind a fejlesztésnek színvonala, mind pedig a szolgáltatásokat igénybe vevők elégedettsége maximális legyen;

4. a szolgáltatásokat igénybe vevők szabadon választhassanak az ellátásokat nyújtók közül, akár társadalombiztosításuk, akár egyéni biztosításuk van;
5. megfelelő önállósággal rendelkezzenek az orvosok és az egyéb egészségügyi szakemberek, különös tekintettel azokra, akik az egészségügyi és szervezeti újításokkal foglalkoznak.

A kormányok arra törekszenek, hogy a társadalombiztosítás minden lakosra kiterjedjen, mert csak így lehet csökkenteni a társadalmi-gazdasági különbségeknek az egészségi állapokra gyakorolt hatását. A 70-es években az OECD országokban erőteljesen növekedtek az orvosi ellátás költségei. Általában azonban a politikusok ellenálltak annak a kihívásnak, hogy a szolgáltatások költségeinek nagyobb részét áthárítsák a lakosságra, ehelyett a biztosítási eszközök megerősítésével, valamint az ellátást nyújtók központi ellenőrzésével sikerült a növekedés ütemét csökkenteni.

Az országokban olyan rendszerben kívánják megoldani az egészségügyi ellátást, hogy a betegségyehez alapok, melyeket a lakosság jövedelemarányos befizetései finanszíroznak, közvetlenül szerződnek a független szolgáltatást nyújtókkal, akik ingyenes ellátást biztosítanak.

Az egészségügyi ellátások rendszerében egyre nagyobb súlyt kap a piaci szemlélet, melynek tényleges hatása csak hosszú idő után érzékelhető. Várható azonban, hogy egy önszabályozó, irányított piaci rendszer a lakosság számára szélesebb választási lehetőséget biztosít, az ellátást nyújtóknak nagyobb önállóságot, növelve a hatékonyságot anélkül, hogy a költségek emelkednének, s az egyenlőség elve csorbulna (Hurst és Poullier, 1992).

### *Család és családpolitika*

A második demográfiai átmenet egyik leghangsúlyosabb eleme a család szerepének megváltozása, funkciói egy részének elvesztése és általában a család működési zavarainak fokozódása. Miután a tapasztalat szerint a gyermekvállalás terepe változatlanul főként a család, illetve a családi jellegű együttélés, jogos az következtetés, hogy mindenekelőtt a családpolitika eszközeivel lehet a gyermekvállalási kedvet megőrizni. Ugyanúgy, ahogyan a több gyermek vállalásának általában előfeltétele az első gyermek vállalása, egyáltalán a gyermekvállalásnak előfeltétele a megfelelő családi jellegű háttér biztosítása - legalábbis a családpolitika elvei szerint.

A családpolitika intézményrendszere, a családdal kapcsolatos támogatások, kedvezmények, a gyermekvállaláshoz, neveléshez való közösségi hozzájárulás változatos formái alakultak ki a második demográfiai átmenet által leginkább érintett országokban. Az érintett országok általában családtámogatásra a nemzeti jövedelem 5-10 százalékát fordítják. 1990-ben Ausztriában egy családra évi átlagban 130 ezer

schilling, egy gyermekre 80 ezer schilling támogatás jutott. Svédországban kizárólag a gyermekintézmények támogatására 60 ezer svéd korona jutott egy főre 1987-ben. Ugyanitt a jövedelem 90 százalékát biztosítják gyermekgondozási díjként a gyermek 1 éves koráig.

A Magyarországon komplex rendszerré épült (és éppen a jelen időszakban jelentősen módosítani javasolt) családtámogatás szinte valamennyi eleme ismert és alkalmazott az európai országokban.

Egyelőre úgy tűnik, hogy a családpolitika váltakozó eredményességű az európai országokban. Helyenként (észak-európai országok) kifejezetten korrelál a termékenység-emelkedéssel, máshol (Németország, Ausztria, Dél-Európa) kifejezetten hatástalannak tűnik.

Olyan vélemények fogalmazódnak meg, hogy a mai piacgazdaság "vak és süket" a családi igényeket illetően, és erősen tartja magát az a helytelen nézet, amely az embereket csak mint egyéneket veszi számításba és nincs tekintettel a családi kötelezettségekre (*Höhn*, 1992).



## VI. DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK ÉS ELŐRESZÁMÍTÁSOK MAGYARORSZÁGON 1990-TŐL

A politikai rendszerváltást közvetlenül követő időszak demográfiai fejleményei Magyarországon 1990–1991-ben a folyamatok meglehetősen strabilitását mutatták. Kissé emelkedett a termékenység, stagnált az élettartam, folytatódott a népesség számának csökkenése. Először az 1992. évi adatok mutatták, hogy a megindult változások szignifikáns hatást gyakorolnak a népesedési magatartásra, és nem kedvező irányban. Erre reagált az 1993–2020 időszakra szóló népességelőszámítás.

### 6.1. NÉPESSÉGELŐRESZÁMÍTÁS, 1993–2020<sup>1</sup>

1993. augusztus végén a Központi Statisztikai Hivatal az alábbi közleményt juttatta el az MTI-hez:

*"A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete megjelentette a legújabb népességelőszámítást. A számítás az 1993. év eleji népességszámokból indul ki és az 1992. év folyamán megfigyelt születési és halálozási adatokon alapul. Feltételezve, hogy az 1992. évi demográfiai jellemzők a jövőben is érvényesek lesznek, illetve állandósulnak, a kutatók 2020-ig számították előre a népesség számát férfi-nő bontásban és életkorok szerint.*

*Az új előreszámítás publikálásának egyik indoka, hogy az újabb adatok alapján frissebb előrejelzés álljon rendelkezésre a közeljövőre. Másrészt a kutatók fel kívánják hívni a figyelmet a legújabb demográfiai változásokra és azok hosszabb távú kihatására is. 1992-ben ugyanis a demográfiai folyamatok igen kedvezőtlenül alakultak, mind az élveszületések, mind a halálozások száma, mind a természetes fogyás nagysága negatív csúcsot ért el.*

*1992-ben 1991-hez képest 5 ezerrel kevesebb gyermek született, az 1992. évi 122 ezer fős születésszám a legalacsonyabb a XX. században. 100 szülőképes korú nőre 178 gyermekszületés jutott, ami az 1991. évinél (186) 8-cal kevesebb. Ez azt jelenti, hogy az 1992. évi gyermekszám-átlagok állandósulása esetén a nők további 8 százaléka vállalna egyvel kevesebb gyermeket.*

*1992-ben 149 ezer halálesetet regisztráltak, 4 ezerrel többet, mint 1991-ben. A férfiak – különösen a 45–65 évesek – halandósága ismét nagymértékben emelkedett, a férfi születéskor várható átlagos élettartam 65 év alá került, fél évvel kevesebb 1992-ben,*

<sup>1</sup>A Magyar Tudományban (1994/5. 514–523. o.) megjelent tanulmány alapján (Habicsek, 1994(f)).

születéskor várható átlagos élettartam 65 év alá került, fél évvel kevesebb 1992-ben, mint 1991-ben. A nők és a férfiak életkilátásai közötti különbség tovább nőtt, a 65 éves életkort a nők 78, a férfiak mindössze 54 százaléka éri meg.

*Mindezek alapján az új előreszámítás 2020-ig kedvezőtlenebb népességfejlődést vetít előre, mint a korábbi, 1991-ben közreadott, az 1989/1990. évi adatokon alapuló előreszámítás.*

Magyarország népességének száma az 1990. évi népszámlálás szerint 10 millió 375 ezer fő volt. 1990–1993 között folytatódott a népesség számának csökkenése, az 1993. január 1-i népességszám 10 millió 310 ezer fő. Az új előreszámítás szerint 1993-tól 2000-ig 142 ezer, 2010-ig 403 ezer, 2020-ig 827 ezer fővel csökkenhet a népesség száma. A számítás szerint Magyarország népességszáma 2020-ban várhatóan 9,5 millió fő lesz.

Az új előreszámítás szerint a halálozások száma tartósan évi 150 ezer fő körül lesz, a születések száma pedig tendenciájában továbbra is jelentősen csökken. A korábbi technikai előreszámítással összehasonlítva az új változat 2020-ig összesen 106 ezer fővel kevesebb elveszületést és 52 ezer fős többlethalálozást mutat. A népesség természetes fogyása (a halálozások és a születések különbsége) 2010-től folyamatosan és egyre nagyobb mértékben meghaladja az évi 40 ezer főt. Viszont az 1990-es évek folyamán az 1970-es években született női korosztályok nagy létszáma miatt a születésszám enyhe emelkedése is várható.

Folytatódik a népesség elöregedésének folyamata, csökken a 0–39 évesek, növekszik a 40 évesek és idősebbek aránya. A munkaképes korúak száma tartósan meghaladja az 1993. évit, viszont az időskorúak létszámának növekedése a férfiak rendkívüli mértékben megnövekvő korai elhalálozásai miatt fékeződik, lényeges növekedés csak 2010-től, az 1950-es években születettek időskorba lépésétől várható. Az igazgatás, az infrastruktúra és a társadalmi szolgáltatások egyes területeit várhatóan továbbra is érzékenyen érintik az egyes korcsoportok létszámadatainak hullámzásai.

Az alacsonyabb születésszámok és a többlethalálozás miatt számíthatunk arra, hogy mind a gyermekkori, mind az öregkori eltartási terhek – amennyiben ezek más összetevői nem változnak – átmenetileg csökkenni fognak. Más oldalról viszont a 2010-től az új változatban érvényesülő, 40 ezer fő feletti évenkénti természetes fogyás azt jelzi, hogy az 1992. évi népmozgalmi jellemzők állandósulása esetén a népességcsökkenés egyre inkább megállíthatatlanná, öngerjesztő folyamattá válik. "

Ezt a közleményt részben vagy egészben, illetve elemző, összehasonlító részekkel kibővítve közölték az országos napilapok, számos regionális sajtóorgánium, foglalkozott

vele a Magyar Rádió és olyan hetilapok, szakmai és információs folyóiratok, mint a Figyelő, a Demográfia, a Statisztikai Szemle és a Demográfiai Hírlevél. A közleményben említett alapkiadvány – újságírói megfogalmazásban "szerény kék füzet" – a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete Demográfiai Tájékoztató Füzetekének 14. száma volt.

A közlemény lényegében arról tudósított, hogy a *demográfiai helyzet Magyarországon*, nézzük ideológikus, politikus vagy hétköznapi gyakorlatias szempontból, vizsgáljuk összetevőit és hatását "kemény" társadalmi, gazdasági oldalról, illetve a "lágyabb" motivációk, értékek és normák szemszögéből, *nem várt fejleményeket mutat*. Ha lehet makroszintű folyamatokat minősíteni, akkor a népesedési helyzet hosszabb idő óta bizonyára "kiérdemelné" az *igen kedvezőtlen* jelzőt és ezt méginkább megerősítik az 1992. évi és 1993. évi megfigyelések.

Nézzük meg kissé részletesebben, mit is takartak a közlemény egyes megállapításai.

- *Miben volt új az új előreszámítás?*

Az új előreszámítás egyfelől *pontosította* a korábbi, az 1990. évi népszámlálásból kiindult számításokat azzal a céllal, hogy rövid távra az elemzésekhez a legújabb adatokból kiinduló becsléseket használhassuk. Ez elsősorban az egyes korcsoportok létszámadataira lényeges, hiszen az össznépesség korábbi előrebecslése alig tért el a tényszámától.

#### 5. A korábbi technikai előreszámítás pontossága

Korcsoport	Az 1990. évi népszámlálástól előreszámított	Tényleges	Relatív eltérés (ezrelék)
	népesség, 1993. I. I.		
0-19	2828648	2830035	-0,49
20-39	2858904	2858288	0,22
40-59	2640890	2637402	1,32
60-79	1700224	1700521	-0,17
80 és idősebb	281570	283933	-8,32
Összesen	10310236	10310179	0,01

*Forrás:* Magyarország népessége, 1993-2020. Az 1993. évi népességi és az 1992. évi népmozgalmi adatokon alapuló számítások eredményei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 14. sz.1993/1.

*Módosultak az előreszámítás feltételezései is, amelyeket a jövőre nézve a demográfiai jelenségek (termékenység, halandóság) szintjére alkalmaztunk. Ezek az 1992-ben mért szintek, szemben a korábbi számásokkal, amelyeknél az 1989. évi jellemzőket használtuk fel.*

A demográfiában a gyermekvállalás éves szintjének mérésére a *teljes termékenységi arányszám* szolgál (egy nőre jutó végső gyermekszám az 1992. évi születési gyakoriságok alapján). Ez 1,77 volt 1992-ben, mintha 100 nő élete folyamán 177 gyermeket hozna világra. A halandóság mérésére, országok közötti összehasonlításra pedig kitűnően alkalmas a *születéskor várható átlagos élettartam*. Az 1992. évi halálozási intenzitások alapján Magyarországon egy újszülött fiú 64,6, egy leány 73,7 évet élne. *Ezek az értékek mind 1990–1991-hez képest, mind más európai országokban megfigyelt értékekhez képest nem lényegtelen változást tükröztek 1992 folyamán.*

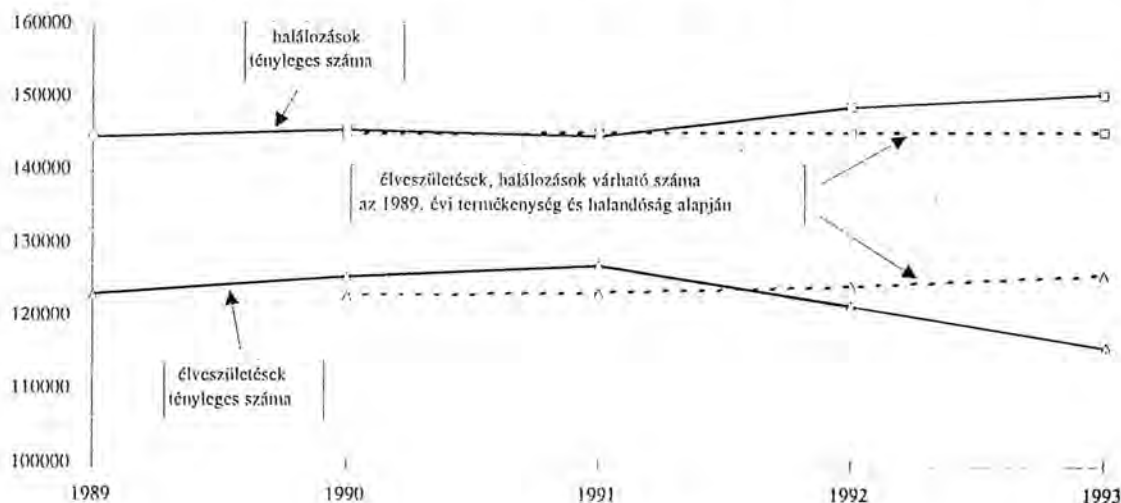
A termékenység szintje csaknem annyit csökkent 1990 és 1992 között, mint az 1980-as évek folyamán. Ha figyelembe vesszük, hogy 1991-ben az átlagos gyermekszám 1,86 volt, akkor az 1992. évi lecsökkenés még jelentősebbnek tűnik.

Mindenhhez képest az 1993. évi adatok szerint a születésszám még sokkal kevesebb volt (az éves adat 117 ezer fő), az átlagos gyermekszám pedig 1,7 alá esett, s az 1994. évi előzetesen becsülhető szint az 1993. évinél is kisebb.

A halálozások száma viszont még magasabb volt 1993-ban, mint 1992-ben (több mint 150 ezer fő). Tovább folytatódott az az 1960-as évek közepén kezdődött folyamat, miszerint a nők élettartama lassan nő, a férfiaké csökken. Jelenleg a magyarországi férfiak 8–10 évvel, a nők 4–7 évvel halnak meg hamarabb, mint a fejlettebb országokban.

*Mindez alapot adott egy olyan következtetéshez, hogy az új megfigyelések szerint Magyarország a termékenység vonatkozásában gyors ütemben lényegesen közelebb kerül Nyugat-Európa országainak jellemzőihez, a halandóság szempontjából viszont összességében távolodik azoktól. Hangsúlyozva, hogy a demográfiában egy-két év adataiból messzemenő következtetéseket levonni nemigen lehet, mégis indokolt volt felhívni a figyelmet arra, hogy e tendenciák alapján Magyarországon egy speciális demográfiai átalakulás jelei körvonalazódnak: a nyugati szintű termékenység kombinációja a keleti szintű halandósággal, s ez a speciális új átmenet a népességfejlődésben kritikus helyzetet teremthet.*

A demográfiai tények ilyen alakulása annyiban váratlan fejlemény, hogy a népesség összetételének sajátosságai miatt azt kellett volna várnunk, hogy az 1990-es években inkább *összetartó* tendenciák fognak érvényesülni. Egyrészt ebben az évtizedben lépnek szülőképes korba az 1970-es években született nagylétszámú női korosztályok, másrészt ugyanekkor lépnek ki a népességből az I. világháború alatt született kislétszámú generációk. Ezáltal enyhén növekvő születésszámra, magas, de inkább stagnáló halálozásszámra, a népességcsökkenés és az öregedés mérséklődésére lett volna esély. *Az intenzitásbeli változások azonban túlkompenzálták a strukturális hatásokat 1990–1993 között és széttartó tendenciát vetítettek előre.*



XXII. Az élvészülések és a halálozások tényleges és előreszámított alakulása, 1989–1993

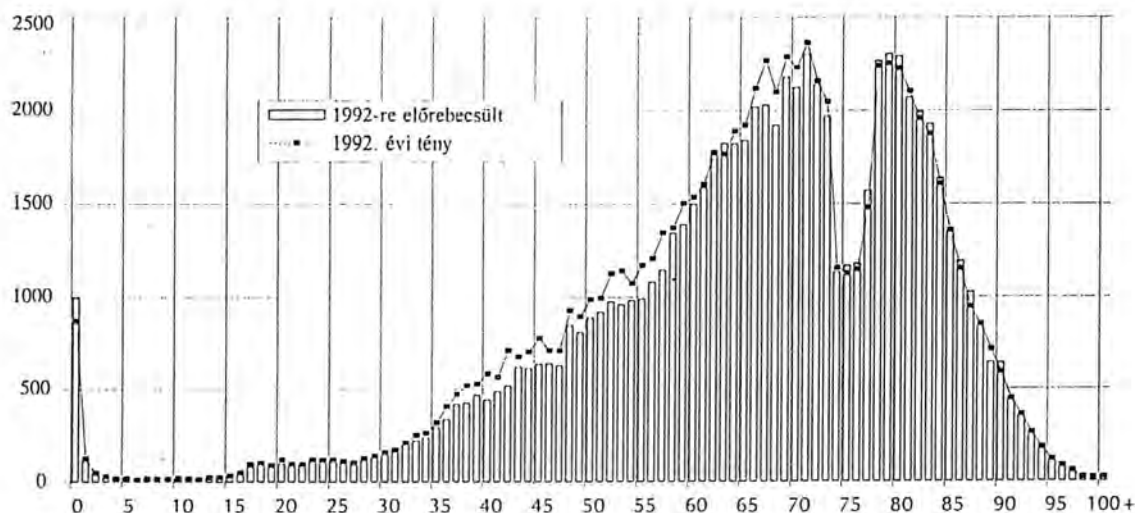
Az új népességelőszámítás így *figyelemfelhívást* is jelentett arra nézve, hogy a politikai és gazdasági rendszerváltozás eltelt ideje alatt *milyen jellegű, irányú és távlatban milyen hatású demográfiai fejlemények következtek be.*

• *Milyen demográfiai okokra vezethetők vissza a jelzett változások?*

A halálozások számának 1992. évi megemelkedését döntően a *férfiak újabb halandóságnövekedése* okozta. A halálozásoknak az 1992. évi várható száma ugyanis az 1990. évi népszámlálástól történt előrebecslés szerint a férfiaknál 77 ezer fő volt, szemben a 80 ezer fős tényszámmal. A nők esetében a halálozásszám a várakozásokhoz képest csökkent, 70 ezerről 69 ezerre.

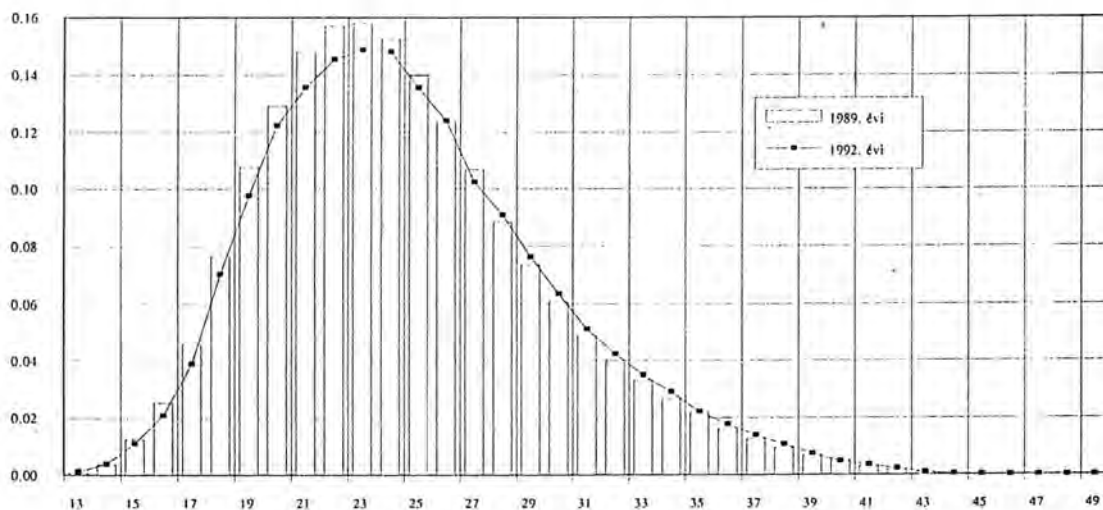
A kor szerinti elhalálozásokat vizsgálva kitűnt, hogy tovább folytatódik, terjedelmét tekintve pedig méginkább kibővülni látszik a középkorú férfiak továbbélési esélyeinek nagymérvű csökkenése. Az ábráról látható, hogy a halálozásszám, egy-két korév

kivételével a teljes 30–75 éves korintervallumban magasabb volt 1992-ben a korábban várhatónál, mégpedig olyan mértékben, amely a csecsemőhalandóság csökkenésétől kezdve a nők élettartamának növekedésén át a 75 éven felüli férfiak elhalálozási gyakoriságainak csökkenéséig mindent magasan "ellentételezett".



XXIII. Halálozások korévenként, 1992, férfiak

Míg a halandóságnál az 1960-as évek közepe óta tartó tendencia – sajnálatos – folytatódásáról beszélhetünk, a gyermekvállalás esetében – úgy tűnik – új fejlemények is okozzák a születéscsökkenést. A gyermekvállalás gyakorisága leginkább a 25 éven aluli nők körében csökkent, a fiatalok minden eddigit meghaladó mértékben halasztják el gyermekeik megszületését, *új gyermekvállalási minta van kialakulóban*.



XXIV. Gyermekvállalási intenzitások életkor szerint, 1989 és 1992  
(egy adott korú nőre jutó születés)

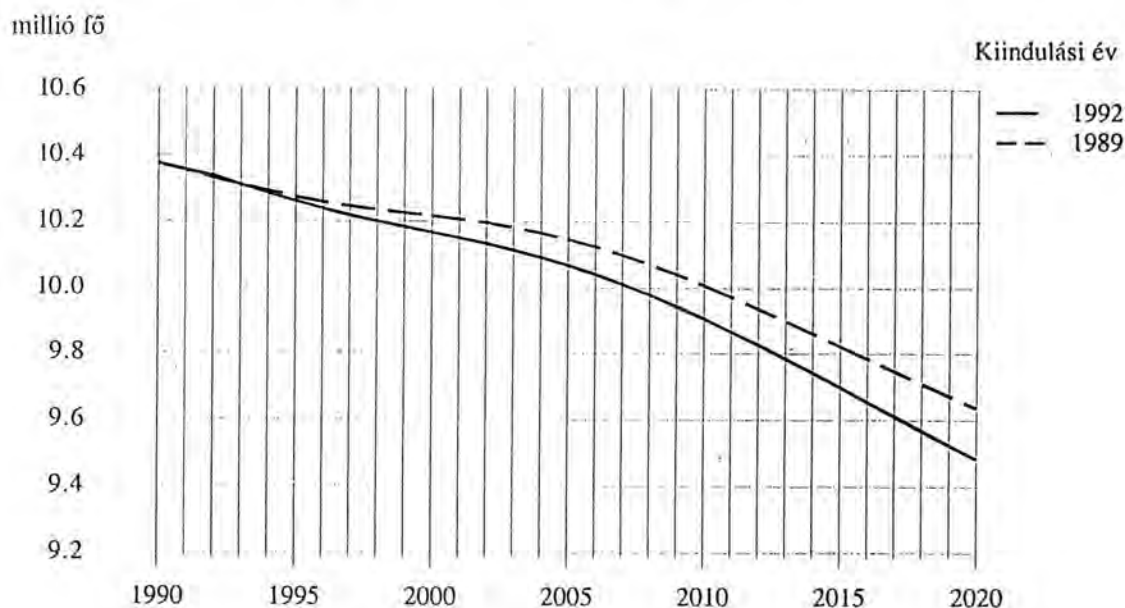
• *Mit mutat az új előreszámítás hosszabb távon?*

*A közlemény is hangsúlyozta, hogy az új előreszámítás szerint a népességfejlődés perspektivikus megítélése is módosult. Nagyobb mértékű népességcsökkenésre, ugyanakkor az öregedési folyamat átmeneti lassulására számíthatunk, viszonyítva mindezt a korábbi, 1989/1990. évi adatokon alapuló előreszámításhoz.*

Ismeretes, hogy Magyarország mai területén a népesség száma az 1980-as évek elején volt a legmagasabb 10 millió 710 ezer fővel. Az 1990. évi népszámlálás szerint 10 millió 375 ezer fő volt népesség száma, tehát az adatok az 1980-as években mintegy 340 ezer fős létszámcsökkenést mutatnak, amiből az ún. természetes fogyás (a halálozások és a születések különbsége) 146 ezer főt tett ki.

1990–1992 folyamán a népességszám újabb 65 ezer fővel csökkent és az 1993. január 1-i népességszám 10 millió 310 ezer fő volt. *Az új előreszámítás szerint 1993-tól 2020-ig további 830 ezer fő tehet ki a természetes fogyás, vagyis az 1980-tól számított 40 éven keresztül több mint egy millióval többen halnak meg, mint ahányan születnek.*

Az új előreszámítás így megerősíti a korábbi előreszámításoknak a népességcsökkenés folytatódására, ütemének növekedésére vonatkozó jelzéseit.

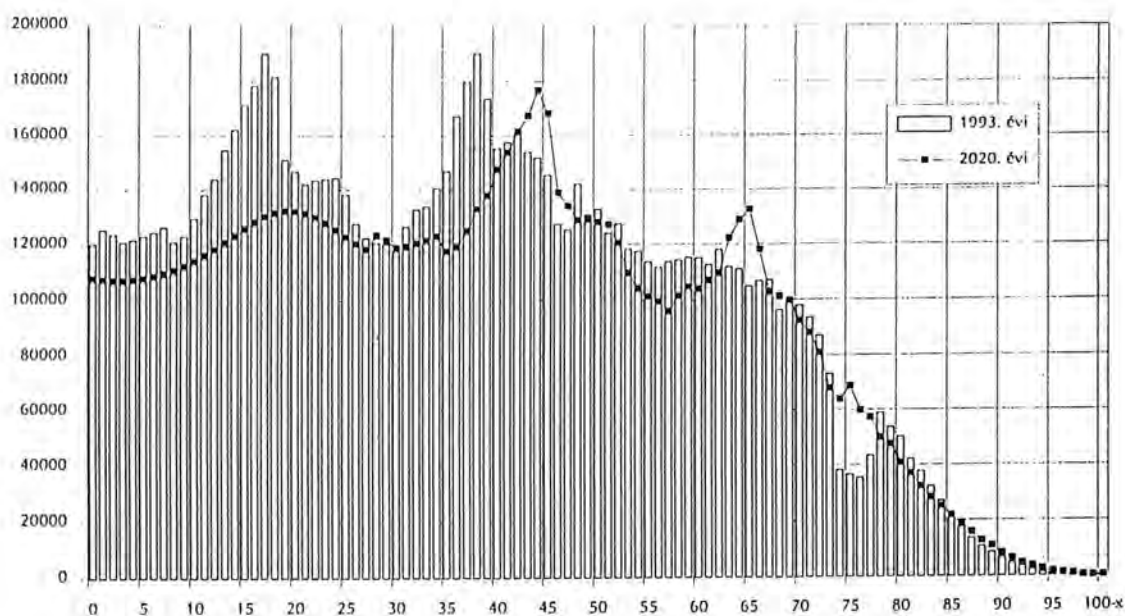


XXV. *A népesség számának alakulása az új és a korábbi előreszámítás szerint, 1990–2020*

A népesség számának csökkenése mellett – mint azt korábban is aláhúzták az előreszámítások – a népesség öregedése, tehát az idősebb életkorú népesség arányának megnövekedése a fiatalabbak rovására, a másik lényeges hosszú távú tendencia. Az öregedés az új előreszámítás szerint is folytatódik, kevesebb lesz a 40 éven aluliak, több a 40 éven felüliek aránya. Annyiban módosul az összkép, hogy a *férfiak ismét megnövekedett időskor előtti elhalálzásai* miatt a 60 éven felüliek létszámnövekedése lassul és lényeges növekedés csak 2010-től, az 1950-es években születettek nagylétszámú generációk időskorba lépésétől várható.

Meglehetősen nagy visszhangot váltott ki a közleménynek az a kitétele, hogy az öregkori *eltartási terhek – amennyiben ezek más összetevői nem változnak – átmenetileg csökkenni fognak*. Sokan kedvező fejleménynek értékelték, hogy csökken az aktív korúak függősége az időskorúaktól, s ezáltal nem lesz olyan szorító például a társadalombiztosítás felé irányuló nyomás. Valójában a jelzés inkább negatív kicsengésű. Arra utal, hogy a népesség jobb híján demográfiai eszközökkel (kevesebb utód, több korai halál) keresi helyzetének javítási lehetőségeit.

A népesség korösszetétele igen hosszú időn keresztül magán viseli a születésszám (jóval kisebb mértékben a halálzások) ingadozásait. A korösszetétel változásának fő jellemzője az ábra szerint az lesz, hogyan "nyomul előre" a létszámában lecsökkent(ett) fiatal népesség és hogyan válnak egyre idősebbé és fogyatkoznak meg létszámukban (különösen a férfiak körében) a korábbi "nagy" generációk.



XXVI. Népességszám korévek szerint, 1993, 2020



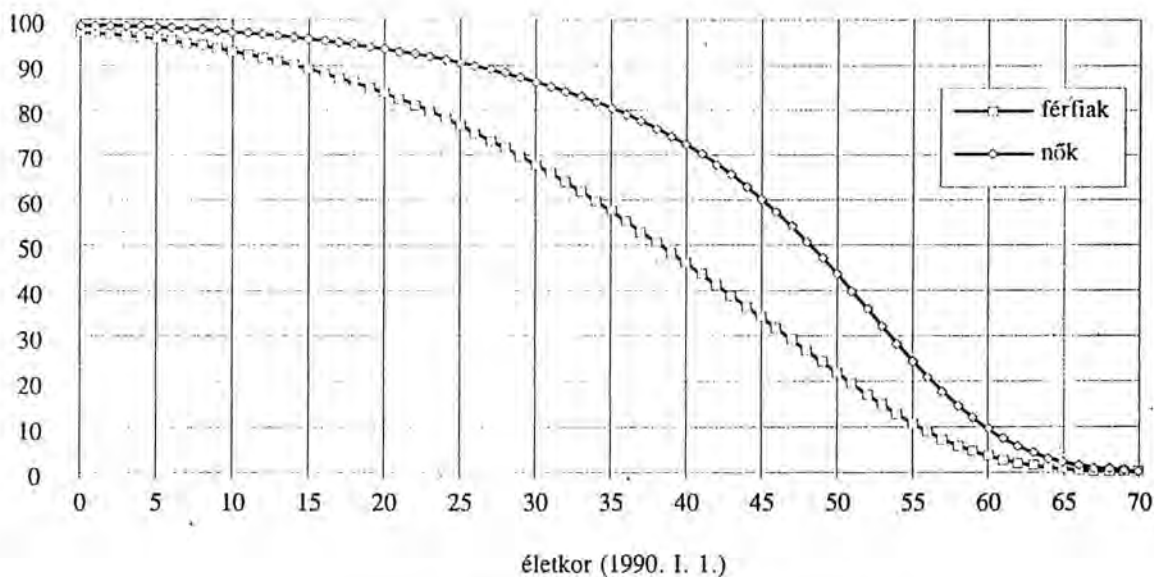
## • *Mennyien élünk tovább 2020-ig?*

Közismert, hogy a magyarországi népességcsökkenés közvetlen összetevői a hosszú ideje magas halandóság és a hullámzó, ám hosszú idő átlagában alacsony termékenység. Ennek következtében a népesség idős, s egy-egy nagyobb létszámú korcsoport mellett a fiatalabb korosztályokban tartós, a népességreprodukció szükségleteihez viszonyított létszámhiány mutatkozik.

Az előreszámítás időtávjában – tehát 2020-ig – a létszámokat egyrészt a már élő népesség továbbélési arányai, másrészt az új belépők (születő gyermekek) száma módosítja, miután a nemzetközi vándorlást nem vettük figyelembe.

A perspektívák megítélésénél erősen figyelembe kell venni a halandóság alakulását is. Mert igaz, hogy egyszer mindenki meghal, de abszolút nem mindegy, mikor. A növekvő élettartam és az ezzel együtt járó későbbi életkorokban bekövetkező halálozás jelentősen mérsékelheti egy-egy időszakban a népességszám csökkenését.

Az új előreszámítás szerint – ha az 1992. évi halandósági jellemzők fennmaradnak (nem javulnak, de nem is rosszabbodnak) – a ma élő népesség mintegy 45 százaléka, azon belül a férfiak 41 százaléka él tovább 2020-ig. Természetesen a továbbélés korcsoportonként eltérő, a fiataloknál magas, az idősebbeknél egyre kisebb, amint azt az ábra is mutatja:



## *XXVII. Mennyien élünk tovább 2020-ig?*

*100 adott korúból, aki 1990-ben életben volt, 2020. I. 1-én várhatóan még életben lesz*

Az ábráról leolvasható, hogy az 1990 elején 10 éveseknek még több mint 90 százaléka, a 25 éves férfiaknak már csak 3/4-e (!), a 40 éves férfiaknak kevesebb mint a fele (!), az 55 évesek 10 százaléka éri el a 2020. évet. *Ezek a továbbélési arányok mind a nőkhez, mind az európai országok férfi népességéhez viszonyítva igen alacsonyak.* Az európai szinten közepes halandóságú Ausztriában a férfi népességből ma 10 éveseknek még 98, a 25 éveseknek 92 (!), a 40 éveseknek több mint 70 (!) százaléka megéri még a 2020. esztendő.

- *Mennyire alacsony a magyarországi gyermekszám?*

A jövőben megszülető generációk létszámát többféleképp tekinthetjük elégségesnek vagy elégtelennek. Az előreszámításból kalkulálható, mekkorának kellene lennie az átlagos gyermekszámnak ahhoz, hogy – a változatlanul vett 1992. évi halandóság mellett – további népességcsökkenés ne következzen be. Ezt mutatja a következő ábra.



*XXVIII. A népességcsökkenés megállításához szükséges átlagos gyermekszám változatlan halandóság mellett, 1993–2019*

Az ábrán az alsó vízszintes vonal mutatja az 1992. évi átlagos gyermekszámot (teljes termékenységi arányszámot), míg ha a felső vonal szerinti értékek lennének érvényesek 1993-tól, az azt jelentené, hogy a népességszám egyáltalán nem csökkenne tovább.

Látható, hogy a fenti feltételek mellett az átlagnak 1993-ban mintegy 0,4-del kellene nagyobbak lennie, vagyis a nők 40 százalékának kellene eggyel több gyermeket

vállalnia az 1992. évihez képest. A szükséges gyermekszám-átlag még 1999-ben is 2 körül van, pedig akkor fognak szülni leggyakrabban az 1970-es évek nagyobb létszámú női korosztályai. A 2010-es évek első felében viszont a jelenlegi újszülöttek fognak családot alapítani, s kétharmaduknak kellene eggyel több gyermeket vállalni, mint a szüleiknek.

\* \* \*

*Az új előreszámítás még hangsúlyozottabban hívta fel a figyelmet arra, hogy olyan célok megvalósításához, mint a népességcsökkenés megállítása, sok évre, évtizedekre szóló előregondolás, a tényezők mindegyikének hosszú távra szóló, szisztematikus, új módszereket is alkalmazó befolyásolása szükséges.*

## 6.2. A CSALÁDOK ÉS HÁZTARTÁSOK ELŐRESZÁMÍTÁSA<sup>2</sup>

Az 1993. évi népességelőreszámítás után adtuk közre az 1990. évi népszámlálási és az 1992. évi népmozgalmi adatokon alapuló *család-háztartás előreszámítást*.

A kiadvány a népesség, a különböző családi állású személyek és a háztartásfők létszámára férfi, nő, ötéves korcsoportok és családi állapot szerinti részletezésben adott előrebecslést és ezekből származtatott információkat a családok és háztartások számának, összetételének feltételezhető alakulásáról 2010-ig.

Az előreszámítás az előző részben ismertetett népességelőreszámításra épült. A családi állapot szerinti népességösszetétel előreszámítása az 1992. évi családi állapotváltozásokra számított jellemzők (állapotváltozási valószínűségek) *változatlan* alkalmazásával készült. A családok és háztartások számának előrebecslése az 1990. évi népszámlálás adatainak felhasználásával a különböző családi állású személyek és háztartásfők arányának *állandósulását feltételezve*, a családi állapot szerinti előreszámításra alapozva történt.

Az előreszámításnál, a vonatkozó megbízható statisztikák hiánya miatt, a népességelőreszámításhoz hasonlóan a nemzetközi vándorlást nem vettük figyelembe.

Az előreszámítást – amely 3–5 éves időtávon összességében igen pontosnak tekinthető – elsősorban rövid távú elemzésekhez, gazdasági számításokhoz ajánlottuk az államigazgatási, különösen a családpolitikával foglalkozó szakemberek figyelmébe. Ugyanakkor az előreszámítás számos ponton olyan hosszú távú tendenciák érvényesülésére, erősödésére is felhívta fel a figyelmet, amelyek a népességről szóló általánosabb, stratégiai jellegű gondolkodás számára is fontosak lehetnek.

A kiadvány részletes táblázatait tartalmazzák a népesség számát férfi, nő, ötéves korcsoportok és családi állapot szerint, valamint az előreszámítási évekre a családi állapotváltozások becsült számát (nőtlenek/hajadonok, elváltak, özvegyek házasságkötései, házások válásai, özvegyülései, a különböző családi állapotúak elhalálzásai).

Családi állás szerint az előreszámítás a férjek, feleségek, élettársak, gyermeküket egyedül nevelő szülők, a család-háztartásban élő gyermekek, rokonok és más személyek számát tartalmazza. A nem család-háztartásokban élők közül az egyedülállók és több személy esetén a szülők, gyermekek, rokonok létszámalakulása is kiszámításra került, valamennyi adat férfi, nő, ötéves korcsoport és családi állapot szerinti részletezésben.

---

<sup>2</sup>A KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek 15. sz. alapján (*Hablicsek*, 1994(a)).

A háztartásfők számának előrebecslése háztartástípus szerinti bontásban történt (a háztartás családszáma, többszemélyes nem család-háztartás típus). Végül a nem magánháztartásban élő, ún. intézeti lakók előrebecsült száma is közlésre került ugyancsak nemek, korcsoportok és családi állapot szerinti bontásban.

Módszertani újdonsága ennek az mostani előreszámítási szakasznak, hogy a családi állapot előreszámítása *dinamikus* modell szerint, a családi állapotváltozás figyelembevételével készült és így információkat tudunk adni a házasságkötések és megszűnések számának, valamint a különböző családi állapotúak halálozásának feltételezhető alakulásáról.

### *Főbb eredmények*

Magyarország népességének száma 1993 elején 10 millió 310 ezer fő volt, ebből a 15 éves és idősebb népesség száma 8,4 millió, a házások száma 4,9 millió, az elváltak 650 ezren, az özvegyek 943 ezren voltak. 1992 folyamán 57 ezer házasságot kötöttek, a válások száma 22 ezer volt és házastársuk halála következtében 66 ezren váltak özvegyé.

Az előreszámítás szerint *folytatódik a házas népesség számának 1980 óta tartó csökkenése* és ez lesz a következő 10-15 év egyik markáns tendenciája. 2010-ig a házas családi állapotúak száma 4,3 millióra, 560 ezer fővel csökken, nagyobb mértékben, mint a népesség teljes száma (400 ezer fő). *A népességcsökkenés mellett is növekszik a nőtlenek/hajadonok, az elváltak és kisebb mértékben az özvegyek száma.* 2010-re a jelenleginél 100 ezer fővel több 15 éves és idősebb nőtlen/hajadon, ugyanennyivel több elvált várható, létszámuk 2 millió, illetve 750 ezer fő körül várható. Az özvegyek száma 2005-ig még növekszik, utána viszont csökkenni kezd és várhatóan 1 millió fő alatt marad. A házások aránya a 15 éves és idősebb nők körében 51 százalékra, a férfiaknál 57 százalékra csökken.

Ezek a változások önmagukban jelentősek, ugyanakkor arányukban *mérsékeltőbbek*, mint az 1980-as évek folyamán megfigyelték. Ennek oka az előreszámítás feltételei mellett az, hogy az 1990-es évek második felétől az 1970-es években született nagylétszámú generációk kerülnek házassodási korba és emiatt a jelenleginél lényegesen *több házasságkötésre lehet számítani.*

Az alacsony első házasságkötési és újránházassodási gyakoriságok miatt a nőtlen, hajadon és az elvált népesség nemcsak létszámában növekszik, hanem egyre *zártabbá* válik, egyre többen lesznek közöttük az özvegyekhez hasonlóan a nem-házias családi állapotban életük végéig megmaradók. Jellegzetessége lesz a következő időszaknak a *nőtlen, hajadon, elvált népesség jelentős öregedése.* 2010-ig a nőtlenek átlagos kora 4, az elvált férfiak átlagos kora 3 évvel emelkedik. Ugyanezek az értékek a hajadonoknál közel 3, az elvált nőknél csaknem 5 év. Miközben csökken a 40 év alatti elvált népesség száma, 20 százalékkal nő a 40-59 évesek, 70 (!) százalékkal a 60 évesek és

idősebbek száma. Közel kétszeresére(!) emelkedik a 40–59 éves nőtlenek, hajadonok száma és megközelíti a 300 ezer főt.

A nem-házias népesség alakulásának ezen jellegzetességei azért is figyelemre méltóak, mert *a halandóság további emelkedése irányába hatnak*, elsősorban a férfiaknál. A háziasok és a nem-háziasok közötti halandósági különbségek ugyanis igen nagyok. 30–60 éves kor között a nem házias férfiak elhalálozási kockázata öt-hétszerese a házias nőkének. Egy 40 éves házias férfi 7–9 évvel hosszabb élettartamra számíthat, mint nőtlen, elvált, özvegy társai. A 40 éves házias nők 6 évvel élnek túl az azonos életkorú házias férfiakat, 15–17 évvel a nem házias férfiakat. Az előreszámítás szerint az összes halálozásokon belül a nem-háziasok elhalálozásai az 1992. évi 55 százalékról 2010-re 61 százalékra emelkednek.

A jövőt érintő másik *markáns tendencia* az előreszámítás szerint *a családok, azon belül a házaspáros családok számának csökkenése* lesz. 1990-ben 2,9 millió volt a családok, azon belül 2,3 millió a házaspáros családok száma. 2010-re a családok összes száma 300 ezerrel, 10 százalékkal, 2,6 millióra csökken, ennél nagyobb számban (330 ezer) és arányban (14 százalék) fogy a házaspáros családok száma. Feltehetőleg tartós tendencia lesz az *élettársi közösségek* számának növekedése. Lényeges változás viszont a korábbi évtizedekhez viszonyítva, hogy a kialakult félmillió szinten *megáll az egyszülős családok számának emelkedése*.

A családban élők (házastársak, élettársak, szülő, nőtlen/hajadon gyermek) száma 1990-ben 8,4 millió fő volt, a teljes népesség 81 százaléka. A családok számának csökkenésével párhuzamosan kevesebb lesz a családban élők száma is, 2010-ben 7,7 millió fő, a várható népességszám 78 százaléka.

A családban élő gyermekek száma szintén csökkenő. 2010-ig számuk az 1990. évi 3,1 millióról 120 ezer fővel lehet kevesebb. Ennél nagyobb mértékben, 220 ezer fővel csökken a 0–14 éves gyermekek száma. A 100 családra jutó gyermekek száma viszont enyhén emelkedik, amiben az időskorú, gyermek nélkül élő házaspárok csökkenése játszik szerepet.

Az előreszámítás szerint *új tendencia lesz a családok által képzett háztartások számának jelentős csökkenése*. A család-háztartások száma az 1990. évi 2,8 millióról 2010-re 2,5 millióra változhat, ami kevesebb, mint az 1960-as évek elején volt. A család-háztartásokon belül leginkább az egycsaládos háztartások száma csökken, miközben már nem változik a többcsaládos háztartások kialakult 3–4 százalékos aránya.

*700 ezer fővel csökken a család-háztartásokban élők száma*, ami szinte kizárólag a családtagok számának csökkenéséből adódik. A család-háztartásban élő rokonok, egyéb személyek száma viszont mintegy 10 százalékos emelkedést mutat. Részben ennek tudható be, hogy az előreszámítás szerint *az egy család-háztartásra jutó személyek*

*száma megemelkedik* 317 főről 325 főre, ami ellentétes az elmúlt évtizedekben megfigyelt változással.

Az összes magánháztartások száma 1990-ben 3,9 millió volt és várhatóan ezen a szinten marad 2000-ig, majd 3,8 millióra csökken 2010-ig, miután *a család-háztartások számának csökkenését* 2000-ig teljesen, majd 2010-ig nagyrészt *ellensúlyozza* a nem család-háztartások, azon belül különösen *az egyszemélyes háztartások számának emelkedése*. Az egyedülállók száma az 1990. évi 946 ezer főről 2010-re várhatóan 1 millió 136 ezer főre emelkedik. Az egyéb, családot nem alkotó rokon és nem rokon személyek által képzett háztartások száma is növekszik, 151 ezerről 167 ezerre. *Összességében a nem család-háztartások aránya az összes magánháztartáson belül 28 százalékról 34 százalékra emelkedhet.*

A háztartásban élők száma a népességcsökkenéssel arányosan mérséklődik, tovább csökken a 100 magánháztartásra jutó személyek száma 260-ról 253-ra. Az egyedülállókon belül másfélszeresére növekszik a nőtlenek, hajadonok, 40 százalékkal emelkedik az elváltak száma. 2010-re az egyedülálló férfiak száma 420 ezer, a nők száma 720 ezer fő körül várható.

Az előreszámítás szerint a nem magánháztartásban élők (intézeti lakók) száma 250–270 ezer fő között lényegében változatlanul mutatkozik.

Miután az előreszámítás technikai, tehát egy-egy kiválasztott év (1992, illetve 1990) jellemzőin alapul, szükséges megjegyezni, hogy a folyamatokban 1990–1993 között bekövetkezett változások (a gyermekszám, a házasságkötések gyakoriságának jelentős csökkenése), amennyiben folytatódnak, lényeges mértékben módosíthatják az eredményeket. Nem valószínű azonban, hogy az előreszámításban jelzett irányokban következne be módosulás.

*Összességében az előreszámítás arra mutat rá, hogy Magyarországon az általános demográfiai változások (népességcsökkenés, öregedés) úgy valósulnak meg, hogy lecsökken azoknak az egységeknek száma, amelyek a reprodukció szokásos keretét alkotják (házasok, házaspáros családok, család-háztartások) és megnövekszik a reprodukcióra képtelen, vagy csökkent mértékben képes formációk (nem-házasok, nem házaspáros családok, egyedülállók) száma és aránya. Ezek a változások további gyermekszámcsökkenés, halandóságemelkedés, a tartós és jelentős népességcsökkenés folytatódása irányában hatnak.*

*A népességelőreszámítások és a jelen család-háztartás előreszámítás alapján arra következtethetünk, hogy halaszthatatlan egy olyan új családpolitika kialakítása, amely kimondottan preferálja a tartós párkapcsolatokat, azon belül a gyermeket nevelő családokat, függetlenül attól, hogy ezek a kapcsolatok házasságon vagy házasságon kívüli együttélésen alapulnak. Sürgősen változtatni indokolt azon a szemléleten, hogy a kialakuló piaccgazdaság az egyéneken és nem az együttműködő családtagokon*

*alapul. Különös figyelmet szükséges fordítani az 1970-es években született generációk családalapítására, gyermekvállalására, miután a magyarországi népességben ők jelentik hosszú ideig az utolsó esélyt a népességcsökkenés belső forrásokból történő mérséklésére, esetleg megállítására.*



### 6.3. A GAZDASÁGI AKTIVITÁS ELŐRESZÁMÍTÁSA<sup>3</sup>

A család-háztartás előreszámítás után sorrendben készültek el az 1993–1994. évi publikált és előzetesen becsült adatokon alapuló, *demográfiai szempontokat érvényesítő kísérleti gazdasági aktivitási előreszámítások*.

Az előreszámítást tartalmazó kiadvány a népesség, a különböző gazdasági aktivitási kategóriákba sorolható személyek létszámára férfi, nő, ötéves korcsoportok szerinti részletezésben *két technikai előreszámítást* tartalmazott, melyek az 1994–2010 közötti időszakra szólnak.

Az előreszámítások hat gazdasági aktivitási kategóriára vonatkoznak. Tartalmazzák az *aktív keresőket*, (fő aktivitásként) *gyermeket nevelők* címszó alatt a szülési szabadságot, a GYED-et, a GYES-t és a GYET-t igénybe vevőket, a *(regisztrált) munkanélkülieket*, a *nyugdíjasokat*, járadékosokat, a *tanulókat* és *egyéb* címszó alatt az előző kategóriákba be nem sorolható népességet. A számítások során feltételezzük, hogy az egyes kategóriákhoz a személyek *elsődlegesen* tartoznak hozzá és így *a fenti kategóriák szerinti népességszámok nemek és korcsoportok szerinti összege megegyezik a statisztikai népességszámmal*.

Az előreszámítások *előzetes, kísérleti* jellegűek, mivel a figyelembe vett gazdasági aktivitási kategóriákra vonatkozóan nem minden tekintetben állnak rendelkezésre a demográfiai jellegű előreszámításhoz szükséges (nemek és korévek, ötéves korcsoportok szerint bontott) adatok. A különböző adatforrásokban eltérő a korcsoportok képzése és pontatlan, esetenként hibás az életkor számítása. Jellemző az adatok "felülreprezentáltsága", az összegek számos korcsoportban lényegesen meghaladják a népességszámot. Rendkívül kevés, előreszámításra gyakorlatilag alkalmatlan információ van a dinamikus összetevőkről (belépés, kilépés). Emiatt az előreszámítások részben becsült kiindulási adatokra épülnek és statikus módszerrel (korcsoportos részvételi arányok alkalmazásával) készültek. A számításokhoz az előzőekben ismertetett, 1993–2020 időszakra szóló népességelőreszámítást használtuk fel.

Az előzőek miatt az 1994. év elejére az előreszámításhoz becsült kiinduló létszámok *kismértékben eltérnek* az előzetes statisztikai adatoktól. Kevesebb az általunk becsült aktív kereső, több a gyermekét gondozó a GYET-et és a szülési szabadságot igénybe vevők figyelembe vétele miatt. A regisztrált munkanélkülieknél az 1994. januári létszámmal számoltunk. A nyugdíjasok, járadékosok statisztikai számánál is kevesebbet kellett becsültünk, levágva az idős korcsoportoknál a túlcsoportulásokat a népességszámokon.

<sup>3</sup>A KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek 16. sz. alapján (*Hablicsek*, 1994(b)).

*A kiadványban közölt technikai előreszámítások változatlan és változó korszerinti arányok feltételezésén és alkalmazásán alapulnak.*

*A változatlan kor szerinti arányokon alapuló technikai előreszámítás az aktív keresők, gyermeknevelők, regisztrált munkanélküliek, nyugdíjasok, tanulók 1994 elejére becsült, a korcsoportok népességszámához viszonyított arányaira épül. A technikai feltételezés szerint ezek az arányok 1994–2010 között változatlanok. Így ez az előreszámítás a demográfiai (a korcsoport-létszámok előreszámított módosulásaiból adódó) hatásokat méri.*

*A változó korszerinti arányokat alkalmazó technikai előreszámítás a részvételi arányok 1993-ban bekövetkezett módosulásait alapul véve, a következő hipotézisekre épül:*

- 2000-ig az 1993-ban mért ütemben növekednek a 15–29 évesek körében a tanulók arányai. 2000-től a kor szerinti arányok az így kialakult szinten változatlanok.
- 2000-ig az 1993-ban mért ütemben növekednek a 15–59 éves népességben a férfi nyugdíjasok kor szerinti arányai. 2000-től az arányok az így kialakult szinten változatlanok. A 60 éves és idősebb nők kor szerinti arányai 2005-ig növekednek és azonosakká válnak a nyugdíjas férfiak kor szerinti arányaival.
- A regisztrált munkanélküliek kor szerinti arányai az 1993. január – 1994. január közötti ütemben csökkennek 1998-ig, majd az így kialakult szinteken változatlanok.
- A foglalkoztatottak kor szerinti arányai a nem-munkanélküli, nem-tanuló és nem-nyugdíjas népességben változatlanok.

Az első három hipotézist *reális* feltételezésnek tekinthetjük, mely *összhangban* van a megfigyelt és (el)várható tendenciákkal. A hipotéziseket alátámasztja a tanulóknál egyrészt a felsőoktatás hallgatói létszámának emelkedése, másrészt a középiskolák térnyerése következtében az átlagos képzési idő hosszabbodása, valamint a középiskola elvégzése utáni szakképzés terjedése. A férfiak egészségi állapotának romlása, a korhatár előtti nyugdíjazás emelkedése, a saját jogon nyugdíjjogosult nők arányának növekedése indokolja a nyugdíjasok kor szerinti arányainak növekedését. A regisztrált munkanélküliek kor szerinti arányainak csökkenése új jelenség, ugyanakkor jelentős részben rendszer-automatizmus, *rövid távú* előrevetítése emiatt indokolt lehet.

A foglalkoztatottakra (esetünkben aktív keresők + gyermeket nevelők) vonatkozó hipotézis azt jelenti, hogy *a változó létszámok mellett is állandóak maradnak a foglalkoztatottak és az egyéb (gazdaságilag nem aktív) népesség közötti jelenlegi arányok*. Ez részben indokolható azzal, hogy a két önálló jövedelemmel bíró, ezt igénylő családmódel a jelek szerint hosszabb távon fennmarad. A következő időszak demográfiai változásai mellett ez a feltételezés azt is jelenti, hogy *növekedni fog az*

*aktív keresők "kínálata". Az előreszámítási változat lényege e kínálat mértékének hozzávetőleges jelzése.*

A technikai előreszámításokat elsősorban a *demográfiai kereteket és hatásokat* figyelembe vevő elemzésekhez, számításokhoz ajánljuk a szakemberek figyelmébe. A hatások közül kiemelendők a korcsoportok létszámingadozásai, a népesség számának általános csökkenése és az öregedés. Ennél is lényegesebbnek tartjuk, hogy az előreszámítások kilangsúlyozzák: *a gazdasági aktivitási kategóriák az adott népességi keretben léteznek és ezért a különböző aktivitású népességcsoportok létszáma összefügg, változásában korlátozott és a létszámváltozások a kategóriák közötti "elhelyezést, elosztást" igényelnek.* Ez az igény különösen jelentős lesz a következő időszakban, amikor a munkaképes korúak között lesznek az 1970-es és az 1950-es években született nagylétszámú korosztályok.

### *Főbb eredmények*

Magyarország népességének száma 1994 elején 10 millió 270 ezer fő volt. Ebből az aktív keresők száma 3,5 millió főre tehető, 330 ezer fő körül volt a gyermekgondozás különböző formáit és a szülési szabadságot igénybe vevők száma. A regisztrált munkanélküliek 630 ezren voltak. 2,8 millió főellátású nyugdíjast mutattak ki és 1,7 millió volt a nappali tagozaton iskolázók száma. Az egyéb gazdaságilag nem aktívák száma 1,3 millió, közülük mintegy 480 ezer fő munkaképes korú és ebből *kétharmad a 15-24 éves fiatal.*

A munkaképes korú népesség száma 6,1 millió fő, 57 százalékuk aktív kereső, 10 százalékuk regisztrált munkanélküli, 11 százalékuk már nyugdíjas, 9 százalékuk tanuló és 8 százalékuk tartozik az egyéb kategóriába.

1994 elején 100 munkaképes korúra 69 nem-munkaképes korú, 100 gazdaságilag aktívra 130 gazdaságilag nem aktív, *100 aktív keresőre 165 nem aktív kereső jutott.* A munkanélküliségi ráta – a regisztrált munkanélküliek alapján számolva – 14 százalék körül volt.

*A változatlan kor szerinti arányokon alapuló előreszámítás szerint* a demográfiai hatás 2000-ig a foglalkoztatottak számát *kismértékben növelő*, a munkanélküliek, a nyugdíjasok és az egyéb gazdaságilag nem aktívák számát *szintentartó*, a tanulólétszámot *jelentősen csökkentő* lesz. A korcsoportok létszámváltozásának hatására változatlan kor szerinti arányok mellett 2000-re a foglalkoztatottak száma mintegy 60 ezer fővel emelkedne, ugyanakkor 180 ezer fővel csökkenne a tanulók száma. Gyakorlatilag ez a két változás jelenne meg az össznépesség 120 ezer fő csökkenésében.

2000 után és különösen 2010-hez közeledve az előreszámításban egyre jobban érvényesül *a munkaképes korúak létszámának* az 1980-as évek eleje óta alacsony születésszámok miatti *csökkenése* és *az időskorúak létszámának növekedése* az 1950-es évek nagylétszámú korosztályainak belépésével. Az 1994–2010 közötti 380 ezer fős népességcsökkenésből változatlan részvételi arányok mellett a foglalkoztatottaknál 150, a munkanélkülieknél 40, a tanulóknál 160, az egyéb kategóriába tartozóknál 90 ezer fős létszámcsökkenés jelenne meg, míg a nyugdíjasok száma 70 ezer fővel emelkedne.

Figyelemre méltó, hogy a fő aktivitásként gyermeket nevelők, gondozók száma csaknem az egész előreszámítási időszakban növekszik és még 2010-ben is magasabbnak várható a jelenlegi szintnél.

*A változó arányokon alapuló ("reális") előreszámítás eredményei* a tiszta demográfiai hatásnál lényegesen *markánsabbak*. A (regisztrált) munkanélküliek száma az 1993-ban megfigyelt arányváltozások alapján *évente 50–60 ezer fővel* csökkenne 1998-ig és a tendencia ezután is *csökkenő maradna*, ekkor már az alacsonyabb létszámú fiatal korosztályok belépése miatt. *A számítás szerint a munkanélküliek létszáma 2000-re 400, 2010-re 380 ezer főnek adódik.*

Az aktív keresők száma a változat szerint az ezredfordulóig *jelentősen*, 160–180 ezer fővel *emelkedne*, a foglalkoztatottak száma – figyelembe véve a gyermeküket nevelők 30 ezer fős növekedését és eltekintve a foglalkoztatott nyugdíjasoktól – mintegy 200 ezer fővel lenne nagyobb, mint jelenleg. Ezt követően a kislétszámú kohorszok munkaerőpiacra kerülésével a foglalkoztatottak létszámára *csökkentő hatás* érvényesül.

Az iskolázási arányok növekedése a számítások szerint *mérsékli*, de teljesen nem akadályozza meg *a tanulók létszámcsökkenését*, amely 2000–2010 között 90–100 ezerrel mindenképpen kevesebbnek mutatkozik a jelenlegi létszámnál.

A számítás szerint tovább *nő a nyugdíjasok száma* és 2000-ig megközelítheti a 2,9 millió, *2010-re elérheti a 3 millió főt, ami pontosan a várható népességszám 30 százaléka*. A létszámemelkedés szinte *kizárólag a nőket* érinti. *2010-re a nyugdíjas nők száma elérheti a foglalkoztatott nők számát.*

A foglalkoztatottak számának jelentősebb növekedése és a tanulók létszámának mérsékeltebb csökkenése hatására az egyéb, gazdaságilag nem aktív népesség száma 2000-ig 40–50, 2010-ig 150–160 ezerrel is kisebb lehet a jelenlegi létszámnál.

Az aktív keresők számát *a jelenlegi munkaerő létszám, mint "kereslet" alapján* közelítve, tehát feltételezve ennek állandóságát az 1994. évi létszámon, valamint adottnak tekintve a gazdaságilag nem aktívak előreszámított létszámait, *a munkanélküliek száma az ezredfordulóig lényegesen nem csökkenthető*, tekintettel a potenciális munkavállaló népesség kínálatának növekedésére. 2000-ben az így kalkulált "lehetséges" munkanélküli létszám – a két számított változat szerint – 570–650 ezer fő

lenne. 2000 után viszont a munkavállalók kínálatának csökkenésével, a további állandó kereslet *mérséklő* hatást fejtene ki a munkanélküliségre, 2010-re 350–450 ezer fő közötti lehetséges munkanélkülivel.

A munkanélküliség előrevetítésénél azonban tekintetbe kell venni a munkaképes korú egyéb gazdaságilag nem aktív népességet is, mely bármikor felléphet álláskeresőként, amint a gazdasági-jövedelmi viszonyok ezt kiváltják. A munkaerőfelmérés által kimutatott *passzív munkanélküliek* százezres létszáma is jelzi, hogy az ebbe a kategóriába tartozó népesség jelentős része vállalna munkát, ha az álláskeresést eleve nem ítélné reménytelennek. Ezért indokolt lehet a munkaerő szempontjából – stabilabb viszonyok kialakulásáig – *"potenciális"* munkanélkülinek tekinteni az egyéb kategóriába tartozó munkaképes korúakat is (illetőleg pontosabb felmérések alapján ezek egy részét). Hipotetikusán tehát 700–800 ezer "potenciális" munkanélküliről is beszélhetünk és e kategória létszáma legfeljebb, ha 100 ezer fővel csökken a következő 15 évben.

Az előreszámítások eredményei alapján tehát mindenekelőtt *hangsúllyal jelenik meg a foglalkoztatottak számának jelentősebb növekedését célzó gazdasági-társadalmi feltételek kialakítása. Feltétlenül szükségesnek látszik az aktív keresők létszáma további zsugorodásának elkerülése, mert ez az eltartási arányok ellehetetlenülését vonhatja maga után és abszurd, a munkanélküliséget és az inaktivitást preferáló népességi-társadalmi magatartást alakíthat ki. Hosszabb távon az is elkerülhetetlennek látszik, hogy növekedjék a gazdaságilag aktívak részaránya elsősorban a nyugdíjas és az egyéb gazdaságilag nem aktív népesség számának, arányának mérséklésével.*

A számítások azt is sugallják, hogy a gazdasági aktivitásnak a munkanélküliség komoly, de nem az egyetlen, talán nem is a legnagyobb problémája. A gazdasági aktivitás és inaktivitás egész rendszere került a belső arányok és terhek, s ebből adódóan feltehetőleg akár már rövid távon a teljesítmények és az értékrendek szemszögéből igen veszélyesnek tűnő helyzetbe.

*Ezért szükségesnek látszik, hogy a rövid távú, a generációkat önkorlátozásra készítető gazdasági-szociális megállapodások mellett új, hosszú távú társadalmi "szerződés" is szülessen a generációk "önmegvalósításának" perspektívájával, mindenekelőtt a jövedelem-átáramlások új alapokra helyezésével és a nyugdíjrendszer immár tovább nem halogatható reformjával.*

## ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Az összeállításban az 1991–1994 közötti időszakra szóló, "Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában" témájú, OTKA 400 jelű, az Országos Tudományos Kutató Alap támogatását felhasználó munkákról adtunk egy szerkesztett összefoglalót.

Az éppen csak megkezdődött gazdasági-politikai-társadalmi átmenet időszakában, amikor minden mozog, változik, száz évre visszatekintő folyamatokat vizsgálni, több évtizedre szóló előretekintéseket végezni talán nem tartozik a legaktuálisabb feladatok közé.

A demográfia számára azonban a népesség valóban száz évre visszavezethető és több évtizedre előrevezethető, egyszerűen azért, mert a népesség csaknem pontosan 100 születési évjáratból áll, a legidősebbek a magyarországi demográfiai átmenet kezdetén születtek, s a legfiatalabbaknak pedig még a sajátos magyarországi halandóság mellett is túlnyomó esélyük van arra, hogy részesei legyenek a következő évtizedek történéseinek.

A népesség maga a kontinuitás minden országban és minden helyzetben és fontos, hogy az is maradjon. Ebből a szempontból a népesség-változás évtizedekre visszanyúló folyamatai áttekintésének minden helyzetben meg lehet a maga jelentősége és ugyancsak hasznosnak véljük, ha a szorító problémák akut kezelésében legalább egy szelete a távlatosabb kitekintésnek érvényesülhet.

Tehát éppen ellenkezőleg: úgy véljük, hogy a folyamatorientáltságnak, az előretekintésnek igencsak valóságos szükséglete van ma, minden ellenkező "híresztelés" ellenére.

Ezért az ebben a pályázatban megkezdett munkát, most már célzottabban az előreszámítások területén, folytatásra érdemesnek tekintjük.

## IRODALOM

- ANDORKA R.*: Gyermekszám a fejlett országokban. Budapest: Gondolat, 1987.
- BIRG, H.*: Ursachen der Wanderungen im Hinblick auf die Eigendynamik und die Wechselwirkung der internationalen und interregionalen demographischen Prozesse – Zusammenfassende Thesen. Raumforschung und Raumordnung, 1993/5. 241–247. p.
- BOGUE, D. J.*: The end of the population explosion. The Public Interest, 1967/7. 11–20. p.
- CHESNAIS, J.-C.*: Patterns of demographic transition. In: Demographic transition, Berlin, 1983.
- COALE, A. J.-DEMÉNY, P.*: Regional life tables and stable populations. London, McMillan, 1966.
- COALE, A.*: The Decline of Fertility in Europe from the French Revolution to World War II. Ann Arbor, 1969.
- COALE, A. J.*: The demographic transition. International Population Conference, Liège. 1973. 1. kötet, 53–72. p.
- COALE, A. J.*: The Development of new models of nuptiality and fertility. Population, 32. évf. 1977. Különkiadás, 132–153. p.
- COALE, A.J.*: The growth and structure of human populations. A mathematical investigation. Princeton, 1972.
- DÁNYI D. (szerk.)*: Demográfiai átmenet Magyarországon. KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek, 9. 1991/2.
- DAVIS, K.*: The theory of change and response in modern demographic history. Population Index, 29. évf. 1963/4. 345–367. p.
- DEMÉNY, P.*: Demography and the limits to growth. Population Council, Research Division, Working Papers, 1989/2. 52 p.
- DEMÉNY, P.*: Early fertility decline in Austria-Hungary: a lesson in demographic transition Daedalus, 1968. 502–522. p.
- EASTERLIN, E.A.-SCHAEFFER, C.M.-MACUNOVICH, D.J.*: Will the baby boomers be less well off than their parents? Population and Development Review, 1993/3. 497–522. p.
- FEICHTINGER, G. (szerk.)*: Stationäre und schrumpfende Bevölkerungen. Berlin: Springer-Verlag, 1977.
- FEICHTINGER, G.*: Stochastische Modelle demographischer Prozesse. Berlin: Springer-Verlag, 1971.
- FREJKA, T.*: The Future of Population Growth: Alternative Paths to Equilibrium. New York: John Wiley et Sons, 1973.
- FREJKA, T.*: Long-term Prospects for World Population Growth. Population and Development Review 7. No. 3. 1981. 489–511. p.
- FREJKA, T.*: Weltbevölkerungsvorausschätzungen: Ein knapper geschichtlicher Überblick. Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 9. évf. 1983/1. 73–92. p.
- GUGER, A.*: Die Effizienz der österreichischen Familienpolitik. WIFO – Monatsberichte 1992/10. 519–525. p.

- HAGEMANN, R.P.-NICOLETTI, C.*: Population ageing: economic effects and some policy implications for financing public pensions. *OECD Economic Studies*, 1989 spring, 12. sz. 51-88. p.
- HAJNAL, J.*: European marriage patterns in perspective. In: *Population in history*, London, 1965.
- HENRY, L.*: Réflexions sur les taux de reproduction. *Population*, 1965/1. 53-69. p.
- HOEM, J.M.*: Social Policy and Recent Fertility Change in Sweden. *Population and Development Review*, 1990/4. 735-748. p.
- HÖHN, Ch.*: Aktuelle Bevölkerungsfragen in Europa und in den anderen Industrieländern. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 1992/3. 271-289. p.
- HUIJSER, A.P.*: Capital market effects of the ageing population. The Dutch pension system in the long run. *European Economic Review*, 1990/5. 987-1009. p.
- HULKKO, J.*: Family policy in Western Europe. *Yearbook of Population Research in Finland*, XXVIII. Helsinki. 1990. 5-27. p.
- HURST, J.-POULLIER, J-P.*: Path to Health reform. *The OECD Observer* 1992. dec.-1993. jan. 4-7. p.
- KEYFITZ, N.*: Can Theory Improve Population Forecasts? IIASA Working Papers, May 1982, WP-82-39.
- KLINGER A.*: A világnépesség és a demográfiai távlatok. *Demográfia*, 1985/4. 458-477. p.
- KLINGER A.*: Az öregedés demográfiai vonatkozásai. *Demográfia*, 1983/1. 9-49. p.
- KNIBBS, G. H.*: *The shadow of the World's Future 1928*, utánnomás: Arno Press, New York, 1976.
- KOLARI, R.*: Cohort Mortality in Finland from 1851. *Central Statistical Office of Finland. Studies, No. 57*, Helsinki, 1980.
- KYTIR, J.*: Zwischen "vormodern" und "postmodern" Familiengründungen in Österreich 1984 bis 1990. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 1992/1. 117-133. p.
- LAITEN, J.J.-SANDERS, H.*: Dejuvenation and ageing have many social aspects. *Statistical Journal of the United Nations*, 1990/3. 205-215. p.
- LERIDON, H.*: Un taux d'accroissement constant comme objectif démographique et méthode de projection. *Population*, 1983/2. 343-360. p.
- LINDGREN, J.*: Towards an Ageing Society. Some Demographic and Socioeconomic Aspects of Population Ageing in Finland. *Publications of the Population Research Institute, Series D, No. 25*, 1990.
- Long-range population projections. Two centuries of population growth 1950-2150. *United Nations, New York*, 1992. 35 p.
- LUTZ, W.-PRINZ, C.*: What difference do alternative immigration and integration levels make to Western Europe? *European Journal of Population*, 1992. 4. 342-361. p.
- LUTZ, W.*: Finnish Fertility since 1722. *Publications of the Population Research Institute, Series D, No. 18*, 1987.
- MATTHIESSEN, P. C.*: Some aspects of the demographic transition in Denmark. *Koppenhága: Gads Forlag*, 1970.



- PAGANETTO, L.-QUINIERI, B.-ROSATI, F.C.*: Some macroeconomic effects of demographic trends in Italy. *Rivista di Politica Economica*, LXXX, 1990/10. 143-167. p.
- PATANT, A.*: Croitre ou vieillir. *Futuribles* 2000. 1979. No. 21. 15-28. p.
- PEARL, R.-GOULD, S.*: World Population Growth. *Human Biology*, 8. évf. 1936/3. 399-419. p.
- ROUSSEL, L.*: Les "futuribles" de la famille. *Futuribles*, 153. 1991. ápr. 3-21. p.
- SCHUBNELL, H.*: Das Wachstum der Erdbevölkerung. *Naturwissenschaft und Medizin*, 4. évf. 1967/18. 33-53. p.
- SUNDSTRÖM, M.-STAFFORD, F.P.*: Female labour force participation, fertility and public policy in Sweden. *European Journal of Population*, 1992/3. 199-215. p.
- TEKSE K.*: A termékenység néhány jellemzője Közép- és Dél-Európában az első világháború előtt. *Demográfia*, 1969/1. 23-48. p.
- TEKSE K.*: Bevezetés a stabil népesség elméletébe. Budapest: Statisztikai Kiadó Vállalat, 1975.
- VALKOVICS E.*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről. *KSH NKI Kutatási Jelentései*, 1982/5.
- VALKOVICS E.*: Az európai országok második demográfiai átmenetéről. *KSH Népeségstudományi Kutató Intézet Hírlevél* 1992/2.
- VAN DE KAA, D.*: Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*. Vol. 42 (1987), 1-59. p.
- WOLF, D.-WILS, B.-LUTZ, W.-SCHERBOV, S.*: Population Futures for Europe: An Analysis of Alternative Scenarios to the year 2050. IIASA konferencia, Sopron, 1988. október 18-21.
- ZWEIFEL, P.*: Ageing: great challenge to health care reform. *European Economic Review*, 1990/2-3. 646-658. p.

**A SZERZŐNEK AZ ÖSSZEÁLLÍTÁSHOZ FELHASZNÁLT,  
AZ OTKA 400 ÁLTAL RÉSZBEN, ILLETVE EGÉSZBEN  
FINANSZÍROZOTT TANULMÁNYAI**

- Hablicsek L.*: Népeségi tartalékok Kelet-Európában. Demográfia, 1990/3-4. sz. 235-256. p.
- Hablicsek L.*: Halandósági táblák és népeségi jellemzők becslése az 1820-as évekre. KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek 9. sz. 1991/1. (1991(a))
- Hablicsek L.*: Demographic transition in Finland and in Hungary: a comparative study. Yearbook of Population Research Institute, Helsinki, 1991. 33-57. p.(1991(b))
- Hablicsek L.*: A népesség korösszetételének átalakulása, a kezelés problémái. Demográfia, 1991/1-2. sz. 224-244. p.(1991(c))
- Hablicsek, L.*: Population resources in Eastern-Europe: potential reserves. In: Conference Proceedings, EUROSTAT, Luxemburg, 1991, Fourth Session, Invited Paper (1991(d))
- Hablicsek L.*: A magyarországi demográfiai átmenet vizsgálata. KSH NKI Kutatási Jelentései 42. sz. 1992/2. (1992(a))
- Hablicsek L.*: Population projections in Hungary: methods, assumptions and results. In: Materialien zur Bevölkerungswissenschaft, Heft 75. 1992. 159-170. o. (1992(b))
- Hablicsek L.*: Magyarország népességének előreszámítása. Demográfiai foratókönyvek 2010-ig, 2040-ig. KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 10. sz. 1992/1. (1992(c))
- Hablicsek L.*: Magyarország népességének előreszámítása, 1993-2020. Az 1993. évi népeségi és az 1992. évi népmozgalmi adatokon alapuló számítások eredményei. KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 14. sz. 1993/1. (1993(a))
- Hablicsek L.*: Kell-e emelni a nyugdíjkorhatárt? KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Hírlevél, 1993/1. (1993(b))
- Hablicsek L.*: Új népességelőreszámítás... KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Hírlevél, 1993/4. (1993(c))
- Hablicsek L.*: Az iskolázottság technikai előreszámítása, 1993-2001. Tanulmány az Oktatókutató Intézet számára, 1993. március (1993(d))
- Hablicsek L.*: Új népességelőreszámítás. Figyelő, 1993. november. (1993(e))
- Hablicsek L.*: Social economic transition and population projections in Hungary. Előadás a bécsi Institut für Wissenschaften dem Menschen szemináriumán, Varsó, 1993. január 10. (1993(f))
- Hablicsek L.*: Családok és háztartások előreszámítása, 1990-2010. Az 1992. évi népmozgalmi és az 1990. évi népszámlálási adatokon alapuló számítások eredményei. KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 15. sz. 1994/1. (1994(a))
- Hablicsek L.*: A gazdasági aktivitás előreszámítása, 1994-2010. KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 16. sz. 1994/2. (1994(b))

- Hablicsek L.*: Családok és háztartások előreszámítása, 1990–2010. Demográfia, 1994/1. 60–84. o. (1994(c))
- Hablicsek L.*: A gazdasági aktivitás előreszámítása. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Hírlevél, 1994/1. (1994(d))
- Hablicsek L.*: A családok és háztartások jövőbeni alakulása. Demográfia, 1994/3–4. (1994(e))
- Hablicsek L.*: Új népességelőreszámítás. Magyar Tudomány, 1994/5. 514–523. o. (1994(f))
- Hablicsek L.*: Demographic projections in Hungary with special regard to the projections of families and households. Előadás az ECE/EUROSTAT konferencián, 1994. június 1–4. Luxemburg. (1994(g))
- Hablicsek L.*: Family and household projections in Hungary. Előadás a német-lengyel-magyar demográfiai találkozón, 1994. június 8–12. Varsó. (1994(h))
- Hablicsek L.*: A családok és háztartások jövőbeni alakulása. Előadás az 1994. november 24–25-i Családkonferencián. Budapest (1994(i))
- Hablicsek L.*: A népesség területi összetételének várható alakulása. Előadás az 1994. szeptember 29–30-i Területi Statisztikai konferencián. Balatonakarattya (1994(j))

## A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

### 1982.

1. Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982-1985).  
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei (1982-1990).
2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

### 1983.

8. Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873).
10. A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. Fiatalkori terhesek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

**1984.**

15. Területi népességelőreszámítás 1981-2001.
16. Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981-2001 (Előzetes változat).
17. Társadalmi-demográfiai prognózisok.  
A Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17-18.
18. A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

**1985.**

23. Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. A népesség területi elhelyezkedése és mozgása.  
Pécs, 1984. április 25-26.
26. A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880-2050.
27. A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

**1986.**

28. A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők.  
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12-13.
30. Népesedés és foglalkoztatás.

**1987.**

31. A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés.  
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet nemzetközi szemináriuma Budapest,  
1986. október 14-15.
32. Serdülőkori terhességek társadalmi-demográfiai vonatkozása.
33. Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

**1988.**

34. Az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok.  
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest,  
1987. január 28.
35. A családok és háztartások előreszámítása, 1986-2021.

**1989.**

36. A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

**1990.**

37. Népesedési viták Magyarországon, 1960-1986.  
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos vitaülése Budapest,  
1988. június 2.
38. Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről - 1989.

**1991.**

39. Abortuszkérdés Magyarországon - 1991.
40. Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási  
program általános ismertetése.)
41. Sokgyermekes családok.

**1992.**

42. A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.

45. Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

#### 1993.

47. Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. Nemzetközi vándorlás — Magyarország.

#### 1994.

50. Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989—91-ben?
51. A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.